

Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 4

**Institute for the Study
of the USSR**

**Institut zur Erforschung
der UdSSR**

**Institut d'études
sur l'URSS**

МЮХЕН
1955

ІНСТИТУТ ДЛІА ВІВЧЕННЯ СССР
Institute for the Study of the USSR
Institut zur Erforschung der UdSSR
Institut d'études sur l'URSS

БІБЛІОТЕКА

імені *О. Ольжича*

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга 4

35520

- 2303 -

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ С. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

М ю н х е н

1955

1950 BILNENNA KAM TERNI
Передруковувати статті і матеріали із Збірника, з поданням
джерела, дозволено.

Праці, що їх видає Інститут є вільним висловом авторських
поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи
висновками Видавничої Колегії.

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту

Herausgeber: Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V.
München 37, Augustenstrasse 46/I, Schliessfach 5, Germany
Verantwortlicher Redakteur: Prof. P. Kurinny, München 37,
Schliessfach 5, Augustenstrasse 46/I, Germany.

UKRANIAN REVIEW

of the

Institute for the Study of the USSR

UKRAINISCHE RUNDSCHAU

des

Institut zur Erforschung der UdSSR

REVUE UKRAINIENNE

de

l'Institut d'études sur l'URSS

Інститут для вивчення ССРСР був створений в Мюнхені 8.липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та подати демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові кваліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалежно від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контакту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає наукові журнали, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т.п. Інститут також організовує конференції вчених-дослідників ССРСР, та дає скромну матеріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the USSR, organized in Munich on July 8, 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may take part in the activities of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearinghouse for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

Є.Г л о в і н с ь к и й.

СТРУКТУРА РІЛЬНИЦТВА УКРАЇНИ Т ПОВОЄННІ ЗМІНИ
=====

І. Історичний огляд

а) До революції 1917 р.

Структуру рільництва України ¹⁾ так, як вона склалася в передреволюційний період, означили два фактори: експорт українського збіжжя на європейські ринки з одного боку й аграрна реформа 1861 р., що увійшла в історію під назвою звільнення селян від кріпацтва, з другого.

Вивіз українського збіжжя до Західної Європи через Польщу й Гданськ датується приблизно від початків XVII століття. Інкорпорація України Московщиною обірвала ці зв'язки. Проте з освоєнням Степової України і берегів Чорного Моря для українського хліба відкрився дешевий морський шлях. Залізнична мережа, розбудова якої почалася в 60-х роках минулого століття, ще більше сприяла скеруванню хліба до Одеського, Миколаївського і Маріупільського портів ²⁾. Крім того частина українського збіжжя йшла закордон через суходільні кордони кол. Росії, частина йшла на внутрішні ринки імперії. Таблиця ч. I подає пересічні цифри вивозу українського збіжжя за рр. 1909-11 ³⁾.

Коли гуртовий збір зернових хлібів за цей період виносив приблизно й пересічно до 200 млн.ц. ⁴⁾, то це означало, що 1/3 цієї кількості йшла на експорт. Товарність сільського господарства України була ще більшою, бо до експортного хліба треба додати ще ту кількість, яка йшла на внутрішній український ринок для задоволення потреб несільськогосподарського населення.

Аграрна реформа 1861 р. залишила в руках великих земельних власників (поміщиків) приблизно 46,6% цілого земельного фонду ⁵⁾. В наслідок цього розмір селянського землекористування був значно скорочений: 30,8% землі, що була раніше в користуванні крі-

Таблиця ч.І

Вивезено в пр. І909-ІІ пересічно за рік

Рід збіжжя	через кордон б.Росії	До Росії	Разом
Пшениця	2265	58	2323
Пшеничної муки в переводі на пше- ницю по 60%	75	1160	1235
Жито	366	51	417
Овес	205	-	205
Ячмінь	2225	-	2225
Висівки	254	44	298
Р а з о м:	5390	1313	6703

пацько залежних селян, було відрізано й передано поміщикам. Таким чином постало два типи господарств: велике сільське господарство капіталістичного типу, з вільними найманими робітниками, з продукцією на ринок і експорт і дрібне селянське господарство переважно споживчого типу. В наслідок цього шлях інтенсифікації для українського сільського господарства був утруднений: великі господарства працюючи на експорт переважно пшениці й ячменю, не були зацікавлені в інтенсифікації, дрібні ж - були надто слабосильні, щоб спромогтися на інтенсифікацію. Крім того на перешкоді до інтенсифікації сільського господарства стояла й загальна технічна відсталість кол. Росії, низький стан технічної освіти і взагалі промислового розвитку. Серед технічних культур більш-менш поважну роль відігравав цукровий буряк, завдяки особливо сприятливим умовам ґрунту й підсоння України й завдяки специфічним властивостям цієї культури, як сировини для цукрової промисловости (штандарт в орієнтації на сировину). Тому структура посівних площ України перед революцією (в І913 р. в межах сучасних східніх областей) характеризується виразною перевагою зернових культур, що показує наступна таблиця⁶⁾.

Таблиця ч. 2.

Структура посівних площ України в 1913 р.

	тис. га	%
Ціла посівна площа	22 893,6	100,0
В тому числі :		
зернові культури	20 710,3	90,5
технічні культури	809,5	3,5
городина, баштани, картопля	826,6	3,6
кормові культури	471,2	2,1
інші	76,0	0,3

Таблиця ч. 3 ілюструє вагу посидинок родів збіжжя в загальній кількості зернових ⁷⁾.

Таблиця ч. 3.

Рід культури	у % до загальної кількості
Пшениця озима	10,7
" яра	27,0
жито	17,8
ячмінь	24,6
овес	10,3
інші	9,6

Серед технічних культур, культура цукрового буряка займала 2/3 посівної площі. Таким чином напередодні революції 1917 р., сільське господарство України мало виразно зерновий, стисліше пшенично-ячмінний характер; наявність порівнюючи великої площі під засівами цукрового буряка, надавали йому певного промислового ухилу.

б) Революція 1917 р. і доба непу

Революція 1917 року і наступних літ привела перш за все до зникнення великого землеволодіння. Земля перейшла в руки селян. Коли в 1916 р. посіви селянських господарств виносили 17 міль. га, то в 1925 р., з загальної посівної площі УССР 23,1 міль. га, на долю селянських господарств припадало 22,5 міль. га. По-друге в наслідок революції, громадянської і національних війн, прийшло значне скорочення посівної площі.

Таблиця ч. 4 ⁸⁾

Розміри посівних площ УССР у міль. га

Рік

1916	21,0
1921	18,7
1922	15,7

Щоправда, вже в 1925 р., посівна площа відбудовується в попередніх розмірах і навіть перевищує посівну площу 1916 р. (23,1 міль. га).

Нарешті в наслідок війни і революції обірвалися торговельні зв'язки України з західноєвропейськими країнами, і прийшло до значного зменшення хлібного експорту.

Таблиця ч. 5 ⁹⁾

Вивезено з УССР в тис. тон

Рік 1923/24	1309,0
1924/25	155,4
1925/26	672,0
1926/27	1059,0
1927/28	241,0

Зміни в структурі сільськогосподарського землекористування і зменшення хлібного експорту привели і до змін в структурі посівних площ. Деякі з цих змін треба вважати позитивними, оскільки-

ки вони йшли в напрямку інтесифікації сільського господарства. До таких змін належить поширення площі під технічними культурами. Перш за все була відбудована в довоєнному розмірі площа під основною технічною культурою - цукровим буряком. При чому, і це теж треба відмітити, як позитивний факт, в той час, як до революції 82,5% посівів цукрового буряка припадало на поміщицькі економії, то тепер переважна більшість посівів освєна селянськими господарствами.

Рівночасно треба сконстатувати значне збільшення посівів соняшника - з 73 тис. га в 1913 р., до 853,9 тис. га в 1925 р., кукурудзи - з 542 тис. га до 1610 тис. га, коноплі з 105,2 тис. га до 174,3 тис. га ¹⁰⁾.

Але, поруч з цими позитивними змінами, треба сконстатувати в структурі рільництва і в тих змінах, що відбулися після революції, і негативні: хоч площа озимих культур і збільшилася, однак, цей приріст відбувся переважно за рахунок жита, а не пшениці. Значно зменшилися посіви ярої пшениці, так що в цілому можна вважати, що посіви й збори пшениці, порівнюючи з передвоєнним періодом, зменшилися. Збір всіх продовольчих зернових культур в 1925 р., рівнявся 99,5 % пересічного збору за 1909-1913 рр., збір кормового фуражного зерна був ще менший - рівнявся половині звичайного довоєнного збору ¹¹⁾. Рівночасно значно зменшилася (до 20%) товарність сільського господарства.

Цей процес змін в структурі рільництва УССР продовжувався і в наступних по 1925 роках. Наступні таблиці дають уяву про розподіл посівних площ УССР в рр. 1926-1929 ¹²⁾.

Серед технічних культур на першому місці щодо темпа росту залишається соняшник, посіви якого в 1929 р., досягнули 1200,6 тис. га. Однак, вже в 1929 р., починається певний перелом. Зріст посівів технічних культур припиняється, так само як і зріст посівів картоплі.

Таблиця ч.6

Посівна площа в УРСР в 1926-29 рр. в тис.га

Р і к	Ціла посівна Площа	В т о м у ч и с л і					Інші
		Зернові	Технічні	Баштани овочеві ГОРОДИ	Картопля	Кормові	
1926	24 112,8	20 564,7	1 353,8	634,8	1 104,3	419,1	36,1
1927	25 264,8	21 078,4	1 615,3	643,5	1 231,7	466,8	225,7
1928	24 929,3	19 658,3	2 213,9	734,4	1 351,0	681,7	290,0
1929	25 543,8	20 186,7	2 142,1	646,0	1 284,7	986,8	297,5
1929 в % до 1926	105,9	98,2	158,2	101,7	116,3	235,4	824,0

Таблиця ч.7

Розподіл посівної площі УССР в 1926-29 рр. (в %)

Роки	1926	1927	1928	1929
Ціла посівна площа	100,0	100,0	100,0	100,0
зернові	85,4	83,3	78,9	79,1
технічні	5,6	6,4	8,9	8,4
баштани овочеві, городина	2,5	2,6	2,9	2,5
картопля	4,6	4,9	5,4	5,0
кормові	1,8	1,9	2,7	3,9
Інші	0,1	0,9	1,2	1,1

в) Часи до другої світової війни

Суцільна колективізація 1930 років означала перш за все значне збільшення розмірів сільськогосподарських закладів в Україні. Замість 5173,8 тис. селянських дворів¹³⁾, що існували в 1928 р. постало 28 000 колгоспів з пересічною земельною площею до 1000 га. Дрібне селянське господарство майже зникло¹⁴⁾. Подруге, разом з тим прийшло включення сільського господарства в систему центрального планового господарства. Коли до цього часу планування сільськогосподарської продукції відбувалося посереднім шляхом – до 1926 року шляхом державних закупів на вільному ринку, а після того, до р. 1933, шляхом контрактації (ми абстрагуємо від "твердих завдань", які в період 1928-31 рр. ставилися т.зв. куркульським господарствам і які мали метою господарську ліквідацію цих підприємств), то з 1933 р., встановлюються постановою ЦК ВКП(б) і Ради Народніх Комісарів ССРСР з 19.1.1933 р. обов'язкові поставки сільськогосподарських продуктів¹⁵⁾. Держава переходить до централізованого безпосереднього планування заготівель, а разом з тим і до встановлення твердої виробничої програми для сільського господарства. Ці два фактори – створення великих сільськогосподарських закла-

дів і безпосереднє плянування сільськогосподарською продукцією з боку державних плянових органів наклали свій відбиток і на дальший розвиток рільництва і на його структуру. В зв'язку з цим шлях для дальшої інтенсифікації сільського господарства України був тим часом зачинений. Бо на сучасному ступені розвитку агротехнічної культури інтенсивне господарство можуть провадити лише селянські господарства (т.зв. бауерського типу). Професор К. Мацієвич, один з найліпших знавців української сільськогосподарської економії, оцінюючи виробничу програму советської влади початків колективізації, підкреслював, що однією з найхарактеристичніших рис її є цілковите фактичне ігнорування проблеми інтенсифікації сільського господарства України. "Це ігнорування проблеми інтенсифікації, каже він, виявляється, як в заходах позитивного характеру, так іще в більшій мірі у впливах на інтенсифікацію всього штучно створеного руху колективізації, що довели до розгрому селянського тваринництва, цієї первісної бази інтенсивного господарства, до порушення постійного розвитку трудового індивідуального господарства, найпевнішого осередку всіх важливіших галузей інтенсивного господарства: тваринництва, молочарства, городництва, садівництва, птахівництва"¹⁶). Таким чином створення великих сільськогосподарських закладів у вигляді колгоспів до певної міри закріпило пшенично-буряковий напрям українського рільництва. З другого боку включення сільськогосподарської продукції в систему державного центрально-плянового господарства приводило до узалежнення українського сільського господарства від Советського Союзу, підпорядковувало його вимогам цілого советського господарського комплексу, творило з України один із господарських районів, позбавлених мінімуму господарської автономії.

Подана нижче таблиця показує розподіл посівних площ на території УССР до 2-ї світової війни¹⁷).

За цей же період в Україні була впроваджена нова технічна культура - бавовна. В 1934 р., посіви її досягали вже 156,3 тис. га, в 1940 р., 236,0 тис. га. Розуміється, порівнюючи з 1913 р., роля технічних культур значно зросла. Але цей зріст відноситься лише на час до початків колективізації. В 30-х роках ми спостерігаємо вже певну стабільність в рості технічних культур, так

Таблиця ч.8

Посівна площа УССР в міль.га

Культури	Р о к и			
	1932	1934	1938	1940
Зернові	18,1	20,2	17,8	16,9
технічні	3,2	2,3	2,4	2,4
городини, баштани, картопля	2,2	1,9	2,1	2,1
кормові	2,9	1,6	3,3	4,0
Ціла посівна площа	26,4	26,0	25,6	25,4

Таблиця ч.9

Посівна площа УССР в %%

Культури	Р о к и			
	1932	1934	1938	1940
Зернові	68,6	78,7	69,5	66,5
технічні	12,1	8,8	9,4	9,5
городини, баштани, картопля	8,4	7,3	8,2	8,2
кормові	10,9	6,2	12,9	15,8
Разом:	100,0	100,0	100,0	100,0

само як і щодо площі під городиною, баштанами й картоплею. Натомість швидко зростає роль кормових культур. Зріст їх йде переважно за рахунок зернових культур. Значно пізніше, вже в 50-х роках це непомірне збільшення посівів кормових культур, головним чином, багаторічних трав, виклике в советських керівничих колах алярм і гостру нагінку на аграромів - пляновиків України.

Еволюція посівів окремих технічних культур за рр. 1913-40 представляється так ¹⁸⁾:

Посівна площа технічних культур в тис.га.

Р і к	1913	1928	1940
Всі технічні культури	897,6	2213,9	2423,9
В тому числі:			
цукровий буряк,	533,6	647,1	788,5
соняшник ,	73,0	1269,1	678,7
бавовна ,	не було	не було	236,0
л е н ,	76,5	66,2	168,7
клевщина ,	-	10,0	50,4 (1938)
махорка ,	16,1	23,2	173,1
тютюн ,	3,2	0,9	38,4
старо-масляничні,	0,7	-	23,0
лічнічі,	не було	не було	13,9
кок-сагиз	"	"	10,8

З наведеної таблиці бачимо, що захоплення соняшником, яким характеризувалися 20-і роки, минуло і посіви під цією культурою зменшилися майже вдвічі. Натомість, з'являються інші культури: згадана вже бавовна, клещина, кок-сагиз, лічнічі культури. Поширилися посіви під цукровим буряком, льном і махоркою. Наведена таблиця не подає зовсім розмірів посівів коноплі, які, за іншими даними (19), досягали в 1940 р. 180 тис.га.

В розподілі зернових культур теж зайшли певні зміни. Перш за все, порівнюючи з 1913 і з часами непу, значно зменшилася загальна площа під зерновими культурами з 20,7 міль. га в 1913 р., до 16,8 міль. га в 1940 році. Певні зміни відбулися і в розподілі площі між окремими культурами, як це ілюструє наступна таблиця (20).

В цій таблиці звертає на себе увагу зміна ролей озимої і ярої пшениці. Збільшення посівів озимої пшениці по питомому тягару втричі, а в абсолютних цифрах більше ніж вдвічі (з 2,21 міль. га до 5,14 міль. га) можна вважати позитивним явищем для

35520

Таблиця ч. II

Склад зернових культур

	1913	1930
Усі зернові в міль.га	20,7	16,8
в тому числі в %%		
жито озиме	17,8	16,0
пшениця озима	10,7	30,6
" яра	27,0	4,8
всього пшениці	37,7	35,4
ячмінь	24,6	19,3
овес	10,3	10,0
інші	9,6	19,3

2803-

українського зернового господарства, остільки, як відомо, в українських умовах озима пшениця дає більші врожаї, ніж яра. З другого боку ця таблиця говорить, що зменшення посівів зернових відбулося виключно за рахунок зменшення наведених в таблиці головних зернових культур: жито, пшениця, ячмінь, овес. Натомість роля інших зернових культур зросла. Зріс не тільки їхній питомий тягар серед інших зернових культур (з 9,6% до 19,7%), але зросли й абсолютні розміри посівної площі під ними - з 1,98 міль. га до 2,24 міль. га. Як розподіляється ця площа між окремими іншими зерновими культурами (кукурудза, просо, гречка, бобові), сказати важко. За одними даними ²¹⁾, посіви кукурудзи зросли з 542 тис. га в 1913 р., до 1610 тис. га в 1925 р.; за іншими даними ²²⁾ посіви кукурудзи в межах УССР в 1940 р., досягли 1400 тис. га, проса 700 тис. га, гречки - 600 тис. га, бобових 500 тис. га. В цьому останньому випадку загальна площа під іншими зерновими культурами виносила б 3,2 міль. га, себто майже на 1 міль. га більше, ніж це ми вираховували вище (див. табл. II).

Нема підстав твердити, що цей мільйон га дали приєднані до УССР в 1939 р., західні українські землі. В кожному разі можемо тільки ствердити, що головну ролю серед посівів інших культур відігравали напередодні війни посіви кукурудзи.

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 2

БІБЛІОТЕКА

Імені

О. Ольжича

Площа під городиню, баштанами й картоплею в 30-х роках устabilізувалася, як ми бачили, на рівні 2 - 2,1 міль.га (в 1913 р. - 826 тис.га). Розподілялася вона в такий спосіб²³⁾.

Таблиця ч. 12

<u>Назва культури:</u>	<u>1913 р. в тис.га</u>	<u>1940 р. в тис. га</u>
Картопля	626,4	1409,0
городина	150,1	418,0
баштани	46,1	247,0

Зріст посівів цієї категорії сільськогосподарських культур стоїть в зв'язку зі зростом міського населення України за часів доби п'ятирічок. Парти́йне керівництво звертає особливу увагу на постачання міст продуктами цих культур і XVIII з'їзд ВКП(б) видає спеціальну директиву: "создать вокруг крупных городов и промышленных центров картофельно-овощные и животноводческие базы, обеспечивающие полностью снабжение этих центров овощами, картофелем и, в значительной степени, молоком и мясом"²⁴⁾.

Таким чином в советських умовах знаменита схема Тюнена здійснюється директивним шляхом.

II. ПОВОЄННІ ЗМІНИ Й СУЧАСНИЙ СТАН

а) Новоприслані землі

Приєднання західних українських земель до УССР побільшило її територію на 123,7 тис. км².

Точні дані про розмір посівних площ ми маємо тільки по Закарпатській області - 239,0 тис.га²⁵⁾. В українських землях під Польщею посівна площа вносила трохи менше 1/2 або 1/2 цілої земельної площі - себто 4,5 міль.га.

Таким чином можна припустити, що в цілому посівна площа УССР в сучасних межах (без Кримської області) збільшилася з 25,6 міль.га до 30 міль. га.

Таблиця ч.13

<u>Приєднані області</u>	<u>тис. км²</u>
6 областей кол. Польщі	90,0
кол. Ізмаїльська область	12,4
Черновицька "	8,4
Закарпатська "	12,9

І перший повозний п'ятилітній господарський план ставить таке завдання українському сільському господарству: встановити розмір посівної площі на 1950 р., в 30,5 міль. га.

Щодо розподілу посівної площі між сільськогосподарськими культурами, то уяву про це дають дві нижчеподані таблиці - по українських землях під Польщею і по Закарпатській області ²⁶⁾:

Таблиця ч.14

Розподіл посівної площі в 6 областях кол. Польщі на 1939 р.

<u>Назва культури:</u>	<u>тис. га</u>
Жито	1170
пшениця	900
овес	675
ячмінь	450
картопля	650-900

Вліна 1941-1945 рр. привела до значного зменшення посівної площі і до скорочення посівів. Таблиця ч. 16 подає розміри загальної посівної площі і розміри посівів в 1940 р. (де УССР взята вже в сучасних розмірах і без Закарпатської області) і в 1946 році ²⁷⁾:

Порівняння даних за 1940 р., таблиці ч. 16 (УССР в сучасних межах без Закарпатської і Кримської областей) з даними таблиць 8 і 10 дає нам можливість означити, які розміри посівної площі в цілому і окремих культур припадають на новоприєднані до УССР землі.

Таблиця ч. І5

Розподіл посівної площі Закарпатської області на 1939 р.

Назва культури:	тис. га
Пшениця	31,0
овес	31,0
жито	26,0
кукурудза	47,8
картопля	47,8

Таблиця ч. І6

Посівна площа УССР

	1940 (в тис. га)	1946	1946 в % до 1940
Ціла посівна площа УССР без Закарпатсь- кої області	30257	24339	80,4
в т. числі			
зернові	20522	17317	84,4
технічні	2625	1858	70,8
в т. ч.			
цукровий буряк	820	543	66,2
кормові	4302	1839	42,7
городина, башта- ни, картопля й інші	2808	3325	117,9

Між цими даними і даними таблиці ч. І4 (розподіл посівної площі в українських землях під Польщею) є певні неув'язки. Так, щодо картоплі, то самі ці землі дали в р. 1939 - 650-900 тис. га посівів. Натомість збільшення зернових (3600 тис. га замість 3195 тис. га), технічних і кормових може з'ясуватися тим, що ми могли врахувати посівів Черновецької і Ізмаїльської областей.

Таблиця ч. I7

<u>Назва культури</u>	<u>міль. га</u>
Ціла посівна площа новопрієднаних земель (без Закарпатської області)	4,8
в т. числі зернових	3,6
технічні	0,5
в т. числі цукровий буряк	0,03
кормові	0,3
городини, картопля, баштани	0,37

Нарешті, щоб покінчити з приєднаними областями, подамо дані посівної площі Кримської області :

Таблиця ч. I7а

Розподіл посівних площ в тис. га

Ціла посівна площа	1300
зернові культури	925
в тому числі:	
озима пшениця	621
технічні	85
городини і баштани	43
кормові культури	240

б) Зміни в наслідок війни і завдання четвертої п'ятирічки.

Повернемося тепер до 1946 року. Як ми бачили з таблиці ч. I6, загальна посівна площа УССР в наслідок війни зменшилася на 20%. Посіви технічних культур зменшилися на 30%, при чому посіви під цукровим буряком зменшилися більше ніж зменшилися посіви під технічними культурами в цілому. Особливо ж різко зменшилися посіви під кормовими культурами (57,3%). І лише посіви під городиною, баштанами, картоплею та іншими збільшилися за час війни на 17,9%; явище цілком зрозуміле для воєнних часів, коли за браком машин, знарядь, робочої худоби, головна увага сіль-

ськогосподарського продуцента сконцентрувалася на культурах, що їх можна було плекати ручним способом, і в першу чергу на городині й картоплі.

В таблиці ч. І8 ми подаємо ті завдання, які поставив перед українським сільським господарством перший п'ятирічний план розвитку народного господарства.

Таблиця ч. І8

Завдання 4.п'ятирічного плану в порівнанні з 1940 і 1946 рр.

	1940	1946 ^a	Ціле зав-	в т.чис.в
	в міль.га		дання	колгоспах
Ціла посівна площа	30,2	24,3	30,5	21,3
в том числі:				
зернові культури	20,5	17,3	19,6	14,1
технічні "	2,6	1,6	2,6	2,2
в тім ч.цукровий буряк	?	0,543	0,830	?
соняшник	?	?	0,801	?
городини, баштани, картопля	2,8	3,3	2,8	1,0
кормові	4,3	1,8	5,4	4,0

Ми бачимо, що в першій повоєнній п'ятирічці головний натиск роблено на розбудову посівів кормових культур, а посіви технічних культур, городини, картоплі та баштани лише мають бути відбудовані в довоєнних розмірах. Між тим і площа під посівами кормових культур збільшується на 1 міль. га (в першу чергу за рахунок зернових культур, посіви яких скорочуються на 900 тис. га), і питомий тягар їх серед всіх посівів зростає з 14,2 до 17,7%. Це все ті ж злочасні многолітні трави, поширення, яких керівники українського сільського господарства будуть гірко покутувати. А між тим поширення травосіяння було ще в 1947 році схвалено найвищим органом Советського Союзу - Пленумом ЦК ВКП(б) в лютому 1947 р., в постанові "О мерах под'єма селського хозяйства в послевоенный период": "благодаря возросшему травосеянию и увеличению производства зерна была создана прочная кормовая ба-

за для розвитку животноводства" 27).

Треба сказати, що дослідження змін в структурі посівних площ України в післявоєнний період надзвичайно утруднено тим, що большевицькі джерела подають абсолютні цифри дуже рідко й не систематично, а обмежуються тільки відсотковими показниками, при чому, за відсутністю даних вихідного року, тяжко, а час-то й просто неможливо, прийти на підставі цих показників до дійсного стану речей. Вже для 1946 року (табл. ч. І8) ми маємо лише сумарні дані по цілій посівній площі і по всіх зернових культурах без поділу їх на окремі культури. Останні дані при розподілі посівів окремих культур в УРСР (без приєднаних земель) ми маємо за 1940 р. (табл. ч. ІІ). Все ж таки виходячи з цих даних і тих окремих відомостей, що ми маємо за наступні роки, ми можемо сконстатувати, що повоснна відбудова посівних площ в УРСР йшла дуже пиняво. Так, Пленум ЦК ВКП(б) в лютому 1947 року встановлює "довести виробство озимої пшениці по Українській ССР в 1947 г. до 4,4 млн. га, в 1948 г. до 4,8 млн. га"²⁸⁾. Між тим, на підставі даних таблиці ч.ІІ, ми можемо вирахувати, що в 1940 р. лише в довоєнних межах Української ССР було засіяно озимої пшениці на 5,14 міль. га, ярої пшениці в 1940 р. засіяно було 800 тис.га. Постанова лютого пленуму ВКП(б) намічає розмір посівів цієї культури в 1947 р. на 750 тис. га. В постанові спеціально підкреслюється: "Отметить серьезное отставание производства яровой пшеницы в Украинской ССР. Считать недопустимым, что такая ценная продовольственная культура, как яровая пшеница в колхозах и совхозах Укр.ССР из года в год вытесняется, а плодородные черноземные почвы используются под посевы менее ценных фуражных культур, особенно ячменя"²⁹⁾. Так само посіви цукрового буряка в 1947 році щодо площі ще відставали від посівів 1940 р. В 1940 р. було засіяно 788,5 (табл. ч. І0), що виносило 2/3 посівної площі СРСР³⁰⁾. Таким чином ціла посівна площа під цукровим буряком в СРСР виносила 1180 тис. га. Пленум ЦК ВКП(б) ставить для 1947 року завдання - "довести її в 1947 году по СРСР до 1058 тис. га и в 1948 году до 1312 тис.га"³¹⁾

Результати першої повоснної п'ятирічки щодо зросту посівних площ подані в звідомленнях ЦСУ Української ССР. Ці резуль-

тати подає таблиця ч. 19 32).

Таблиця ч.19

Зріст посівних площ зернових і технічних культур в УССР
(1950 в % до 1946 року)

Культури	%
Зернові культури	111
в тому числі:	
озима пшениця .	130
Технічні культури	
в тому числі:	
цукровий буряк	189
льон-довгунець	250
соняшник	170

Таблиця ч. 18, яка подає дані про посівні площі в 1946 р., подає ці дані лише в зернових і технічних культурах та щодо цукрового буряка. Виконання плану на 1950 рік і порівняння з плановими завданнями, встановленими п'ятирічним планом, подає наступна таблиця:

Таблиця ч.20

Розмір посівної площі в міль. га

Культури	1946 р.	1950 р. план	1950 р. виконання
Зернові	17,3	19,6	19,03
технічні	1,6	2,6	2,6
в т.числі:			
цукровий буряк	0,543	0,830	1,03

Ми бачимо, план зросту посівів під зерновими культурами виконаний не був; натомість виконано план щодо технічних культур, і значно поширено понад план посіви під цукровими буряками, які, як ми бачили, зазнали особливого скорочення під час війни.

в) Роки п'ятої п'ятирічки

За роки п'ятої п'ятирічки до останнього часу, коли проблема сільськогосподарської продукції стала предметом особливої уваги советського керівництва, ми не знаходимо в советських публікаціях не тільки абсолютних цифр, щодо розмірів посівних площ окремих культур, але навіть і відсоткових показників зросту площі тієї або іншої культури. Так, повідомлення Статистичного Управління Української ССР про підсумки виконання державного плану розвитку народнього господарства УССР у 1952 році говорить:

"Посівна площа республіки збільшилася в 1952 році на 277 тисяч гектарів. Зросла площа посівів озимої пшениці, гречки, бавовнику, цукрових буряків та інших технічних культур. Значно збільшилась площа посівів багаторічних трав, кормових коренеплодів і силосних культур" ³²⁾

Теж повідомлення за 1953 рік говорить :

"Посівні площі найцінішої зернової культури - пшениці під урожай 1953 року порівняно з 1952 роком зросли по Українській РСР на 745 тисяч гектарів. Розширені посіви цукрових буряків, картоплі, проса, ячменю, соняшника, зернобобових, льону-довгунця, льону-кудряша і кормових культур" ³³⁾.

І нарешті в повідомленні за 1954 рік подається:

"Посівні площі під урожай 1954 року, порівняно з 1953 роком, по УССР збільшилися на 587 тисяч гектарів. Посіви зерно-фуражних культур збільшилися на 1354 тис. гектарів. Більше ніж у 1953 році посіяно круп'яних культур. Розширилися посіви зернобобових культур, цукрових буряків, льону-довгунця, картоплі, овочів і силосних культур, проте плянове завдання по посіву кукурудзи, зернобобових культур, ячменю, конопель і картоплі не виконано" ³⁴⁾.

Г. Розміри посівної площі

Перш за все зупинимося на питанні про розміри цілої посівної площі. В 1940 році ця площа по цілій УССР (без Кримської області) рівнялася 30,2 міль.га (див. табл.18). За четвертим п'ятирічним пляном посівна площа мала б бути збільшена на 0,3 міль. га і осягнути розмірів 30,5 міль. га.

Нам невідомо, чи це збільшення досягнуто. В кожному разі, той факт, що Статистичне Управління УРСР, в свій час подаючи виконання п'ятирічного плану (табл. ч. 19) по окремих культурах у відсотках в стосунку до розмірів посівних площ 1946 року, про загальну суму посівної площі не згадує, дає підставу припускати, що цей план не був здійснений. Тим часом збільшення посівної площі в 1952 р., на 277 тис. га і в 1954 р., на 1354 тис. га правдоподібно відноситься до освоєння тих площ, які в наслідок війни вийшли з сільськогосподарського вжитку. В усякому разі, за свідомством заступника міністра сільського господарства УРСР І. Зорина ³⁵⁾, в Україні вже нема неосвоєних земель, і поширення посівних площ під окремими культурами мусить відбуватися за рахунок скорочення посівної площі під іншими культурами. Звідси можна прийти до висновку, що загальна посівна площа УРСР до 1954 року виносилася щонайбільше 30,5 міль. га. Приєднання Кримської області збільшило цілу площу УРСР на 26 тис. км² (2 600 000 га), з яких на пашню припадає трохи більше половини ³⁶⁾. Отже можна прийняти, що на 1955 рік загальна посівна площа УРСР виносить 31,8 міль. га. Таблиця ч. 21 дає ілюстрацію для цих наших міркувань.

Таблиця ч. 21

Р і к	Посівна площа в міль.га	Збільшення в тис.га	
1940	30,2		
1946	24,3		
1950	30,5	- план	
1952		+ 277	Збільшення в наслідок освоєння
1953		+1354	
1954	,	+1300	Приєднання Крим- ської області
1955	31,8	(?)	евентуальні обрахунки

2. Зернові культури

Переходимо тепер до в'яснення питання про розміри посівних площ під окремими культурами. Зернові культури на території УРСР (без Закарпатської і Кримської областей) займали 20,5 міль.га (табл.ч.16); ми бачили (табл.ч.22), що ця площа в 1950 р., складала усього 19,03 міль.га, себто на 1,47 міль.га менше ніж в 1940 р. Дані статистичного управління за 1952 р., нічого не говорять про збільшення площі зернових культур. А в 1954 р., Н.С. Хрущов на лютневім Пленумі ЦК КПСС ствердив, що "по Украинской ССР посевы зерновых культур сократились (сравнительно с 1940 г.) на 1,1 млн. га.

Користуючись цими даними, ми можемо скласти наступну таблицю розмірів посівної площі під зерновими культурами.

Таблиця ч.22

Посівна площа під зерновими культурами	
Рік	в міль.га
1940	20,5
1946	17,3
1950	19,03
1953	19,4
1954	20,3 (з Кримською областю)

Як розподіляється ця площа між окремими зерновими культурами, сказати важко. На підставі вже поданих в тексті даних ми можемо мати далеко не повний образ розмірів посівної площі пшениці в повоєнні роки.

Можна зробити висновок, що посіви озимої пшениці не досягнули передвоєнних розмірів і що зменшення зернових культур, про яке говорив Н.С. Хрущов, в першу чергу відбилося на зменшенні посівів пшениці. Правда, той же Хрущов в своїй доповіді на лютневому Пленумі ЦК КПСС, говорить:

"Начиная с 1949 года, его положение на Украине было значительно исправлено путем увеличения посевов озимой пшеницы; однако расширение посевов озимых здесь происходило главным образом за счет сокращения зерно-фуражных культур, а не за счет сокращения посевов многолетних трав, дающих на юге низкие урожаи".

Таблица ч.23

Посівна площа озимої пшениці

Р і к	Розмір площі в міль.га	Збільшення в тис.га
1940	5,14 ^{x)}	
1947	4,4 (плян)	
1948	4,8 "	
1953		745
1954		500-600 (Кримська обл.)

x) УССР в довоєнних межах

В кожному разі, коли відсоток посівів озимої пшениці серед всіх зернових досягав 39,6 (табл.ч.II), то тепер цей відсоток, очевидно, не підноситься вище 30.

Щодо інших зернових культур (жито, яра пшениця, овес, ячмінь, просо, гречка), то ми не маємо жодних безпосередніх даних для означення розмірів їх посівних площ. Останні дані, - це дані за 1940 р., для УССР в довоєнних межах (табл.ч.II). Приєднанні західні українські землі збільшили посіви під цими зерновими приблизно на 2 міль. га (табл. ч. I4, I5), Кримська область - на 300 тис. га (табл.ч. I7a). Але зменшення посівів зернових культур взагалі, як ми це подавали за Хрущовим, відбулося головним чином за рахунок скорочення посівів якраз зерно-фуражних культур (ячменю, вівса).

Залишається нам розглянути розміри посівів ще під однією зерновою культурою, яка в останні часи стала в центрі уваги всіх советських чинників. Мова про кукурудзу. В 1940 р., в УССР, в сучасних її межах, посіви виносили приблизно 1,4 міль.га³⁹⁾. В 1953 р., під кукурудзою було вже засіяно 2243 тис.га⁴⁰⁾, в

1954 р., - більше 2,5 міль.га ⁴¹⁾, а в 1955 р., на 20 травня засіяно лише колгоспами 4270 тис. га ⁴²⁾, а в цілому має бути засіяно, за твердженнями О.Кириченка, 5250 тис.га ⁴³⁾.

Цей прискорений зріст посівів кукурудзи в останніх роках ілюструє таблиця ч.24

Зріст посівної площі під кукурудзою в 1940-1955 рр.

Таблиця ч. 24

Посіви 1940 року прийнято за 100

Р і к

1953	160,2
1954	171,5
1955	375,0

Це різке збільшення посівів під кукурудзою є в зв'язку з ухвалою січневого (1955 р.) Пленуму ЦК КПСС про заходи для дальшого збільшення виробництва продуктів тваринництва, що на Пленумі ЦК знайшла таке формулювання:

"різко збільшити посіви кукурудзи в кожному колгоспі з тим, щоб вже в 1955 р., посівна площа цієї культури становила понад 5 міль. га і забезпечити значне розширення площ під кукурудзою" ⁴³⁾.

Поширення посівної площі кукурудзи з'являється, щодо території Української ССР, головним і, властиво, єдиним елементом плану піднесення сільськогосподарської продукції, наміченого січневим Пленумом ЦК КПСС. На 1960 рік намічено довести посівні площі кукурудзи до 6600 тис. га, в т.ч. на зерно 5375 тис. га ⁴⁴⁾. Таке раптове поширення посівів, що в 1955 р., виносить майже 3 міль. га (2750 тис.), а в наступні 4 роки має дати знову 1350 тис. га, може відбутися лише за рахунок скорочення посівних площ під іншими культурами. Проте, посіви яких саме культур мають підпасти зменшенню, дає відповідь сам секретар ЦК КП України О.І. Кириченко :

"За рахунок яких площ колгоспи і радгоспи можуть розширити посівні площі кукурудзи:-

дзи? Насамперед за рахунок зменшення посівів маловрожайних ярих зернових культур (ярої пшениці, вівса, ячменю та інших) і частково озимої пшениці, яка сіється по незадовільному попереднику й дає низькі врожаї"45).

І.Зорин в цитованій нами статті в "Социалистическом земледелии" щодо скорочення посівів озимих висловлюється ще більш категорично :

"Площади посевов озимых несколько будут уменьшены.Целесообразность этого об"ясняется тем,что озимые,необеспеченные на больших площадях хорошими предшественниками, дают низкий урожай.Кроме того, значительное количество озимых погибает по различным причинам, чаще из-за неподходящих погодных условий"46).

Так само рішуче виступає проти рекомендації Всесоюзного Науково-дослідчого Інституту рослинництва про збільшення в Україні посівів вівса й ячменю, як найцініших кормів. На це Зорин відповідає:

"На Украине для увеличения валовых сборов зерна колхозы предусматривают значительное расширение посевов кукурузы за счет сокращения посевов зерна"47).

Він же наводить схему, з якої має бути видно, за рахунок яких культур поширюється посіви кукурудзи і як це приводить до збільшення валового збору зерна 48).

Таблиця ч. 25

Культури	Скорочується площа в тис.га	Врожайність (в ц.з га)	Валовий збір в тис.тон
Озимі	900	14,0	1260
ярі колоскові	785	12,0	942
яра пшениця	402	9,0	362
просо	53	17,0	58
інші культури	51	7,5	38
	2190	-	2660
Замість цих культур сіється кукурудза	2190	22,4	4905

В наше завдання не входить оцінка цих плянів советської влади, що розглядають поширення посівів кукурудзи як той чудодійний і радикальний засіб, що, поруч з освоєнням цілинних земель, виведе сільське господарство Советського Союзу із того глухого кута, куди запровадила його сільськогосподарська й аграрна політика советського керівництва. Тут лише, відхиляючись в бік від нашої теми, зазначимо, що щось в цих підрахунках і розрахунках советських сільськогосподарських політиків не годиться. Той же Зорин каже, що валовий збір кукурудзи дав в 1953 р., 82 міль. пудів зерна, а в 1955/56 - передбачено його збільшити до 552 міль. пудів, майже в 7 раз. Між тим, як ми бачили, посівна площа збільшується лише в неповні $2\frac{1}{2}$ рази. Коли прийняти, що з 1 га кукурудза дає, як каже Зорин, 22,4 ц, то валовий збір кукурудзи в 1953 р., виносив би не 82 міль. пуд., але 240 міль. пуд. (з 1761 тис. га, засіяних в 1953 р., під кукурудзу на зерно, як про це повідомив в своїй доповіді О. Кириченко). Але в кожному разі таке значне поширення посівів кукурудзи по-важно змінює структуру посівів зернових культур в Українській ССР. Коли до цього часу посіви кукурудзи виносили 8-9% загальної площі посівів зернових, то тепер вони доходять до 25% і стоять на другому місці після озимої пшениці.

3. Технічні культури

Загальна посівна площа під технічними культурами вже в 1950 р., досягнула передвоєнний рівень 2,6 міль. га (табл. ч. 26). Жодних даних щодо розподілу цієї площі між окремими культурами, такими, як це ми мали для УРСР в довоєнних межах на 1940 р., (табл. ч. 10), ми не маємо. Деякі дані поодиноких років щодо посівів цукрового буряка ми наводили. Маємо також деякі дані, які нам говорять про завдання на 1955 р. Так, секретар ЦК КП України Н. Бубновський пише:

"В нынешнем году на всей площади посева нужно собрать в среднем по 187 центнеров кор-ней с гектара и довести валовой сбор до 206 млн. центнеров" (49).

Це дає нам змогу вирахувати посівну площу під цукровим буряком, що виноситиме 1102 тис. га. Зводячи всі попередні дані,

ми можемо укласти наступну таблицю, що ілюструє стан посівної площі під цукровим буряком в УССР.

Посівна площа під цукровим буряком

Таблиця ч. 26

Р і к	В тис.га	
1940	788,5	В УССР в довоєнних межах
1940	820,0	В УССР в сучасних межах без Закарп. і Кримської областей.
1946	543,0	" "
1950	830,0	(плян)
1950	1030,0	(виконання)
1955	1102	(завдання)

На підставі цих даних ми можемо прийти до висновку, що, коли посівні площі під іншими культурами не зменшилися і тим часом поширення посівів під цукровим буряком відбувалося не за рахунок інших технічних культур, то ціла площа під технічними культурами мусіла б до 1955 р., дещо збільшитись, і замість 2,6 міль.га мала б тепер вносити 3,3 - 3,5 міль. га. На жаль ми не маємо даних про розміри посівної площі під іншими технічними культурами. Лише за бавовну повідомлення "Правди України" говорить, що колгоспи України виконали в 1955 р., плян посіву бавовни на площі більшій ніж 100 тис.га⁵⁰⁾. В 1940 р., ціла площа під бавовною вносила 236 тис.га (табл. ч.10). В згаданому повідомленні говориться лише про посіви колгоспів. Не маючи даних про посіви бавовни радгоспами, ми не можемо з цих даних робити ані позитивних, ані негативних висновків.

4. Картопля, городина, баштани

Ми бачили (табл. ч. 18), що посівні площі під картоплею, городиною і баштанами під час війни не тільки не зазнали зменшення, але навіть значно збільшилися, так що завдання першої пово-

енної п'ятирічки зводилось не до збільшення посівів, лише до її зменшення і повернення стану 1940 р. Але такий сприятливий для цих культур стан посівних площ, обумовлений війною, високим станом цін на картоплю і городину на колгоспних ринках, а також занепадом механізації сільського господарства, не міг утриматися довгий час. У нас нема цифрових даних про розміри посівної площі під цими культурами за повоєнні роки. Але посередні дані свідчать виразно, що якраз з цими культурами в советському сільському господарстві справа стоїть далеко не горазд. Так, вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПСС в постанові з 7. вересня 1953 р. "О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства СССР", відмічає:

"Крупным недостатком в развитии сельского хозяйства является серьезное отставание в производстве картофеля и овощей, что мешает делу улучшения снабжения этими продуктами населения городов и промышленных центров. Отставание в производстве картофеля является тормозом и в деле дальнейшего под"ема животноводства"51).

В "Очерках развития народного хозяйства Украинской ССР" читаємо:

"К причинам, определившим отставания производства картофеля как в целом по стране, так и по Украинской ССР относятся: недостаточная материальная заинтересованность колхозов в производстве этой культуры; низкий уровень механизации труда; распыленность посевных площадей картофеля во многих колхозах и совхозах; недостаточное применение органических и минеральных удобрений; неудовлетворительное распространение передового опыта и достижений советской науки "... Развитие производства овощей тормозилось теми же причинами, что и картофеля"52).

Отже ми бачимо, що причин для відставання більш ніж досить. Найголовніша з них - матеріальна незацікавленність колгоспів і колгоспників вкладати свою працю в ці трудоінтенсивні культури. Постанови вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПСС, скорочуючи розмір обов'язкових поставок на картоплю й городину і підносячи заготівельні і закупочні ціни, йдуть в напрямку піднесення матеріальної зацікавленности колгоспного селянства. Про

результати ми не знаємо. Наступна таблиця дає певну уяву про стан посівів колгоспів під картоплею і городиною в 1954 р. Для порівняння наведемо цифри з 1940 р. Останні включають також і посіви радгоспів, однак ми не припускаємо, що посіви радгоспів могли перекрити таку значну різницю. Треба ще мати на увазі, що дані за 1940 р. - це дані по УРСР в довоєнних межах⁵³⁾.

Посівні площі під картоплею і городиною

Таблиця ч. 27

	1940	1954
	в тис. га	
Картопля	1409,0	860,0 плян
городина	418,0	280,0 "

5. Кормові культури

Залишається ще нам розглянути питання про т.зв. кормові культури. Як ми знаємо (таблиця ч.16), посіви під кормовими культурами найбільш за всіх потерпіли під час війни. Розмір їх зменшився до 42% довоєнного стану і виносив замість 4,3 міль. га тільки 1,8 міль. га. Але, очевидно, а дальші повоєнні роки ситуація радикально змінилася, і довоєнний стан був повернений. Цифрових даних про це ми не маємо, але про це свідчить та кампанія проти багаторічних трав на півдні України, яку розпочав Н.Хрущов в своїй промові на лютнево-березневому (1954 р.) Пленумі ЦК КПСС і яка потім була підхоплена советською пресою. Н.С.Хрущов твердить, що площі під багаторічними травами за період 1940-1953 рр., поширилися по цілому СРСР на 4,5 міль. га⁵⁴⁾. В зв'язку з цим, пленумом була прийнята постанова, в якій зобов'язувалося всі належні органи советського господарчого управління "применять меры по устранению ошибок, допущенных при введении травопольных севооборотов и внести исправления в структуру посевных площадей с тем, чтобы, начиная с 1954 г. значительно увеличить посевы зерновых и особенно кру-

п'яних, зернобобових и зернофуражних культур за счет сокращения посевов и распашки площадей низкоурожайных многолетних трав" ⁵⁵⁾.

Не знаємо наскільки виконана ця постанова, однак деякі поширення зернових і технічних культур, як ми могли констатувати для останніх років, очевидно відбулося за рахунок кормових культур.

III. В И С Н О В К И

Закінчуючи наш огляд про сучасну структуру рільництва в УРСР, ми можемо констатувати, що, не зважаючи на різні зміни в розмірі посівних площ під окремими культурами, які відбулися на протязі повоєнних років, відсоткове співвідношення між головними категоріями рільничих культур залишилося приблизно таке, яке воно було в 1940 р. (табл. ч. 8), за винятком кормових культур, питомий тягар яких, очевидно, зменшився на користь зернових і почасти технічних культур. Проте ті зміни, які відбувалися, не свідчать про здоровий і нормальний розвиток українського сільського господарства. Очевидно, що непомірне збільшення посівів багаторічних трав, засуджене в 50-х роках більшовицьким керівництвом, не можна віднести до позитивних явищ в розвитку українського рільництва. Але це збільшення почалося ще в 30 роках; і воно відповідало тому екстенсивному напрямкові українського сільського господарства, який йому був наданий в наслідок колективізації і створення великих сільськогосподарчих закладів у вигляді колгоспів. Так само занепад городництва, баштанів і посівів картоплі стоїть у зв'язку з тим же великопростірним характером українських сільськогосподарчих закладів. Той же самий фактор, в результаті, обумовлює і низьку видатність українського сільського господарства.

З другого боку не виправдує себе і пляновий принцип, введений в сільськогосподарську продукцію з початком доби п'ятирічок. Плянуння посівних площ директивним порядком якраз і приводило до тих викривлень в структурі рільництва, які так гостро критиковано було на пленумах ЦК. Критична постава до тих методів планування знайшла свій вияв в постанові Пленуму ЦК КПСС з 2. березня 1954 р.:

"Учитывая серьезные недостатки в существующей системе планирования сельского хозяйства, при которой чрезмерная централизация сковывает инициативу колхозов, МТС и совхозов в развитии сельскохозяйственного производства, поручить Госплану СССР, Министерству Совхозов СССР по согласованию с союзными республиками в двухмесячный срок разработать и представить на рассмотрение Совета Министров СССР предложения об изменении практики планирования сельского хозяйства, имея в виду при этом предоставление большей инициативы местам в планировании сельскохозяйственного производства" 56).

Розуміється це визнання, після 25-літньої практики, поважних браків централізованої системи планування сільськогосподарської продукції, вже само по собі дуже характерне. Але нам вільно сумніватися, що новий порядок планування, запроваджений постановою ЦК КПСС й Совета Міністрів СССР від 9.березня 1955 р. 57), може внести щось нового і більш позитивного в сільськогосподарську продукцію УССР. Новий порядок планування вносить інший вихідний пункт для розподілу сільськогосподарських площ, - і цим вихідним пунктом має бути об'єм товарної продукції. Але плани колгоспів, при складанні яких за новим порядком допускається широка ініціатива місцевих керівників, в остаточному результаті повинні забезпечити виконання централізованих завдань щодо товарної продукції 58), отже централізм в плануванні залишається, лише держава, звільнивши себе від детального планування посівних площ, яке треба було доводити по кожній окремій сільськогосподарчій продукції до кожного колгоспа 59), передала цілу відповідальність за доцільне планування на місцеві органи. Але істота справи від цього не міняється. Коли раніше керівництва колгоспів і радгоспів одержували директиви про те, скільки га під якою культурою треба засіяти, то тепер вони мають такі ж директиви про те, скільки центнерів того або іншого продукту вони мають здати державі.

І нарешті, оцінюючи зміни в структурі рільництва УССР і заходи советської влади, які впливали на ці зміни, ми мусимо завжди пам'ятати, що УССР є лише складовою частиною значно більш обширного тіла, і що ці заходи советська влада приймає, розглядаючи Україну, як один із господарчих районів Советського Союзу,

якому, в залежності від потреб часу, приділяється те або інше завдання.

Бібліографічний показник

I) Наш огляд присвячений структурі рільництва в УРСР. З огляду на це, говорячи про дореволюційну Україну, ми маємо на увазі українські землі, що входили до російської імперії, конкретно 9 українських губерній.

2) Перша залізниця була побудована в 1865 р. на лінії Одеса-Балта.

3) К р и в ч е н к о Г. Збірник статистичних відомостей по народньому господарству України, Київ, 1919. Цит.

К о б е р с ь к и й Карло, Д-р. Україна в світовому господарстві, Прага, 1933, стор. 16.

4) Гуртовий збір хлібів в Україні вносив в 1913 р. 204,8 міль. ц. і в 1911-1915 рр. пересічно 178,9 міль.ц. Див: Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1954, стор. 56.

5) Енциклопедія Українознавства, том перший (III). Наукове Товариство ім. Шевченка, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949, стор. 1041.

6) Очерки ..., стор. 55.

7) Енциклопедія Українознавства ..., стор. 1057.

8) Очерки ..., стор. 226.

9) К о б е р с ь к и й Карло, Д-р там же, стор. 34.

10) Очерки ..., стор. 229.

II) Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, вид. ЦСУ УРСР, Харків, 1929, стор. 207.

12) Народне господарство УРСР, статистичний довідник, Київ, 1925, стор. 222-223.

13) Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України, стор. 73.

14) В 1938 р. одноосібних господарств нараховувалось 7%, землі у них 1% ("Финансовая газета", 24.VIII.1938. Промова депутата М.А. Ч у м б а л а т о в а на засіданні Ради Національностей).

15) Про це див. статтю С.С.К а б ы ш а и А.И. Л е б е д я "Новое в планировании сельского хозяйства в СССР", Ежедельный обзор важнейших событий в СССР, Институт по изучению истории и культуры СССР, Мюнхен, 1955, Но. 47.

16) М а ц і є в и ч ,К.,проф. Сільсько-господарська політика СССР у світлі аграрної кризи, Праці Українського Наукового Інституту.Т.III, Варшава, 1932, стор. 79.

17) Очерки ...,стор. 406.

18) Большая Советская Энциклопедия, 1947, том 55, стор. 812.

19) Енциклопедія Українознавства, том перший (III), стор. 1062.

20) БСЕ, 1947, том 55, стор. 811.

21) Очерки ..., стор. 229.

22) Енциклопедія Українознавства, стор. 1058.

23) Таблиця складена на підставі даних БСЕ, 1947, том 55, стор. 816.

24) КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Часть вторая, издание седьмое, Госполит изд., 1953, стор. 893.

25) БСЕ, 1947, том 58, стор. 830.

26) Таблиці 14,15 складені на підставі даних БСЕ, 1947, том 55, стор. 824 і 830. Цифри лише приблизні; табл.17а - на підставі даних БСЕ, 1953, том 23, стор. 547-555.

27) КПСС в резолюциях и решениях, ч. II, стор. 1045.

28) Там же, стор. 1051.

- 29) Там же, стор. 1051.
- 30) Д у б р о в а, А.Т. Украинская Социалистическая Советская Республика, Москва, География, 1954, стор. 27.
- 31) КПСС в резолюциях и решениях, ч. II, стор. 1055.
- 32) "Радянська Україна", 30. січня 1955 р.
- 33) "Радянська Україна", 9. лютого 1954 року.
- 34) "Радянська Україна", 26.січня 1955 року.
- 35) З о р и н , И., Заместитель министра сельского хозяйства УССР. Коренные вопросы колхозного строительства. "Социалистическое сельское хозяйство", 1955, Но. 4, стор. 62.
- 36) ВСЕ, второе издание, том 23, 1953, стор. 547-555.
- 37) "Правда", 21 марта 1954 г.
- 38) Там же.
- 39) Энциклопедія Українознавства, том перший, III, Мюнхен-Нью-Йорк, стор. 1058.
- 40) Доповідь секретаря ЦК КП України О.І.Кириченка на Пленумі ЦК КП України 15. лютого 1955 року, "Радянська Україна", 22.лютого 1955.
- 41) Очерки ..., стор. 527.
- 42) Радіо Київ, 23 травня 1955 року.
- 43) "Радянська Україна" 22. лютого 1955 р.
- 44) З доповіді О.І. Кириченка, "Радянська Україна", 22. лютого 1955 р.
- 45) Там же.
- 46) И. З о р и н, цит. стаття, стор. 64.
- 47) Там же, стор. 63.
- 48) Там же, стор. 64.
- 49) Б у б н о в с ь к и й Н., секретар ЦК КП України "Свекловоды Украины выполняют свой долг", "Известия", 28 апреля 1955 р.

- 50) "Правда Украины", 18 мая 1955 г.
- 51) КПСС в резолюциях и решениях, часть вторая, стр. 1755.
- 52) Очерки ... стор. 530, 531.
- 53) Дані за р. 1940 - див. таблиця ч. 12, за р. 1954 - очерки, стор. 531.
- 54) "Правда", 21 марта 1954
- 55) "Правда", 6 марта 1954
- 56) "Правда", 6 марта 1954
- 57) "Правда", 17 марта 1955
- 58) К а б ы ш С.С. и Л е б е д ь А.И. Новое в планировании сельского хозяйства СССР, Еженедельный обзор важнейших событий в СССР, Институт по изучению истории и культуры СССР, Мюнхен, 1955, Но. 47.
- 59) КПСС в резолюциях и решениях, ч. II, стор. 1053.

Н. В о р о н ч у к.

СТАН ХАРЧУВАННЯ ЛЮДНОСТІ В ССРСР
=====

Проблема харчування людності тієї чи іншої країни має велике, як біологічне так і економічне значення. Від рівня харчування залежить не лише загальне самопочуття людини, але також продуктивність її праці, стан її здоров'я і нарешті здібність її продовжувати людський рід. Хронічне недоживлення веде не лише до збільшеної кількості захворювань та смертності людності, але і відбивається на долі прийдешніх поколінь.

У цій статті ми не ставимо собі завданням висвітлювати проблему періодичного голодування людності ССРСР, висвітлювати стан харчування людності у періоди голоду, що мали місце в рр. 1921-22, 1931-33 рр., та під час і після другої світової війни. Відомо, що, наприклад, голод в ССРСР, а головне в Україні у роках 1931-33 спричинив мільйони жертв, що в році 1921 валовий збір зерна в ССРСР складав 422,9 мільйонів центнерів¹⁾ проти 801 мільйонів центнерів у 1913 році²⁾; що під час другої світової війни жахливе голодування мало місце в Україні під німецькою окупацією, у більшованому Ленінграді та інших містах ССРСР. Менш відомо, що навіть у роках 1945-1946 загальний збір зерна в ССРСР дорівнював лише 500 мільйонам центнерів, тобто був вдвічі менший ніж в році 1940³⁾.

Нашим завданням є розглянути рівень харчування людності ССРСР у так звані нормальні роки совєтського панування.

Оцінка стану харчування людності в ССРСР дуже утруднена тим, що совєтська статистика завжди дуже ретельно затає дійсний стан справи харчування людності. У той час, як у вільному світі провадяться спеціальні дослідження стану харчування різних груп населення, публікуються вичерпні матеріали у цій галузі, в ССРСР такі матеріали є суворо засекречені.

Для з'ясування стану харчування людності ССРСР, ми використали перш за все власні спостереження, матеріали про виробництво харчових продуктів в ССРСР, що були опубліковані в офіційних

советських джерелах, різні розрахунки виробництва цих продуктів, що їх зробили дослідувачі ССРСР у вільному світі, повідомлення советської преси та вибіркве опитування емігрантів з ССРСР про їх харчовий бюджет.

Типовим для харчування людности в ССРСР є відмінні умови постачання, а отже і споживання харчових продуктів серед різних груп населення та в різних місцевостях ССРСР.

Постачання міської людности значно відрізняється від постачання сільського населення, при чому, як не парадоксально, сільська людність харчується в ССРСР значно гірше ніж міська.

Як правило, в селянина - продуцента харчових продуктів держава відбирає майже всю його продукцію, залишаючи найменші "норми". Досить переглянути советську пресу за ряд років для того, щоб переконатися, що "норми" харчів, які залишає селянину-колгоспнику за його працю держава, у вигляді оплати трудодня, є нижчі за мінімальні потреби його. Впродовж років у рядових колгоспах на трудодень видавалося від 100 до 1000 грамів зерна і лише в окремих зразкових колгоспах оплата трудодня сягала 3-5 кілограмів.

Коли врахувати, що у більшості сільських родин лише частина членів родини одержує плату за трудодні, слід визнати, що більшість селянських родин відчуває постійну нестачу хліба. Ще гірше стоїть справа з постачанням сільської людности таких продуктів як м'ясо, товщі, цукор. Ці продукти на протязі років недоступні для рядового колгоспника. Харч колгоспної родини надолжується звичайно картоплею, овочами, у наслідок чого знижується якість харчування такої родини. Неповноцісне харчування і періодичне голодування призводять до зменшення опірності організма, значно більшої смертності дітей і низької продуктивності праці.

У кращому становищі, щодо постачання харчовими продуктами знаходиться керівний прохарок людности села: партійні функціонари, урядовці, технічний персонал. Цей прохарок сільської людности одержує не натуральну, а грошову платню, постачається через торгову мережу і до того ж в першу чергу.

Міське населення щодо постачання харчовими продуктами також поділяється на низку груп. У виключних умовах постачання знахо-

дяться великі міста, як, от, Москва, Ленінград та промислові центри. Так, наприклад, у Москві майже ніколи не було перебоїв у постачанні людности основними харчовими продуктами (хлібом, м'ясом, цукром, товщами), більш-менш задовільно постачалися основними продуктами промислові центри країни. Провінційні міста, зокрема міста національних республік, постійно мали перебої в постачанні цукру, м'яса, а дуже часто й у постачанні хліба, боршна, круп - які залежали від штучно накреслених політичних обмежень для окремих категорій населення.

До цих штучних мірприємств комуністичної влади в ССРСР належать: заведення карткової системи постачання харчів, безкарткове обмеження через прикріплення певних людей до певних постачальних пунктів (що виключало можливість в них вільного заupu хліба категоріям позбавленим його, напр., селянам, позбавленим), фіктивність забезпечення картковими нормами, сильна диференціація населення щодо норм харчування, виділення особливо упривілейованих осіб і груп (члени партії, господарчі та інженерно-технічні кадри, тощо). Навіть промислові центри однакового значіння мали різне харчове забезпечення. У 30-і рр. у Києві і після 2-ї світової війни, хліб можна було одержати лише після довгого стояння у черзі і в обмеженій кількості, м'ясо, цукор, товщі з'являлись по крамницях лише епізодично. У Чернігові, Полтаві, Житомирі та інших обласних центрах не можна було придбати продуктів у крамницях, якщо споживач не був прикріплений до них, але навіть приділені до крамниць рядові споживачі також одержували ці продукти не систематично. Ще гірша була справа з постачанням людности у невеличких містах України. Не на багато змінилося постачання харчовими продуктами і в останніх роках. Так, наприклад, на засіданні Верховної Ради ССРСР у 1954 році міністер торгівлі ССРСР А. Мікоян заявив що:

"У крамницях та на підприємствах громадського харчування деяких міст створюються черги і людність справедливо скаржиться на це"⁴).

Ще цікавіше і правдивіше про совєтське постачання сказав один з делегатів з "Ізду споживчої кооперації Литовської ССР:

"Ми одержуємо значно більше паперу про розподіл товарів, ніж самих товарів"⁵).

В наслідок цього можна було спостерігати таке дивне явище, коли мешканці міст та сіл України їздили за харчами до великих міст або інших промислових центрів поза нею.

Дуже типовим для постачання харчовими продуктами людности ССРС є постійні перебої у постачанні їх. У наслідок доведеної до безглуздя централізації заготівлі та розподілу харчових продуктів, постійно можна було спостерігати по містах ССРС брак того чи іншого продукту харчування.

Централізована заготівля і централізований розподіл також приводив до того, що велика кількість продуктів, особливо тих, що скоро псуються, як, наприклад, городська риба тощо, або цілком знищувались або втрачали на своїй якості.

Характерним для постачання людности ССРС харчовими продуктами є поділ людности на певні чітко окреслені категорії (партійці, військовики, службовці НКВД, наукові, інженерно-технічні робітники тощо), які постачалися через різного типу закриті розподільники, тобто через крамниці, де харчі могли купувати лише певні категорії людности. Слід відмітити також, що у загальному добре постачалися (по значно підвищених нормах) санаторії, будинки відпочинку, лікарні, дитячі установи по містах.

Такий нерівномірний розподіл харчів між окремими місцевостями ССРС та окремими групами людности примушує дуже обережно ставитися до оцінок середніх норм споживання харчових продуктів людністю ССРС, про що ми ще докладніше будемо говорити.

Дуже важливим моментом у справі нормального харчування є проблема спроможности споживача закупувати ті чи інші харчові продукти. В ССРС завжди легше було придбати дорожчі харчові продукти, як наприклад, ікра, чоколадові цукерки, дорогі гатунки ковбас, печиво, ніж м'ясо, хліб, цукор, товщі. Не дивлячись на те, що заробітня платня робітника та службовця в ССРС нібито постійно зростала, купівельна спроможність людности постійно знижувалась. Для прикладу дозволимо собі привести піднесення вартости бюджетового набору харчових продуктів в роках 1913-1938 та індексу цін на харчові продукти за ці самі роки. У

той час, як у 1913 році бюджетовий набір дорівнював 10,01 карбованців, у 1938 році він складав 245,28 карбованців, а ціни відповідно зросли з 1 до 24,5⁶⁾. Номінальна заробітна платня за цей час зросла лише в 10 разів. Реальна зарплата у 1951 році, якщо її виміряти за цінами основних харчових продуктів, знизилась у порівнянні з 1938 роком на 22%. Цікаво також, що ціни на харчі в СРСР були завжди дуже високі у порівнянні з цінами на харчі у передреволюційній Росії і їх індекс періодично зростав. Так, наприклад, в 1951 році пересічний зарбіток робітників і службовців піднісся у порівнянні з 1938 роком на 49%, а ціна на цукор підвищилась на 222%, на хліб на 100%, гречану крупу на 110% і навіть сіль на 860%⁷⁾.

Дорожняча продуктів харчування привела до того, що людина Советського Союзу більшість своїх грошей витрачала на харчі.⁸⁾ Процент витрат на закупівлю харчів з року на рік зростав. Н. Ясний подає, що індекс цін, коли рік 1926-27 прийняти за 100, у 1940 році зріс до 1200, а у 1948 до 2400⁹⁾. Н. Орехович відзначає, що у структурі советського товарообігу у 1928 році харчові товари займали 46,5 відсотка, а в 1938 - 59,3%¹⁰⁾. І. Корженевський зазначає, що в 1953 році у товарообороті державної та кооперативної торгівлі УРСР продаж продовольчих товарів займав 49%¹¹⁾. Отже можемо констатувати перш за все постійне зростання цін на продукти, яке завжди йшло швидче, ніж зростання заробітної платні, а подруге, що навіть за советськими даними біля 50% всіх витрат людини складали витрати на харчі. Лише по лінії державної та кооперативної торгівлі. Але слід мати на увазі, що досить значну кількість харчових продуктів людина СРСР купує на колгоспних базарах та на вільному (чорному) ринку. Так, наприклад, В. Соколов та Р. Назаров повідомляють, що в 1950 р., оборот колгоспної базарної торгівлі складав 12% всього розничного обороту, включаючи оборот державної та кооперативної торгівлі.

Фактично на харчі людина СРСР витрачає значно більший відсоток свого бюджету, бо, як показало наше опитування, пересічний робітник та службовець витрачав на харчування біля 70-80% свого бюджету.

Ураховуючи ці попередні спостереження, спробуємо проаналізу-

вати можливі середні показники забезпечення людности СССР харчовими продуктами.

За період 1913-1953 рр. збір зерна в СССР може бути представлений такими показниками:

1913 р.	- 801 міль.ц.	1938 р.	- 759 міль.ц.
1921 р.	- 422,9 " "	1940 р.	- 951,4 " "
1924 р.	- 514 " "	1945 р.	- 536 " "
1926 р.	- 783,4 " "	1948 р.	- 920 " "
1928 р.	- 733,2 " "	1951 р.	- 970 " "
1930 р.	- 835,4 " "	1952 р.	біля 1000 ¹²⁾ " "
1935 р.	- 771 " "		

Населення за цей час зросло в 1953 році до 215 міль.осіб. Отже щойно в 1930 році валовий збір зерна СССР перевищив рівень 1913 року. За цей час кількість людности в СССР зросла з 137,402.000 до 157,151.000.

Отже чистий збір зерна на душу населення за час з 1913 р., по 1953 р. не збільшився, а зменшився.

Це явище, тобто постійне зменшення кількості збору зерна на душу людности, відмічають також і інші автори і в дальші роки. Наприклад, за підрахунками проф. С.Прокоповича та проф.В. Мерцалова, чистий збір зерна на душу населення був у 1913 році - 4,9 центнера, у 1928 р. - 4,0, у 1931 р. - 3,4 ц., у 1940 р. - 4,0 ц., у 1950 р. - 4,3 ц., у 1953 р. - 4,0 ц. і в 1954 р., - 3,9 центнера¹³⁾ та¹⁴⁾.

Ще гірше стояла справа з забезпеченням людности СССР продуктами тваринництва: великою рогатою худобою, вівцями, козами і свинями. Так, наприклад, у 1916 році на терені цілого СССР було 58,4 мільйонів голів великої рогатої худоби, з того числа 28,8 мільйонів корів. У 1928 році відповідно було 66,8 мільйонів і 33,2 мільйонів, у 1941 - 54,5 та 27,8 мільйонів, у 1953 р. - 56,2 та 24,3 мільйона, тобто за ці роки кількість великої рогатої худоби зменшилась. Кількість овець та кіз було у 1916 році 96,3 мільйони, у 1928 році - 114,6 міль., у 1941 р. - 91,6 міль., у 1950 р. - 99 міль. і у 1953 р. - 109,9 мільйона. Кількість свиней у 1916 році була 23 мільйони, у 1928р. - 27,7 міль., у 1950 р. - 24,1 міль.¹⁵⁾

Лише за 1952 рік, як це констатує резолюція Пленуму ЦК КПСС у вересні 1953 року: "допущено скорочення загальної кількості великої рогатої худоби в цілому по країні на 2,2 мільйони голів" (16).

Коли врахувати, що з 1916 по 1953 рік кількість людности в СРСР зросла на 67 мільйонів, можна вже помітити, що постачання людности основними харчовими продуктами значно погіршало, бо зменшилась кількість зерна на душу населення, зменшилась кількість рогатої великої худоби, овець, кіз, свиней, тобто зменшилась кількість хліба, м'яса, молока, молочних продуктів та товщів.

Ще більш цікаві дані одержимо, коли проаналізуємо повідомлення про виробництво харчових продуктів в СРСР.

А.Поплюйко та В.Марченко, на підставі даних Центрального Статистичного Управління СРСР, подають такі відомості про виробництво харчових продуктів за роки 1940-1953: Вироблено було м'яса (в кг): 1940 р. - 170 000 000, 1950 р. - 253 000 000, 1951 р. - 400 000 000, 1952 р. - 620 000 000, 1953 р. - 800 000 000, 1954 р. - 990 000 000.

Ковбасних виробів (в кг): 1940 р. - 373 000 000, 1950 р. - 483 000 000, 1951 р. - 565 000 000, 1953 р. - 655 000 000, 1954 р. - 730 000 000.

Таблиця ч.І

Середні норми постачання основними харчовими продуктами на одну людину на рік в кг в СРСР з централізованих фондів

Назва продуктів	1940 р.	1950 р.	1953 р.	1954 р.
Хліб				
Сирошно	102,0 ⁺)	99,0	93,3	93,2
картопля	147,0 ⁺⁺)	-	96,0	135,0
м'ясо	6,5	6,2	8,6	9,4
ковбасні вироби	2,0	2,4	3,1	3,5
риба	7,2	8,6	10,0	17,2
тваринний товщ	1,1	1,6	1,7	1,75
рослинний "	3,9	3,9	5,0	5,7
цукор	17,0	12,5	16,0	16,0
молочні пред.	-	5,7	9,1	10,1

Примітки: +) Розрахунок постачання борошна для рр. 1940, 1953, 1954 зроблено з припущенням, що у ці роки було випущено борошна такий самий відсоток від загального збору зернових, як і в році 1950.

++) Розрахунок постачання картоплі зроблений на підставі даних про валовий збір картоплі за рр. 1940, 1952, що їх подав С. Кабиш¹⁷⁾, за 1954 р., за даними, що їх подав А. Поплюйко. Усюди прийнято, що на харчування йшло 30% всієї зібраної картоплі.

Риби (в кг): 1940 р. - 1 400 000 000, 1950 р. - 1 750 000 000
1951 р. - 2 130 000 000, 1953 р. - 2 200 000 000, 1954 р. - 2 500 000 000.

Тваринних товщів (в кг): 1940 р. - 207 200 000, 1950 р. - 319 000 000, 1951 р. - 338 000 000, 1952 р. - 350 000 000, 1953 р. - 364 000 000, 1954 р. - 370 000 000.

Рослинні товщі (в кг): 1940 р. - 724 000 000, 1950 р. - 780 000 000, 1951 р. - 875 000 000, 1952 р. - 940 000 000, 1953 р. - 1 040 000 000, 1954 р. - 1 220 000 000.

Цукор (в кг): 1940 р. - 2 120 000 000, 1950 р. - 2 530 000 000
1951 р. - 2 980 000 000, 1952 р. - 3 030 000 000, 1953 р. - 3 440 000 000, 1954 р. - 3 440 000 000.

Молочні вироби (в кг): 1950 р. - 1 150 000 000, 1951 р. - 1 650 000 000, 1952 р. - 1 790 000 000, 1953 р. - 1 900 000 000, 1954 р. - 2 140 000 000¹⁸⁾.

За даними ЦСУ в 1950 році було пляновано випустити 19 мільйонів тон борошна.

Коли ми візьмемо на увагу дані про населення СРСР за ці роки, а саме у 1940 році - 186 497 000, у 1950 році - 201 500 000, у 1951 році - 204 500 000, у 1952 р. - 207 400 000, у 1953 р. - 209 400 000 і у 1954 році - 211 500 000¹⁹⁾, можемо розрахувати середні норми постачання людности СРСР основними харчовими продуктами (див. таблицю ч. I).

Приблизно такі самі норми споживання на душу людности на один рік приводить у своїй праці також А. Поплюйко. Він подає, на підставі своїх розрахунків, такі норми споживання основних харчових продуктів у 1954 році: хліб білий та чорний - 118 кг на одну людину на рік, картоплі та овочі - 256 кг, м'ясо та м'ясні вироби 22 кг, риба та рибні вироби - 12 кг, молоко та молочні вироби - 105 кг, яєць - 67 штук, цукру - 17 кг, товщів - 7 кг, на рік на людину²⁰⁾.

Потреба в харчах вираховується звичайно в калоріях. Для людини, зайнятою працею середньої важкості, потрібно біля 3500 калорій денно. Для людини, що працює на важкій праці - 4500-5000 калорій, для людини, яка перебуває у повному спочинку кількість калорій може бути знижена до 2000-2500. Кожен харчовий продукт має свою калорійність. Найбільш калорійними продуктами є товсті, найменш калорійними - овочі та горошина.

Для орієнтації нижче подаємо калорійність найважливіших харчових продуктів, і наявність у них основних важливих для життя складників - білка, товщу, вуглеводанів, вітамін (таблиця 2).

При оцінці харчових продуктів необхідно завжди враховувати не лише їх загальну калорійність, але також здібність продукту бути засвоєним організмом, кількість в продукті шлаків, тобто частин, що не засвоюється організмом, кількість вітамін. солей, тощо. Не всі харчові продукти з цієї точки зору однаково цінні. Так, наприклад, тваринні товсті цінніші ніж рослинні, знову ж таки з тваринних товщів як коров'яче масло цінніше ніж сало, борошно має менше шлаків, ніж картопля і так далі. Отже, оцінюючи харчування людини, слід завжди враховувати не лише кількість продуктів харчування, але й їх якість. Спробуємо тепер дати оцінку калорійності та якості харчового раціону советського громадянина на підставі встановлених нами вище розрахунків середньої споживчої норми.

Таблиця ч.2.

Калорійність найважливіших харчових продуктів²¹⁾

Назва продукту	У кілограмі продукту є				Наявність вітамін
	білка	товщу	вугле- вода- нів	кальо- рій	
М'ясо	199 гр	78 гр	4,0 гр	1560	В
ковбаса	100 "	100 "	200 "	2200	В
айця (1 шт.)	6,3 "	4,9 "	0,3 "	72	АВДЕ
риба	164 "	18 "	4 "	840	В
городина	25 "	2,0 "	59 "	360	АБСЕ
борошно	110 "	19 "	731 "	3190	В
свочі	4 "	65 "	133 "	590	АВС
овт тварин.	0 "	810 "	4 "	7160	А
" рослин.	0 "	994 "	0,2 "	9250	АС
цукор	0 "	0 "	960 "	3840	С
картопля	20 "	1 "	195 "	850	АВС
молоко	33,9"	48 "	49,4"	690	АВСДЕ

Примітка:Усюди ми взяли середні показники, ураховуючи показники типових для ССРСР гатунків м'яса, риби, городини та свочів, показник середньої якості молока, найбільш уживаних гатунків ковбаси та борошна. Всі показники для якісних продуктів, не зіпсованих чи напівзіпсованих, як це іноді буває в ССРСР.

Таблиця ч.3

Кальорійність харчового раціону совєтської людини

Назва продукту	Річна норма в кг	Кальор. в 1 кг	Кальор. разом	
Мука	100	3190	319000	
картопля	136	850	114760	Разом це скла-
овочі	50	590	29500	дає 750 309
городина	150	360	54000	кальорій на рік
м'ясо	10	1560	15600	тобто 2056 ка-
ковбасні вироби	3,5	2200	7700	льорій на день.
риба	11	840	9240	
цукор	16	3840	61440	
товц тваринний	1,75	7160	12530	
" рослинний	5,7	9250	52725	
молоко	100	690	69000	
яйця (1.шт.)	67	72	4824	

Примітка: Розрахунок кальорійности зроблений на підставі " Wissenschaftliche Tabellen" 1953. J.R.Geigy, A.G.Basel.

Таблиця ч.4

Споживання харчових продуктів на душу людності на рік в ССРСР та інших головних країнах світу та калорійність добового раціону ²²⁾

Назва країни	К і л о г р а м і в н а р і к						Калорійність добового раціону
	Борошно	Картопля	Цукор	М'ясо	Молоко	Товсті	
СССР	100	135	16	10	100	7,5	2056
Австрія	99	45	55	110	190	16	3280
Англія	100	110	34	49	219	22	3100
Аргентина	124	87	35	114	165	16	3190
Польща	101	141	36	32	205	26	3030
Данія	98	150	38	56	204	21	3130
Італія	151	33	12	15	96	11	2400
Канада	78	115	48	70	237	20	3240
Німеччина	101	187	27	37	155	21	2810
США	77	45	42	75	253	20	3210
Франція	118	125	27	56	156	13	2790
Швеція	92	116	46	51	315	21	3240
Швейцарія	118	84	38	46	323	15	3250

Перераховуючи встановлену нами основну річну середню норму постачання однієї людини найважливішими харчовими продуктами на її калорійну вартість, одержимо 750 309 калорій на рік, що складає 2056 калорій на день (див. таблицю ч.3).

Отже, перш за все слід відмітити, що як встановлена нами норма, так і прийнята А.Поплукіком (2100 калорій на добу, на людину) дуже далека не лише від норми для важко працюючої людини, але навіть від норми потрібної для людини, що виконує легку працю. Ця норма дорівнює мінімальній голодній нормі.

Наступним типовим явищем харчового раціону советської людини є перевага в ньому низькоякісних харчових продуктів з великою кількістю шлаків, як то городина, овочі, картопля і надзвичайно мала кількість у цьому раціоні товщів, м'яса, яєць та інших високоякісних харчових продуктів. М'ясо, риба, ковбасні вироби, цукор, товщі, яйця, молоко, складають у цьому раціоні лише 233 659 калорій, тобто біля 35% його всієї калорійної вартості.

Цікаво порівняти під цим поглядом споживання харчових продуктів на душу населення в інших країнах (див.таблицю ч.4).

+ + +

Як бачимо, за калорійністю добовий раціон советської людини стоїть на останньому місці серед інших країн світу. По кількості товщів цей раціон втричі або навіть більше ніж втричі менший ніж в Аргентині, Данії, Голландії, Швеції та Німеччині; значно менший ніж в Канаді, США, Австралії, Швейцарії. По кількості м'яса він в п'ять раз менший ніж в Англії, Швеції, Данії, Франції і в II раз менший ніж в Австралії та Аргентині.

Так само по кількості цукру цей раціон є у два-три рази менший від нормального споживання.

Отже, по головнішим, найбільш високоякісним харчовим продуктам, СРСР не лише стоїть на останньому місці серед інших країн, але рівень постачання цими продуктами людності СРСР є нижчий будьяких найнижчих норм.

Ми навмисно зупинилися саме на цих харчових продуктах докладніше тому, що, поперше, вони мають дуже велике значення у харчуванні людини; подруге тому, що коли постачання хлібом, картоплею, молоком, городиною та овочами можливе в СРСР ще позаплановим шляхом (про це ми будемо говорити нижче), то постачання позапланово цукром, м'ясом та товщами пов'язане з дуже великими труднощами.

Цей раціон не у калорійній його оцінці, а з точки зору практичного щоденного споживання харчових продуктів, як таких так оцінювався населенням, що мусіло його споживати: "краще було б, якби нас годували не калоріями, а салом, хлібом, м'ясом та цукром". Цей вислів був викликаний тим, що союзна влада, нехтуючи постачанням людини харчовими продуктами, постійно провадила пропаганду якихось фантастично калорійних продуктів, як наприклад, сої, дельфіньного м'яса і т.п.

Слід тепер розглянути, що для такого річного раціону постачання одержувала підсоветська людина щоденно в порядку планового розподілу. Розбиваючи цей річний раціон на добовий, можна легко встановити, що у середньому громадянин СРСР, навіть у цілком нормальні роки, має би одержувати у порядку планового постачання біля 270 грам борошна чи крупи; 370 грам картоплі, 45 грам цукру, 27 грам м'яса та 20 грам товщів щоденно. Але, як ми вже відзначили, планове постачання харчовими продуктами в СРСР було далеко не однакове для різних груп людини.

Сільське населення СРСР не одержувало ніколи і не одержує сьогодні майже жодного планового постачання, крім видаваних на грудодень продуктів. У сільських крамницях майже ніколи не було цукру, борошна, крупи, солонців. Вже не кажучи про м'ясо і м'ясні вироби. Міське населення завжди постачалося дуже нерівномірно, за винятком величезних міст. Нормальне постачання мали лише Москва, Ленінград, а в інших містах лише окреслені, упривілейовані групи людини.

Звичайно, ці обмежені групи людини одержували і одержують плановим шляхом не середній, а значно вищий за середній добовий раціон. Наприклад, у санаторіях та будинках відпочинку для упривілейованих парів людини південного берега Криму, Кавказу добовий раціон дорівнював 5000 калорій, тобто був в два

з половиною разів вищий за середній. Так само партійні функціонери, урядовці НКВД, артисти, робітники торговельної мережі (останні в порядку самопостачання), інженерно-технічні робітники, науковці, лікарі та інші категорії з упривілейованих верств людности ССРСР, одержували не цей середній, обрахований нами раціон, а раціон також значно вищий.

Ми не зупиняємось тут на тому факті, що більшість партійних робітників та високих урядовців цілком не були обмежені у споживанні харчових продуктів. Досить подивитися на фотознімки різних вождів в ССРСР, щоб переконатися у цьому. Зупинимось лише на середньому добовому раціоні інженерно-технічного робітника в нормальні роки у Києві. Він складався з хліба білого та чорного, круп, печива -400 грам, картоплі -500 грам, овочів -200 грам, городини -500 грам, товщів -50-60 грам, цукру і цукрових виробів -150 грам, м'яса, риби, м'ясних та рибних виробів 150-200 грам, молока -500 грам, яєць -2 штуки, тобто дорівнював у середньому 4000 калорій на добу, отже у два рази вище середньої норми.

Отже ж плянового постачання лише декілька мільйонів людности постачалось за нормами, що перевищували у два - три рази середні, вираховані нами норми.

Промислові робітники, рядові службовці, рядова інтелігенція, звичайно одержувала меншу кількість харчових продуктів, але і їх раціон у середньому дорівнював 3000 калорій. Міське населення провінційних міст, міст національних республік, постачалося звичайно гірше ніж населення столиць і промислових центрів, але все ж значно краще ніж сільське населення. Досить високі норми постачання були в армії.

Відкіля бралось для них це постачання? Воно могло братися і фактично бралось лише з плянового недопостачання інших категорій людности. Для підвищеного постачання мільйонів партійців, високих урядовців, інших привілейованих осіб, - недопостачалась решта населення і в першу чергу селянство.

Ураховуючи, що кількість службовців і промислових робітників в ССРСР за останні роки досягла 48 мільйонів осіб і привнявши середню норму їх постачання в три тисячі калорій, можемо

припустити, що на долю решти населення припадає фактично, не по дві тисячі калорій на людину планового постачання харчів, а лише 1500-1700 калорій, тобто їх харчовий раціон був і є нижчий будьяких, мінімально можливих норм.

Сдержуючи систематично 1500-1700 калорій добового харчового раціону - людина існувати не може. Таке хронічне недоживлення мільйонів сільського і непривілейованого міського населення мало б привести до вимирання.

На щастя, крім планового споживання харчових продуктів, в СРСР постійно мало і має місце (також і тепер) споживання непланове. З точки зору советського уряду незаконне і навіть злочинне.

Між советським урядом і населенням СРСР постійно велась і провадиться тепер боротьба за це непланове споживання не на життя, а на смерть. Це споживання переслідуються кримінальним кодексом "країни перемігшого соціалізму", але воно є єдиною можливістю для 150 мільйонів советської людности утримувати себе при житті.

Ця боротьба за хліб між населенням і владою мала багато трагічних моментів і вписана кров'ю і муками в історію комунізму.

Починаючи від зловісного закону проти розкрадання соціалістичної власности - відомого як закон про боротьбу з крадіжкою колосків на полі - і кінчаючи високими карами за неправильне встановлення врожаю "на корню" колгоспними комісіями определена врожайности; починаючи від дрібного привласнення харчових продуктів в крамницях і кінчаючи систематичним і організованим обкраданням складів, про що постійно зустрічасмо повідомлення у советській пресі, ведеться ця постійна боротьба між людністю і комуністичною державою за хліб, за позапланове споживання, а власне за існування.

Методи цього позапланового споживання є різноманітні. Серед цих методів додаткового, позапланового постачання харчовими продуктами є методи, які толеруються советськими чинниками, як, наприклад, постачання з присадибних ділянок колгоспників, з допоміжних городчиків робітників та службовців у містах, споживання

різних сурогатів харчових продуктів. Є методи, що суворо переслідуються советською владою, як, наприклад, систематичне заставання дійсної висоти урожаю правліннями колгоспів, незаконні видачі харчових продуктів окремим групам колгоспників, незаконний товарообмін між правлінням колгоспу та промисловими підприємствами, незаконне преміювання окремих робітників та колгоспників харчовими продуктами за їхні виробничі досягнення, підвищена сплата трудодня, нарахування трудоднів за невиконану роботу тощо.

Є методи, які мають кримінальний характер, але в умовах советської влади їх, власне кажучи, не можна вважати дійсним злочином. Це, наприклад, вже прославлене зрізування колосків, крадіжки з колгоспних городів та садів городини та овочів, обкрадання зерноовочо-городиносховищ, молочних ферм і т.п.

По містах це - є преміювання робітників та службовців харчами, видавання підвищених пайків тим категоріям робітників та службовців, яким за законом таких пайків одержувати не належить; нарешті обкрадання харчових склепів, крамниць їх робітниками, продаж харчових продуктів знайомим або спекулянтам (загально відома у ССРСР продаж "на ліво" та "по букві з" - знайомству), списання якісних харчових продуктів, як зіпсованих, списання, як усушки та утруски тощо.

Більш-менш нормальне харчування мільйонів советської людності, у значній мірі, залежить від ефективності цих метод.

У періоди загострення боротьби влади з позаплановим постачанням, із приватно власницькою ініціативою постачання харчовими продуктами, та з незаконними методами постачання, приходять до часткового або навіть масового голоду. Так було у період воєнного комунізму, у період колективізації, а далі у ті періоди, коли обмежувалась можливість мати свій власний город, або загострювались заходи проти позапланового постачання та заходи проти незаконного користування харчовими продуктами.

Навпаки, у періоди послаблення советського терору, комуністичних метод постачання, планування та господарювання, покращувались умови харчування людності.

Навіть у загальній політиці советської влади можна бачити ці постійні часткові відступи та наступи влади на людність.

Коли загострювання боротьби проти приватної ініціативи, запровадження гострих заходів "соціалістичного господарювання", а зокрема "соціалістичної" заготівлі та розподілу харчових продуктів доводили до голодової катастрофи, тоді советська влада примушена була зменшувати натиск на людність. Вона дозволяла селянину користуватися присадибним городом, мати власну корову, підвищувала оплату трудовдя, дозволяла видачу сіна чи соломи тощо, запроваджувала у тій, чи іншій мірі вільний продаж харчових продуктів. Крім того відчиняла так звані, колгоспні базари, зменшувала кари за позапляннове постачання у містах, тобто у певній мірі визнавала свою неспроможність плянново постачати людність СРСР харчовими продуктами.

Ми позбавлені можливості дати оцінку висоти цього позапляннового харчування. Але безумовно, що кількість харчів, яку одержує советська людність цим позаплянновим шляхом, є досить значна. Головне те, що ця кількість позапляннових харчів, які іноді здобуваються незаконним шляхом, рятують советську людність від вимирання з голоду, дають можливість підносити той жалюгідний низький харчовий раціон до мінімально потрібного для життя.

Про потребу рішучого перелому у справі постачання людности харчовими продуктами, представники советської пануючої верхівки говорять вже з перших років існування советської влади. Обіцянка дати "хліб" населенню було першим, що зміцнило більшовиків в 1917 році. Про боротьбу за хліб говорив Ленін у роки воєнного комунізму. З метою відпружити стан з харчуванням людности, було запроваджено нову економічну політику. Харчову проблему обіцяв розв'язати Сталін запроваджуючи колективізацію. Страшні наслідки колективізації примусили один час советських керівників стримати її темпи. Сталін у 30-х роках ставив завдання домогтись збору 7 мільярдів пудів хліба, гадаючи, що такий збір розв'яже харчову проблему в СРСР.

Але вперше, досить ясно про цілком незадовільний стан харчування людности, про катастрофічний стан з виробництвом та постачанням харчових продуктів, констатував Маленков на V сесії Верховного Совету СРСР у серпні 1953 року. Так, Маленков, визнавши недостатність виробництва продуктів харчування, заявив, що:

"Невідкладне завдання полягає в тому, щоб на протязі 2-3 років підвищити забезпечення людности харчовими та промисловими товарами" ("Известия" 9.8.1953 г.).

Хрушов на вересневому Пленумі ЦК КПСР, 1953 р., сказав:

"Відставання низки найважливіших галузів сільського господарства затримує дальший розвиток легкої та харчової промисловости"²³).

На цьому ж Пленумі від декларував :

"Треба поставити перед собою завдання досягти такого рівня споживання продуктів народнього харчування²⁴), що потрібні для всебічного гармонійного розвитку здорової людини".

Ми вже писали, що також науково обґрунтованою нормою харчування мав би бути добовий раціон у розмірі біля 3500 калорій. Отже для плянового забезпечення людности СССР науково обґрунтованими нормами харчування, треба було б збільшити виробництво харчових товарів майже вдвічі. Насправді ж, як ми бачили з таблиці число I (Середні норми постачання основними харчовими продуктами на одну людину на рік з централізованих фондів), за роки 1940-1954, постачання борошна не збільшилось, а навіть трохи зменшилось, постачання картоплі дуже хитається з року на рік, але також має тенденцію зменшуватися, зросло постачання м'ясом, але лише на 50% за 14 років, дуже незначно зросло постачання товщем та цукром.

За таких темпів зростання плянового постачання проблема науково обґрунтованого харчування людности СССР мабуть ніколи розв'язана не буде.

Бібліографічний показник.

1) С.Н. П р о к о ш в и ч. Народное хозяйство СССР, т. I. Нью-Йорк, 1952 р.

2) Социалистическое сельское хозяйство. Статистический Сборник. Госпланиздат, Москва, 1939 р.

3) Проф. Д-р А. А р х и м о в и ч. "Зерновые культуры СССР", Мюнхен 1954 р. Видання Інституту для вивчення історії та культури СССР.

4) "Правда" 27. квітня 1954 року.

5) "Советская Литва" 26. травня 1954 року.

6) Цитую за працею І. Майстренка "Кризисные процессы в советской экономике", Мюнхен 1955 р. Видання Інституту для вивчення історії та культури СССР" .Прим. 24.

7) Цитую за згаданю вище працею І. Майстренка, стор. 28-29.

8) За даними В. С о к о л о в а та Р. Н а з а р о в а ("Советская торговля в послевоенный период", Москва, 1954), на долю харчових товарів припадало лише по лінії державної та кооперативної торгівлі 59%. М. М а к а р о в. (Советская торговля и народное питание, Москва, 1954), подає, що в 1953 році харчові товари складали 54,7% обігу не враховуючи колгоспної торгівлі.

9) Naum J a s n y . The Soviet Economy during the Plan Era, Standford Univirsity Press. Standford. California 1951.

10) Н. О р е х о в и ч. Некоторые вопросы структуры товарооборота советской торговли. "Вопросы Экономики" ч. 8 за 1953 р.

11) И. К о р ж е н е в с к и й . Методы изучения спроса населения. "Советская торговля" ч. 5 за 1954 р.

12) Дані про валовий збір зерна до 1930 р. в СССР подаю за згаданю вище працею проф. А. Архимовича.

13) С.Н. П р о к о п о в и ч . Народное хозяйство СССР, т. I, Нью-Йорк, 1952 р.

14) В. М е р ц а л о в . Политика крутого под"ема и сельское хозяйство СССР. 5 Конференция Института по изучению истории и культуры СССР. Мюнхен, 1955.

15) Цитую за вищезгаданю працею В. Мерцалова "Политика крутого под"ема ..."

16) Н.С. Х р у щ о в . О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства СССР. Доклад на Пленуме ЦК КПСС 3 сентября 1953 года.

17) С. К а б и ш . Картофель и огородничество. 5-ая Конференция Института по изучению истории и культуры СССР. Доклады и дискуссии. Мюнхен, 1955. Ст. 91.

18) А. П о п л ю й к о . Реализация плана "крутого под"ема" в области производства предметов народного потребления. (5 Конференция Института по изучению истории и культуры СССР. Доклады и дискуссии, Мюнхен 1955, стор. 166-203).

19) Кількість людности подаю за статтею В. Марченка. Новые данные о населении СССР. Вестник Института по изучению истории и культуры СССР, No. I (14), Мюнхен, 1955.

20) За матеріялами видезгаданой доповіді.

21) Складено на підставі Wissenschaftliche Tabellen. 1953.

J.R. Geigy A.G Basel.

22) Матеріяли про споживання харчових продуктів у головних країнах світу подаємо за статистичним щорічником ООН за 1952 рік, у СССР за нашим розрахунком.

23) "Правда" 15. вересня 1953 р.

24) "Правда" 15. вересня 1953 р.

П. К о т о в и ч

ПЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СОВЕТСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ

Ю.Яновський - "Молода Воля", Л.Смілянський - "Червона троянда",
О.Корнійчук - "Курила".

І.Ботунні завваги

Українська драматургія, що зазнала була під час українського культурного ренесансу 20-х років цього століття буйного розквіту й зросту, була, через насильне втручання большевиків, у своєму розвитку спинена. Визначний український драматург Микола Куліш ("97") "Комуна в степах", "Хулій Хурина", "Народній Малахій" (1929), "Мина Мазайло" (1929), "Патетична Соната" (1931), "Маклен Грас" (1933) був фізично зліквідований; покінчив життя самогубством і відомий драматург І. Микитенко; театр "Березіль" Леся Курбаса (одні з найкращих театрів цілого СРСР) ліквідований, а його керівники заслани на Північ ...

Українська література, в наслідок большевицького терору на початку 30-х років, понесла великі втрати і якісно підупала. Але, коли проза й поезія має змогу відродитись чи якомсь вегетувати і при найбільш несприятливих умовинах (адже українська література відродилась за царського режиму, і її розвитку не могли спинити навіть Валуєвські закони), то драматургія потребує театру і постійного контакту з глядачем. Так звана побутова драма й комедія не могла була б навіть постати, якби не було старого українського театру; таких видатних драматургів XIX ст., як М. Старицький (1840-1904), М.Кропивницький (1840-1910), Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) (1845-1907) -ми ніколи не мали б, якби не було театральних труп М.Садовського і под., якби не було таких великих артистів, як М.Садовський (1856-1933), М.Заньковецька (1860-1934) тощо. Коротко: без театру нема драматургії. Винятки, що часом трапляються, тільки підтверджують це правило. Олександр Корнійчук на II-му З'їзді Союзу советсь-

ких письменників України сказав: "... Загін українських драматургів, на жаль, зростає повільно, багато повільніше, ніж загони наших поетів і прозаїків" ¹⁾.

Звичайно в совєтських умовах українська драматургія - це покалічене дерево, що його зрізують не тільки згори, але й обрубують у нього коріння, при чім це не є втручання фахівця-садівника, але тільки "спеца" від "генеральної лінії", компартії, яка (генеральна лінія) дуже часто міняється, а тому й міняються вимоги до драматургів.

Не зважаючи на це, українська драматургія децю зросла і кількісно і якісно, а це тому, що після останньої війни дійшло до створення, розбудови й розвитку українських театрів в Києві, Харкові, Одесі, Львові і в наслідок цього зріс попит на оригінальну українську оперу, драму й комедію.

+ + +

З сучасних українських совєтських драматургів на перше місце вибився Олександр К о р н і й ч у к, (нар.-1905 р.), що встиг вже чимало написати і п'єси якого користаються великим сценічним успіхом в усьому ССРСР. Перші його п'єси, що здобули великий успіх, це були "Загибіль ескадри" (1933) та "Платон Кречет" (1934) не рахуючи "Кам'яного острова" (1930) та "Штурму" (1931). Не меншим успіхом користається опера К. Д а н ь к е - в и ч а на Корнійчукове і його дружини В.Василевської лібрето - "Богдан Хмельницький" ²⁾. Далі О.Корнійчук почав писати по кілька п'єс на рік. З них назвемо: "Правда" (1933) з революційною тематикою, публіцистична п'єса "Фронт", комедія "В степах України" (1941), п'єса "Жакар Діброва" (1948) та комедія "Калиновий гай" (1950).

Із старшого покоління українських драматургів аж до своєї смерті (1954) працював І. К о ч е р г а (нар. 1881 р.), що теж був написав чимало п'єс, як, наприклад, історичну драму "Весілля Свічки", комедію "Годинникар і курка". Цікава його драматична поема "Ярослав Мудрий" (1947), що сьогодні вже визнана такою, що "не відповідає новішим історичним дослідям (!)" ³⁾. Покійний Ерій Я н о в с ь к и й написав п'єсу "Гайський табір" (іншу

його п'єсу "Молода воля" обговорюватимемо окремо).

З молодих сучасних українських драматургів варто згадати Любомира Дмитерка ("Генерал Ватутін", "Навіки разом"), Вадима Собка ("За другим фронтом", "Життя починається знову", "Капітан Кордун"), Миколу Зарудного (комедія "Весна"), Е. Кравченка ("Комсомольська лінія"), З. Прокopenка ("Весняний потік"), А. Хижняка ("На велику землю").

Письменник Яків Баш написав драму "Дніпровські зорі" та переробив свою популярну повість "Професор Буйко" на п'єсу; Ю. Бурякізський написав драму "Прага лишається мосю"; А. Левада - "Шлях на Україну"; В. Суходольський - "Мрійники із "Степового"; А. Гльченко - "Завтра вранці" ...

Особливо нашуміли такі п'єси, як драма Юрія Яновського "Донька прокурора" та Корнійчукові "Крила"; натемість остання драматична поема Любомира Дмитерка "Вогні на Дніпрі" ("Підсніжники") залишалась непоміченою і не ставилась в театрах, хоч і була перекладена на російську мову.

Крім названих оригінальних українських п'єс, а їх вчимо⁴⁾, дуже багато перекладається з різних мов на українську мову, а з української, переважно на російську, теж багато перекладається (більшість з названих п'єс ми читали по-російськи, бо українських оригіналів закордоном дуже мало). Правда, В. Собко скаржиться, що "... перекладають що попало і як попало ..." "В минулому сезоні було зроблено понад 60 перекладів на українську мову ..." ⁵⁾.

Рівночасно слід відзначити "експансію" української драматургії на театри ССРСР. Так, в 1953 році на сценах театрів союзних республік йшло 23 п'єси українських советських драматургів і 26 творів українських класиків. Деякі з них користались особливим успіхом. Так, наприклад, "Платон Кречет" в 1953 році йшов одноразово в 20 театрах РСФСР, п'єса "Під золотим орлом" Я. Галана за перше півріччя 1953 року йшла 607 разів; за цей самий час п'єса В. Собка і Балабана "100 000 000" йшла 1025 разів, а комедія В. Мінька "Не називаючи прізвищ" за 10 місяців 1953 р. йшла 1134 рази ⁶⁾. Деякі п'єси, як, напр.,

"100 000 000" чи В. Собка "За другим фронтом" - це звичайні детективи, скеровані проти американців, і з мистецтвом нічого спільного не мають. Назвагал, сучасні п'єси здебільшого слабкі, зроблені без майстерности. Тому й зрозуміло, що на фоні цієї підпересічності вибивається творчість О. Корнійчука, що хоч і прибрана під "соцреалізм", що хоч і дуже ретельно автор дбає про додержання "генеральної лінії", все ж таки місцями дає драматичне напруження, інколи має чуття драматизму, виразніші образи, темперамент.

Та автор цього нарису не має наміру розглядати українську сучасну драматургію як цілість. Большевики змушують поетів, письменників і драматургів фальшувати минуле взагалі і зокрема фальшувати ідеологічне обличчя відомих українських історичних постатей: чи то буде Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, чи Т. Шевченко (1814-1861), М. Лисенко або Леся Українка (1871-1913) ... На двох прикладах фальшування ідеологічного образу найбільших українських поетів - Тараса Шевченка і Лесі Українки хочемо показати, як це робиться, як фальшується м и н у л е. На прикладі п'єси Корнійчука "Крила" покажемо, як фальшується с у ч а с н і с т ь : життя в Україні в посталінській добі "колективного" керівництва" і "відпруження" на культурному "фронті". Коротко, покажемо, яким ідейним багажем живе сучасна українська підсовєтська драматургія.

2. Тарас Шевченко - в кривому дзеркалі

В журналі "Вітчизна" ч. 3 за 1955 рік уміщено історичну драму Юрія Яновського "Молода воля", що присвячена 300-річчю воз'єднання України з Росією. В редакційній передмові читаємо, що Юрій Яновський задумав був написати тетралогію, що "обіймала б найважливіші періоди життя і творчості Т.Г. Шевченка". "Але, - пише автор передмови, - письменник не поспішав з написанням наступної частини тетралогії".

Чому не поспішав? Юрій Яновський - це письменник великих національних емоцій, це автор роману "Чотири шаблі", що вже кілька разів був перевиданий на еміграції, письменник, який дуже важко ніс тягар покори і зневаги, що їх зазнали всі творчі сили України після кривавої ліквідації українського культурно-

го ренесансу 20-х років.

Але кождий український поет і письменник щось мусив написати до ювілею "Юз"аднання". Написав і Ю. Яновський. За тему узяв він один "епізод", що він його видумав, з трьох останніх років життя великого українського поета перед його арештом 1847 року. Ми знаємо, що Тарас Шевченко ці три роки прожив в Україні, що він з основному майлював пам"ятки української старовини та українські краєвиди для задуманого альманаху "Живописна Україна", писав поезії, був членом Кирило-методієвського братства ... Шукаючи за старими українськими пам"ятками архітектури тощо, він багато подорожував по Україні, спляючись переважно у знайомих поміщиків, що мали зрозуміння для праці поета й маляра та допомагали йому.

Драматург, не потребуючи надто збочувати від історичної правди, міг би знайти в цих "трьох літах" (Юрій Яновський в одному з варіантів своєї історичної драми так і хотів її назвати!) достатньо напружених ситуацій, з яких можна було б зробити драму. Та Юрій Яновський хотів написати не історичну драму взагалі, але, власне, "ювілейну" драму, з обов"язковою даниною "старшому братові": показати Шевченка не таким, яким він був насправді, але таким, яким його хотіли б представити поколінням большевики ... Зрозуміло, що письменникові довелося чимало відійти від історичної правди ...

Короткий зміст драми Ю. Яновського, що відбувається на Київщині і в Києві восени 1846 року, такий.

В одному селі, що є власністю пана Чухненка, відбувається весілля. Жениться козак Ярема з кріпачкою Оксаною. На весілля заходить Т.Шевченко і Ярема, не знаючи хто це такий, просить його бути за весільного батька. Під час весілля заходить економ пан Чухненка і хоче забрати молоду, щоб вона склала "поклін панові", заявляючи, що "не піде охотою, - за коси потягнемо"! Йдеться про дотримання "звичаю": котра молода панові подобатиметься, й корову пан дарує. В справу втручається Шевченко, економ його пізнає і хоче сбернути все ніби в жарт.

По деякім часі заходить (після того, як йому економ доклад, що на весіллі є Шевченко) з українському козацькому вбранні пан Чухненко й дарує молодій коралі. Чухненко запрошує поета до себе,

але Шевченко відмовляється. Словесна перепалка між Шевченком і Чухненком. Ярема виганяє пана Чухненка з хати.

Ображений пан дає наказ гайдукам підпалити село. Гайдуки виконують наказ і при тім вбивають Ярему. Починається заворушення. Пан посилав економа до драгунів, але його доганяють і вбивають. Постає бунт. Село оточують солдати. На бік повстанців переходить солдат Іванов. Шевченко, що фактично перебрав командування над ребелянтами, цілується з Івановим і передає йому керівництво повстанням. Пан Чухненко утік, але його пізніше зловили і на наказ Іванова повісили. Вночі повстанці лісами, минувши застави воєнків, тікають на Кубань, на Кавказ.

Остання (IV) дія відбувається на березі Дніпра в Києві. Це таємні сходини революційного гуртка, що в ньому беруть участь студенти Київського університету (різних націй), вдова по Яремі Оксана урядовець, робітник з Арсеналу і робітник з Межигір'я, один офіцер. Сходини відбуваються з паролем, з одним шпигуном і іншими "революційними" аксесуарами, та закінчуються "Заповітом", що його рецитуює сам Шевченко ...

Уже з цього короткого змісту видно, що ціла драма надумана, що один з проєктів автора назвати її "Три літа" був зовсім безпідставний, бо йдеться лише про осінь 1846 року; а читачи її, помічає чимало композиційних недотягнень. Зокрема, наприклад, вражає історична невірність сцени в I-й дії, коли приходить економ, щоб забрати молоду. Йдеться виразно про те зв. *lex prima noctis*. Але ж нам відомо, що це "право першої ночі" в Україні не практикувалось. Були всілякі "пани", деякі дуже ласі на молодих і гарних кріпачок, але вони зовсім не чекали, коли така дівчина виходитиме заміж, але брали її "за покоївку" чи там що, а пізніше самі її, багато обдарувавши, віддавали заміж. Так, власне, було, а не інакше. Пощо ж було Яновському оце "право першої ночі" переносити з фєвдальної західної Європи до України? Тим більше у стосунку до Оксани, що її один персонаж драми, "Свашка", так характеризує:

"...Коли ото взято її маненьку до панської доньки за попихача, то, бач, і дівкою стала на панських харчах. У музику грає, на панських мовах белькоче ... Та руки бі-

ленькі, маніри, личко - не мужицьке, репане, бося й через двір не перейде"?)

Отже, як бачимо, "пан" мав змогу до Оксани залицятися й раніше.

Дивно також, як це Шевченко міг стати "весільним батьком"? А що зробив той весільний батько, що був до приходу Шевченка? Адже без весільного батька не могло бути й весілля, а не є в українським звичаї когось ображати, а тим більше весільного батька, і Ярема не міг собі цього "батька" міняти на іншого (вже під час весілля), та ще й на якогось, йому зовсім невідомого, "пана".

Таких композиційних непов'язаностей є в п'єсі більше. Трапляються й просто ляпсуси. Наприклад, в 4-й дії один з персонажів заспокоює молодиків, що сваряться:

"Годі, годі, хлопці! Як молоді півники: кудкудак! кудкудак!.."8)

Відколи це півники почали "кудкудакати"?

Так нас, коли ми вже при тім, цікавить "квілейний" аспект драми. Тут письменник мусів дати бодай мінімум з того, що від нього вимагалось. Та він дає радше більше: олією каші не зіпсуєш.

На весіллі відбувається такий діалог :

Чухненко (звертаючись до Шевченка, ремарка наша, - П.К.). Вийшовши з рабського стану, повинні до вищого світу горнутися! Чи ж не на глух виписано вас із кріпацтва?! Завчасно було виписувати?!

Шевченко. Не ви, пане Чухненко, виписали! Далєбі, не ви! Не мої землячки просвіщенні! Од них дочекаєшся волі! Як на скотині їздили, доки й здох би ... Не квантеся до мене в благодійники, - не ви, пане!

Чухненко. Та вже ж і не дух божий!

Шевченко. Слушно, пане Чухненко! Волю сам не здобудеш. Волю мені придбали благосло-

венні руські люди! Душу зогріли, до власного пустили серця й сказали - живи!.."9)

До українських селян-повстанців переходить "старший брат" Іванов. Хоч це й звичайний солдат, то Шевченко з ним не тільки цілується, не тільки називає його "Єфрем Іванович" (а як же інакше?), хоч такі самі українські персонажі, навіть не кріпаки, як Іванов, а козаки, зветься просто Охрімами, але й передає йому командування повстанням ...

А ось як відбулось "знайомство" Шевченка з цим російським кріпаком-солдатом:

Шевченко. Приємно познайомитися, Єфреме Івановичу.

Солдат. Взаємно, Тарас Григорьевич. Вот, что я тебя спрошу ...10)

Може це Яновський набрався такого "респекту" до Шевченка, бо наступна частина його тетралогії мала зватися "Рядовий Шевченко"? Теперішній і майбутній рядовий - яка ж між ними різниця?

Як ми вже сказали, Шевченко опинився в центрі селянського повстання, став командиром реbelieвців, Та тільки до часу, поки на сцені не з'явився "Єфрем Іванович". Ось сцена, варту "соціального замовлення":

Шевченко (бере рушницю, дає солдату).
Одягнить ківера, Єфреме Івановичу. Підіть з Охрімом (!) на інспекцію, огляньте зброю, побийте людей на батальйони. Хіба ж я знаю, що треба робити?

А після того, як вони відійшли:

Шевченко (дістає з кишені книжечку, гортає).
Ні в який вірш не впишеш. Треба поему. Ще й не просту. Два Охріми здобувають одну правду. А коли здобудуть, - вважай слов'янське питання за вирішене. Так, пане Костомаров! "Учене літературне товариство" справа корисна, але наша путь певні-

на. Болгари, чехи, поляки - безсумнівні спільники, та перше слово належить росіянам. Брати-слов'яни пристануть згодом ..." II)

"Учене літературне товариство", це, мабуть, Кирило-методієвське братство. Виходило б, за Яновським, що Шевченко, поруш цього братства, організував чи принаймні брав участь в якомусь іншому, "революційнішому" братстві, або в якійсь відокремленій акції. Знаємо, що так не було.

Ціла четверта дія - це, власне, сходи́ни цього "іншого" братства. Вона написана спеціально для того, щоб підтвердити "революційні" (в большевицькому сенсі) переконання Шевченка і показати, що саме різнило його від Кирило-методіївців і що саме його робило ніби-то "попередником" большевизму. Ось кілька цитат з цієї дії:

Вано. Кавказ має п'ятдесят націй!
Хіба треба п'ятдесят товариств революції? ... Будемо мати одне товариство на всю Росію! Правда, амханагебо? I2)

Шевченко. Правда, голубе. Цар у нас один, -валитимемо гуртом! I3)

Або кількома рядками нижче:

Посяда ... Нащо мені вільна Малоросія пана Костомарова, коли прості люди не причастилися світла волі, не вилізли з темряви, не обійняли вільними руками вільний світ!

Андрузький. Ще раз тобі скажу, що я за республіку, але проти хмельниччини-гайдамаччини.

Посяда. Бо не розумієш, чим славний Хмельницький! Він не тільки звільнив народ від шляхетського ярма, - він по братерському з'єднав народ свій з Ро-

сією. Таким чином, не занапастив, а зберіг народ український! За це йому моя дяка!¹⁴⁾

Ось тут центральний пункт цілої п'єси. Якби це гралося на сцені, то на цьому місці мали б відбуватися аплодисменти, що переходили б в овації ... Але п'єса Яновського не йшла ні в одному з українських советських театрів.

Оце і вся драма про Шевченка. Ви її перечитуйте і здвигаете раменами :ні правдивого драматичного напруження, ні чітких (за дуже малим винятком) образів, ні ... історичної правди. Не рятус п'єсу прекрасна українська мова, ані ті місця, де письменник міг бути з собою щирим, що нагадують нам колишнього Юрія Яновського - неперевершеного майстра слова і образу. Задушлива атмосфера партійної цензури і "соціального замовлення" убиває й найкращі таланти ...

3. Леся Українка

Не тільки одного Шевченка більшовики хотять зробити "революціонером", у їхньому розумінні слова, тобто ідейним попередником більшовизму, але й багатьох інших. Головна умова для успішности такого "перелицьовання", це, щоб вони, ці українські поети, письменники, композитори, не дожили до більшовицького перевороту і не встигли виявити свого ставлення до нього тоді, коли він вже постав і показав себе на практиці, як сила антидемократична і неморальна. Байдуже, що письменники, яких хотять "перелицьувати", достатньо виявили себе правдивими демократами й гуманістами, а значить і антибільшовиками, але тому, що за їхнього життя ще не було советської влади і вони не могли виявити свого ставлення конкретно, скажім, до сталінізму, більшовики це їхнє "мовчання" використовують і роблять чимало великих людей своїми "прихильниками" ба навіть своїми духовими "батьками" ...

Леонід С м і л я н с ь к и й дістав "соціяльне замовлення" зробити Лесею У к р а ї н к у теж ідейною попередницею більшовизму. Письменник перевиконав завдання: "принагідно" він робить більшовиками і Миколу Лисенка, і М.Коцюбинського і Ко-

билянську, і Т. Франка ¹⁵⁾ та інших. І це все в одній п'єсі. Говоримо про драму Л.Смілянського "Червона троянда" ¹⁶⁾, читаючи яку досить часто натрапляємо на місця, об які спотикаємось, немов об каміння на неупорядкованому хіднику. Вже відразу ж на початку п'єси "довідуємось", що Леся Українка з молодим і гарним з лица чоловіком розмовляє "... тільки про Маркса і революцію", і що вона "не розлучається ... з "Капіталом". Безсумніву, і це ми всі знаємо, Леся Українка була революціонеркою і жила патосом революції та творила, писала свої незміручі поезії й драми, навіяні цим патосом. Але доктрини Маркса зовсім не відбилися в її творах ... Навпаки, її алегорії, її екскурсії в давнину історію людства свідчать про зовсім інший напрямок її інтелектуальних і чуттєвих зацікавлень.

Ця п'єса Смілянського знахронізована, якщо так можна висловитись, більше, ніж будь яка інша із серії найновіших фальшивих силуеток українських великих людей. Нема потреби спеціально переповідати зміст п'єси : він такий нескладний, що його можна буде зрозуміти й з наших цитат.

Один з персонажів п'єси дорікає Лесі Українці, що вона, мовляв, соціал-демократам довіряє, що серед них - її найкращі друзі, але соціал-демократи їй не вірять. На це Леся Українка, як це тепер прийнято в ССРСР, кається, немов би проходила "чистку":

"Нехай мене породив інший клас, не той, до якого належать деякі мої друзі, але я перейшла на позиції їхнього класу, так як зробили це свого часу Маркс і Енгельс, як зробили це й багато моїх друзів. У них я взяла приклад для себе, а свої моральні принципи взяла у паризьких комуністів" ¹⁷⁾.

Все це видумане. З біографії письменниці нічого не відомо, щоб вона аж так виразно ставила і розв'язувала для себе цю проблему. Зрештою, при такій настанові поетеси, Леся Українка обов'язково належала б до партії, чого, як ми знаємо, не було.

Леся Українка ще десь у 1904 році передбачала "генеральну лінію" КПСС з 1954 року і була вже тоді їй вірна. Наприклад :

Лєся. Як можна не пам'ятати? Адже ви тоді вперше зробили спробу об'єднати соціал-демократичні сили Петербурга, Москви, Києва, окремих народів Росії в єдиний всеросійський рух і створити єдину партію, щоб позалити самодержавство і прямувати до своєї мети - соціалізму¹⁸⁾.

Большевики і меншовики (ці обидві фракції РСДПР в 1903 р. по-стали) в ті передреволюційні роки до "соціалізму" не прямували: боролись тільки за ліберально-демократичну "буржуазну" революцію ...

А ось суперечка двох українських соціалістів, що обговорюють якусь там статтю Лєси Українки, спрямовану нібито проти українських "соціал-угодівців".

Юрій. Хіба ми злочинці ?

Геннадій. Ні, звичайно. Але ви декларуєте себе соціалістичною партією, а насправді - і Лєся це доводить - ваша програма добре влаштовує буржуазію, цю правду, на яку віддану, українську, не чужу.¹⁹⁾

Дискусія продовжується після того, як до кімнати зайшов М. Лисенко.

Юрій. Вона ж заплуталась. Осв'ятим: з одного боку, боротьба проти царату, а з другого - як вам це впадєби ці рядки про Богдана Хмельницького, які вона сама прочитала нам, хоч і не друкувала ще: "Та знялась високо Богданова прапорець ... і брати братів пізнали і з'єднались". Цебто "Волимо під царя московського, православного!" От і збагни ...

Лисенко. А ми, голубчику, не з царями з'єдналися, а з народом ...²⁰⁾

Отже, як бачимо, ставиться метою довести, що: 1) Леся Українка була за єдину централізовану партію, 2) вже тоді були українські соціал-зрадники, проти яких виступала Леся Українка, 3) Леся Українка була прихильницею Богдана Хмельницького за те, що він з'єднав Україну з Росією.

При цій нагоді показується, що Микола Лисенко (1842 - +1912) у всьому згоджувався з Лесею Українкою, тобто був теж "попередником" большевиків ...

Більше того, автор вкладає в уста Лесі Українки такі "принципові" слова:

Леся... Близькими днями збираються до Смиренка грошей просити на видання книжок і газети ... Я не раз переконувала матір, що допомога цього українського мільйонера тільки компрометує будьяку громадську акцію ...²¹⁾

Цікаво, що з усіх персонажів п'єси Смілянського, найкраще зрозуміння ролі Лесі Українки виявив генерал-губернатор М. Драгомиров (1830 - +1905) неясно тільки, чому автор вкладає таку влучну характеристику Лесі Українки саме в уста генерал-губернатора?

Драгомиров. До речі, знаєте хто написав цей вірш? Одна поетеса. Майже сранкорейне створіння. Слабенка, як кажуть її приятелі ... (Кричить) А потрясати основи імперії - не слабенка! (Підкр. наше, - П.К.)²²⁾.

Леся Українка справді потрясла основами російської імперії, але зовсім не як "попередниця большевизму", а як українська поетеса. Та цього не сміє сказати ні Смілянський, ні його персонаж, царський генерал-губернатор. І тодішні і теперішні "генерал-губернатори" рятували й рятують ту ж саму імперію, основами якої потрясала Леся Українка, а Смілянський, виконуючи замовлення теперішніх "губернаторів", приєднується до рятівників цієї імперії.

До речі, автор нам малює цікавий людський образ М. Драгомирова.

Ось генерал-губернатор дає розпорядження: "... забороняю йти на поступки робітникам. Викликати козаків! ... Стріляти без попередження!". Потім :

Драгомиров (бере чарку, тремтить його рука, розпліскується чарка). Ха-ха-ха! ... (П"є. Хвилину думає, підходить до ікони; ставши на одне коліно, дуже певолі з почуттям кладе хрест на чоло ... на серце ... на праве плече, ліве ...) 23)

Так ... Може автор хотів, щоб публіка, бачачи цей образ, сміялася? Але смішного тут нема нічого. Генерала мучить сумління ... У глядача напевне асоціюватиметься цей образ з образом сучасного "генерал-губернатора". При такім порівнянні М. Драгомиров виграє: сучасні "губернатори" не молитимуться Богу, а спокійно відправлять мільйони людей на каторгу і десятки тисяч просто розстріляють; руки ж у них тремтітимуть тільки тоді, коли вони довідаються, що й вони вже самі попали в число "ворогів народу" і що їх незабаром теж "ліквідуєть".

Та читаймо далі драму.

Леся (розглядає разом з Тарасом книжки). Герцен, Шевченко, Чернишевський ... А ось Ульянов (Ленін). Вчителі наші ... 24)

Поминаючи Шевченка, який у кожного українця мав би бути на першому місці, нехай це Герцен, нехай Чернишевський були вчителями ... Але хто тоді читав Леніна? Плеханова тоді соціалісти читали, а не Леніна!

Якось Лисенко (в п"єсі Смілянського, звичайно) був назвав Лесю Українку "буревісником революції" (склавши, як і належить, при цім глибокий поклін Максиму Горькому). А ось як про Лисенка говорить Леся Українка:

Леся. ...Ще ж до Миколи Віталійовича, то саме він по-справжньому великий, великий композитор і велика людина ... Хіба про

себе думав Лисенко, коли ось недавно створив музику на Франкового "Вічного революціонера" ? Це для народу ...²⁵⁾

Клавдія... Адже сам Франко поставив тебе, а не іншого поета, поруч Шевченка...

Леся . Не розумієш сама, що говориш. Шевченко був великим другом Брєлова, Чернишевського, Некрасова. Полум'яні серця російських революціонерів надихали геній Шевченка ...²⁶⁾

За Смілянським виходить, що Шевченко був тільки тому великим, що він був приятелем Некрасова чи там Чернишевського. Це твердження не випадкове: це найважливіша теза сучасної соціалістичної пропаганди. Явний показник, під яким тисненням великодержавної ідеології знаходиться письменник в Україні. Навіть в п'єсі Яновського "Молода воля", що ми її вже розглянули, чогось подібного не було.

Леся Українка нібито дуже не любила В.Винниченка і творчість його дуже критикувала. Але робила вона (за Смілянським) так не тому, що творчість Винниченка мала ті чи ті мистецькі недотягнення, але через те, що Леся Українка була "проти українських соціал-демократів, які хочуть діяти окремо від РСДРП. Вона відмовляє їм у праві існувати окремо від росіян, самостійно ..."-, як каже один з персонажів п'єси²⁷⁾. Винниченкові Леся Українка ніби то протиставляла Коцюбинського, що "... і звівні бачить революцію і прославляє її мало не в кожному творі"²⁸⁾.

Кидається у вічі, що у Смілянського послідовно проведена ідея ніби постійного і тісного співжиття українців з росіянами: українські письменники, політичні діячі тощо, згадуються обов'язково у супроводі (доречно чи й ні) з росіянами. Навіть якщо когось хотять вилаяти, то обов'язково лають "спільно", "по-совместительству". Наприклад, вірна приятелька і послідовниця Лесі Українки, Клавдія каже:

"...Нехай Винниченки й Арцибашеві плюють нам в обличчя, ми не звернемо з свого шляху ..."²⁹⁾.

Але все ж таки Смілянському його "Червона троянда" вдалося ліпше, ніж Юрію Яновському "Молода воля". У Яновського все невірне: тло подій, самі події і їх наświetлення; все фальшиве, антиісторичне, а насамперед сам Т.Шевченко. Тим часом у Смілянського, нехай і в небагатьох сценах ми можемо бачити Лесю Українку, як людину, такою, якою ми її знаємо з критичних джерел.

4. Замовлена "відлига"

Та, порівнюючи, найгірше справився з своїм завданням Олександр Корнійчук, що на замовлення написав "Крила" - п'єсу в чотирьох діях. Цей письменник і драматург звик писати на замовлення і звик свої п'єси переробляти "на ходу", пристосовуючи їх до нових вимог "господарів". Це саме він вже робить і робитиме далі з своїми "Крилами".

Маємо враження, що два письменники з СРСР, найздібніші пристосуванці до кожночасної "генеральної лінії", - Ілля Еренбург і Олександр Корнійчук дістали після смерті Сталіна спеціальне доручення написати літературні твори, в яких була б продушина для доступу свіжого повітря, невиразні обіцянки "свободи", що нібито вже починає здійснюватись. Перший з них написав повість "Відлига" (не зовсім "льодяльну"), другий - п'єсу "Крила" (зовсім "льодяльну").

Про які це "крила" розповідає Корнійчук? На це відповідає персонаж його твору:

Ромдан... Таку правду життя, таку силу нагу розкрив Пленум, що ми тепер крилатими стали. Мені там не раз здавалось, що я лету над всією нашою землею ³⁰).

Мовиться про вересневий Пленум ЦК КПСС з 1953 року. Четверта дія Корнійчукової п'єси починається дозгою цитатою з постанови цього пленуму:

Самосад.Ага (Читає) "До переліку таких причин відноситься перш за все порушення в сільському господарстві принципу матеріальної

зацікавленості робітників в розвитку виробництва, в збільшенні його рентабельності - одного з основних принципів соціалістичного господарювання"...
Тех правильно. (Перегортає сторінку, читає) "...кожному колгоспному двору надається право мати невелике підсібне приватне господарство для задоволення споживчих потреб, поки вони ще не можуть бути задоволені повністю за рахунок суспільного господарства.Порушення цього принципу, підвищені норми поставок продуктів з присадибного господарства, нестачі в податковій політиці у відношенні до приватних господарств колгоспників, що було раніше, довели до зменшення поголів'я корів, свиней і овець у приватній власності колгоспників. Таке становище не тільки шкодить інтересам колгоспників, але й приводить до викривлення природи артільної форми колгоспів ..."І це дуже авторитетно сказано! (Ідкресляє)... 31)

Кількома рядками нижче цей самий персонаж звертається до голови облвиконкому Дремлюги :

Самосад. Знову весна прийшла, а я у вас на печі лежу ...

Дремлюга. Яка весна ? Де ти її бачиш?

Самосад. (зійняв книжечку). Ось вона. В ній стільки сонця, що земля наша ще більше зацвіте, і душі зацвітуть, як рушники наречені ... 32)

Отже, як бачимо, звичайна собі, канцелярською мовою писана, постанова пленуму ЦК КПСС і крила дає, і сонця в ній багато, і душі цвистимуть ... Та це ж звичайна дешева агітка! Це ж і ра-

ніше робили всякі віршомази, пишучи :

Мужікі,
если ви не дуракі,
сєйте только бурякі !

І чим же ця п"еса відрізняється від мосельпромевських +) віршів В. Маяковського (1893 - + 1930) чи Дем"яна Бедного (Єфім Прудворов, 1883 - +1945)? По суті нічим. Єдине, що ця п"еса відрізняє від звичайної агітки, це ті "вольності", що їх О. Корнійчук (з дозволу начальства) вжив: критичні висловлювання про різні неподобства большевиків. Оці "вольності" й завели в блуд чимало людей, що були схильні дуже позитивно оцінювати п"есу.

Насправді ж - ця п"еса, це те, що навіть в СРСР звать "халтурок". Приклад. Просимо собі тільки уявити : Барвара, рідна сестра секретаря облпарткому та полковника, і сама до того комуністка та ще й кавалер двох орденів - Леніна і Трудового Червоного Прапора ... два роки працює звичайною чорноробочою - цеглу носить на будівлях ... І ця совєтська "активістка" тільки й мріє про те, якби вернутись до свого колективу за ланкову та вирощувати кукурудзу. Або інший приклад: заходить до Ромодана його стара вчителька Горлицвіт. "Скидає шаль, на грудях у неї ордена Леніна, Трудового Червоного Прапора і медаль" 33). Їй 85 років, а вона турбується про місцевий історичний музей!.. Словом, добрий трудовий народ : і той, що вже нагороджений орденами й медалями, і той, що ще їх має дістати. От тільки старі бюрократи, що відірвались від народу, перешкоджають йому та ще "беріївські бандити". Але це нічого, ніби потішає глядача автор: бюрократи підуть на пенсію, а беріївці у в'язниці ... і ніщо вже не перешкоджатиме країні цвісти "як ружники нареченої".

На першому плані в п"есі, звичайно, нові совєтські "аристократи", власне міщани, що невдало грають ролю "панів", і їхні, теж майже "панські" колізії, "прочулене" "розуміння" музики (обов'язково Бетговен) та інші задложення.

Та не цією "душевною насагою" переживаннями нових совєтських "панів" - "доробкевичів" п"еса О.Корнійчука стала знаменитою,

+) Мосельпром - московське торговельне підприємство, що за часів непу широко рекламувало свої товари.

захопила глядача й читача. Начальство дозволило цьому придворному драматургові поставити нові фальшиві віхи в спрямованні думки сучасної советської людини. І він це виконав. Вже ця критика свіжого повітря зробила належне враження в задушливій советській атмосфері.

У п'єсі проводиться думка, що не всі ті, що жили під німецькою окупацією чи були вивезені до Німеччині на працю - зрадники народу. При чім ця думка щойно пропагується, бо є й такі "відповідальні побітники", що думають інакше. Уже ця скромна спроба реабілітації колишніх підневільних "остарбайтерів" багатьом подобалась. А щож говорити про ту "смільчивість", з якою звичайні чорноробки розмовляють з "самим" головою облвиконкому товаришем Дремлюгою? Наприклад:

Дремлюга. І доки ви будете тут вештатись?

Варвара. Може ви і вештаєтесь, а ми працюємо.

Пилип. Що ?

Варвара. Те, що чули.

Гая. Ви краще нам машину дайте, а то ми цеглу з баржі носимо. Так далеко ходити.

Дремлюга. Якщо за два дні не закінчите гараж, я вас розжену. Чусте?

Варвара. Наче старий, а ревеш як бичок ...

Пилип. Та ти знаєш, з ким говориш? Це товариш Дремлюга, предсідник облвиконкому!

Варвара. Ну і що з того ? ...³⁴⁾

Правда, ця "хоробрість" Варвари не така вже й велика, коли зважимо, що це наша знайома "активістка", кавалер двох орденів і ... рідна сестра безпосереднього начальника Дремлюги, нового секретаря облпарткому Ромодана.

Є й інші, смільвіші вислови, до того виходять вони з авторитетніших уст (переважно самого Ромодана або його жінки) Наприклад :

Ромодан... Скільки зла, болю, сліз принесло людям недовір'я, яке під видом "бдітельності" сіяла та банда (беріївці, - П.К.)... Вони за-сліплювали нам очі, а ми вірили. Т як вірили!..

Анна. (тихо). Зранили ... зранили малих і великих людей ... (Із глибини її серця вирва-лись світлі й прості слова). Спасибі, велике спасибі Центральному Комітетові! Ніколи більше не вернеться той страшний сон!

Ромодан. Ніколи !

А в іншому місці цей самий Ромодан каже :

"прийшла війна, а після неї (!) скільки сліз, і радості, і горя довелось пережити нам всім ...³⁶⁾ (Підкр.наші, - П.К.)

Здавалось б, які сльози і горе після перемоги? А були сльози і було горе. І хіба ж не могло викликати захоплення у глядачів, що про це вже публічно, з сцени говориться? І хіба це не могло принести віру, що ці сльози і горе, нехай і на 9-му році після війни, але вже скінчились?

Той самий Ромодан (якому, до речі, дуже легко вдається усувати всі перешкоди на його шляху), звертаючись до Дремлюги, каже:

"Вождизм роз"ів вашу душу і в ній тільки зневага до людей, до їх потреб і нужд. Для вас партія - це тільки ваше Я, а не совість і честь народу ...³⁷⁾

Відбувається колгоспне зібрання. Голова зборів, замість дзвінка, б"є молотком в рельс і закликає до порядку.

Голос. Постав молоток! Не зажимай демократію ! ...

Голоси. Правильно! .. Не зажимай !..³⁸⁾

От оці і подібні вислови зробили п"есі велику рекламу; чимало людей дивувалось, як, мовляв, могли большевики дозволити

друкувати таку "антисоветську" річ. А тим часом нічого антисоветського в ній нема. Навпаки : всі "позитивні" герої й персонажі п"еси - це комуністи, очевидно "правдиві" комуністи, а не "бюрократи" чи "беріївські бандити". Цікаво, що позитивні герої появляються з орденами й медалями на грудях, а ст "негативні" - без орденів, хоч вони їх теж мають.

Яке ж завдання п"еси?

Варвара. Рішення великі, сонячні ... Але й сонце можуть закрити хмари, коли про людей забудеш, як той секретар. Ти приголуб людину, приголуб, і вони гори перевернуть! ...³⁹⁾

Отже треба було дати людям наїстись, одягти й обути їх (а в ССРСР це справді значить - "гори перевернути"). Треба було, іншими словами, присилувати колгоспників і робітників більше працювати. На "даному етапі" (вересень 1953 рік), для успішного поревернення цього завдання, вирішено було "приголубити" советську трудову людину. І Корнійчук, устами супер-позитивного персонажу п"еси - Варвари, це відкриває. Своє завдання автор п"еси взагалі не комплікує : малює тільки на-чорно й на-біло. Це зауважив і один з його критиків:

"В п"есі С.Корнійчука "Крила" бюрократ Дремляга виставляє свої брудні наміри напоказ, розмовляє і діє з нерозумною відвертістю, викриває сам себе"⁴⁰⁾

Отже кожний читач чи глядач відразу бачить, хто є "негативним", а хто "позитивним" героєм. Симпатії глядача Корнійчук хоче прихилити на бік позитивного героя Ромодана - противника Дремляги, але штучність всього того виступає виразно.

Не за мистецькі якості глядач аплодував Ромоданові, а значить і авторові, але власне за оті "вольності", за підкреслення і одверте висловлювання про негативні риси советського бюрократизму, які глядач цілком виразно стотожнював з усією советською системою ... Та це якраз не входило в завдання С.Корнійчука, тому він сам п"есу ще й тепер постійно переробляє. Очевидно, не тіль-

ки він, але й театр, що п'єсу ставить ...

Зрештою, це вже увійшло в щоденний побут підсовєтського театру, що він поводиться з п'єсою так, як йому хочеться, не питаючи автора (напевно тому, що ні режисер, ні актори не хотять потрапити на Воркуту). Наприклад, В.Собко скаржиться:

"Я написав п'єсу "Щастя Трохима Корчака". Приніс її в театр, посади над нею працювати - й міняли все доти, доки п'єса цілком не змінила своє обличчя і на одинадцятому - дванадцятому варіанті вона прийшла до такого стану, що її можна було тільки вилаяти, що й було зроблено" (41).

5. Визновки

Совєтські драматурги фальшують, не оглядаючись на історичну правду, на бодай можливу правдоподібність сцен і ситуацій, допускаються часто дуже кострубатих анахронізмів - аби тільки це відповідало сучасній "генеральній лінії" партії, що сама часто міняється.

Як на приклад змінності "генеральної лінії", вкажемо на ставлення совєтської історіографії до Богдана Хмельницького. Раніше можна було читати:

"Переговори з Москвою тягнулися три роки і завершилися в 1654 році відомим Переяславським договором, що визначав союз українських фєвдалів з російським і по суті юридично оформив початок колоніального панування Росії над Україною" (42).

Тепер чогось подібного ми даремно шукали б у всіх совєтських писаннях. В сучасній совєтсько-українській драматургії Богдан Хмельницький кваліфікується зовсім інакше: навіть композитора М.Лисенка, що чейже не був "політиком", а мистцем, змушують говорити про об'єднання "не з царями, а з народом..."

Відділ агітації і пропаганди при ЦК КПСР, що дає письменникам, поетам і драматургам т.зв. "соціально замовлення", хо-

тів би, очевидна річ, мати твори повноцінні, або принаймні такі, що до повноцінних наближаються. Тому всіляко "підтримують" поетів і письменників : під матеріальним оглядом поети, письменники, образотворчі мистці - це привілейована каста в СРСР. Вони живуть як советські вельможі : не в простій, а в золотій клітці.

Большевики змушені задовольнитися такими творами, які можуть продукувати підневільні мистці, бо там, де нема справжньої, вільної творчості, і ця підневільна продукція заступає ту справжню. Большевицька література - це література субститутна, сурогат літератури, але через відсутність справжньої, вільної творчості, вона виконує функції справжньої. І большевики, коли не можуть взяти якістю, беруть кількістю.

Фальшування історії і духової істоти українських великих людей має сьогодні велике значення і з негативним впливом цієї "літератури" мусимо числитися. Важливе це ще й тому, що сьогодні кількість споживачів літератури, читачів і відвідувачів театру, у порівнянні з дореволюційними часами, значно збільшилась: для 90% цих споживачів - це єдина література і єдиний театр, який вони знають. В дуже недалекому майбутньому - всі 100% споживачів мистецької творчості - будуть вже людьми советського виховання.

Та властивістю кожної людини - є постійне шукання правди. Підсоветський читач чи глядач в театрі, крім розваги, шукатиме й правди. І він цю правду знайде, але не в літературі сучасної советської України, лише в літературі крапих днів її.

Бібліографічний показник

- 1) "Литературная газета", 1948, ч. 98.
- 2) В основу лібрето було покладено історичну драму С.Корнійчука "Богдан Хмельницький" (1939). (Див. "Театр", 1954, ч. I - Ю.Малишев - рецензія на оперу).
- 3) Украинская советская драматургия, Москва, 1951, стор.10.

4) Тільки в 1953 році вийшло 24 п'єси сучасних українських советських драматургів (Див. "Театр" 1954, ч. 4, стор. 151).

5) В. Собко. "В борьбе за современный репертуар", "Театр" 1954, ч. 5, стор. 80.

6) "Театр", 1954, ч. 3, стор. 147.

7) "Вітчизна", 1955, ч.3, стор. 104.

8) Там же, стор. 139.

9) Там же, стор. 112.

10) Там же, стор. 128.

11) Там же, стор. 130.

12) Товариші (по грузинському) .

13) "Вітчизна", 1955, ч. 3, стор. 139.

14) Там же, стор. 139.

15) Леонід Смілянський написав в 1944 р. також п'єсу і про Івана Франка під заголовком "Мужицький посол".

16) Леонід Смілянський "Червона троянда", драма на 5 дій. "Дніпро", 1955, ч. I, Київ.

17) Там же, стор. 20.

18) Там же, стор. 23.

19) Там же, стор. 27.

20) Там же, стор. 27

21) Там же, стор. 16.

22) Там же, стор. 31.

23) Там же, стор. 35.

24) Там же, стор. 35.

25) Лисенкові присвячена спеціальна п'єса Ю.Мокрієва "Творець пісні", що її ставив Львівський театр ім. М.Заньковецької.

26) "Дніпро", 1955, ч. I, стор. 40.

27) Там же, стор. 49.

28) Там же, стор. 49.

29) Там же, стор. 52.

30) "Новый мир", 1954 Но. I, стор. 43 (В цьому числі надруковано повний текст п'єси Корнійчука "Крила" в російському перекладі. Автор всюди цитує за перекладом в "Новім мірі", але сливе всі цитати звірив з обширним цитуванням цієї п'єси в статті О.Зінкевича - "Смолоскип" ч. 2 (50), Лютий, 1955).

31) "Новый мир", 1954, Н. II, стор. 40 - 41.

32) Там же, стор. 41.

33) Там же, стор. 21.

34) Там же, стор. 13.

35) Там же, стор. 40.

36) Там же, стор. 50.

37) Там же, стор. 48.

38) Там же, стор. 21.

39) Там же, стор. 45.

40) "Литературная газета" з 1.3.1955, Н. 26 (Стаття Е.Воробьева "Герой и его противник").

41) "Театр", 1954, Н. I, стор. 129.

42) Большая Советская Энциклопедия", Сгиз РСФСР, 1935, т. 59, стор. 810.

Проф. М. В а с и л ь і в

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ СОВЕТСЬКОГО ГОСПОДАРСЬКОГО
І СОЦІАЛЬНОГО УСТРОЮ

I. Генеза советської господарської системи

Перше питання, що відразу ж виникає, коли приступають до дослідження советської економічної дійсності і природи советського господарського і соціального устрою, є питання генези економічної системи советів.

Представники офіційної советської науки дуже часто змальовують жовтневу революцію в Росії, як неминучий і послідовний наслідок розвитку капіталізму. Це потрібно їм, поперше, щоб викликати у населення віру в те, що жовтнева революція прийшла як абсолютно закономірний акт історичного процесу і цим посилити позиції самій більшовицької влади і, подруге, щоб зміцнити в очах світу авторитет Карла Маркса, духовного батька сучасного комунізму, за якого "геніальним передбаченням" йшов розвиток соціального, економічного і політичного життя європейських народів в кінці XIX і в XX ст. Його (Маркса) авторитет наприкінці минулого століття був дуже захитаний під ударами жорстокої критики ревізіоністів (Бернштейн і інші), які, виходячи з реальних фактів і відносин життя, довели, що схеми суспільного розвитку, накреслені Марксом, не відповідали дійсному стану речей і розвиток сучасних народів йшов іншими шляхами.

Як відомо, соціалістична революція, за Марксом, повинна наступити в наслідок іманентних законів капіталістичного способу продукції, які полягають в тому, що з кожним новим актом виробництва, в наслідок творення робітником додаткової вартості і привласнення її капіталістом, збільшується суспільна сила пануючих класів і навпаки погіршується матеріальний стан робітників. В наслідок процесу акумуляції капіталів вся економічна і політична влада все більше зосереджується в руках невеличкої

групи фінансової олігархії, яка розпоряджається всім національним багатством, утримуючи в той же час робітничу класу на рівні найгіршого зубожіння. На певному ступені, коли розвиток продукційних сил суспільства набере могутнього розвитку, все більша частина населення буде переведена в ряди пролетарів, які, згуртовані самим ходом капіталістичного способу продукції, не захочуть миритися з своїм приниженим становищем; тоді проб'є, як каже Маркс, дванадцята година капіталістичної власності. В наслідок соціальної революції буде знишена влада капіталістів і настане нова епоха соціалізму.

Отже соціалістична революція, за Марксом, повинна була відбутися в першу чергу в країнах найрозвиненішого капіталізму, де самим ходом економічного життя в надрах старого суспільства будуть створені передумови народження нового суспільного ладу.

Для всякого безстороннього спостерігача цілком ясно, що виходячи з такої концепції соціалістичної революції, дуже трудно зв'язувати соціалістичну революцію в Росії і виставити її як приклад глибокого і неперевершеного розуміння Марксом законів суспільного розвитку.

Серед європейських народів якраз Росія, за своїм економічним розвитком, займала одне з останніх місць. Цілком ясно, що стара царська Росія з напівфеодальними відношеннями в сільському господарстві, з порівняно невеликим, щодо території і природних багатств, розвитком промисловости, з малим розвитком залізниць, (через що великі частини території часто жили ще в рамках напівнатурального господарства), з її напівписьменним населенням, не могла бути "досвідним" полем соціалістичної революції, яку проголосували Маркс і Енгельс ще в 1848 р. в "Комуністичнім маніфесті" і під яку Маркс в своєму "Капіталі" хотів підвести теоретично-логічне обґрунтування.

Таке протиріччя поміж теоретичними положеннями наукового соціалізму і історичною російською дійсністю було настільки яскравим, що советські теоретики повинні були знайти якесь обґрунтування цього факту. В зв'язку з цим була докладно розроблена теза Леніна про т.зв. "прорив імперіалістичного фронту в найслабшій ланці".

За цією теорією соціалістична революція не обов'язково по-

винна була початися в країнах найбільшого розвитку капіталізму, а навпаки, може скоріше виникнути там, де суспільна організація пануючої верстви - буржуазії в наслідок низького розвитку продукційних сил є слабшою і де робітничий клас може найлегше захопити владу і встановити свою диктатуру.

Цілком ясно, що таке розуміння можливості соціалістичної революції була уже чимось зовсім іншим ніж теорія "повстання, розвитку й загибелі капіталістичного устрою" Маркса і була новим бажанням примирити факт захопту політичної влади більшовиками в жовтні 1917 року з основними накресленнями марксизму.

В дійсності жовтнева революція в Росії сталася в наслідок двох причин: з одного боку в силу історичних умов розвитку Росії взагалі, а, з другого, в силу специфічних обставин, викликаних першою світовою війною. Ненормальні напівфеодальні земельні відносини, відсутність у робітничій класі економічно-соціальних прав, якими вона вже давно користувалася в західноєвропейських країнах, панування відсталого архаїчного царського режиму з усім арсеналом політичного пригнічення, національний гніт, максималістські настрої російської інтелігенції - ось ті умови, які неминуче штовхали Росію до політичного перевороту. Поразки царської армії, втома і розчарування населення від невдачної війни, нездатність царських міністрів справитись зі складними обставинами військового часу, розхитаність транспорту і неможливість забезпечення населення найпотрібнішими речами щоденного вжитку - були другим рядом причин, які привели до безпосереднього вибуху.

Ті, що стали на чолі нової Росії, не зспромили підняти до потрібного розуміння подій і зробити низку рішучих кроків, потрібних для того, щоб справитись з тодішнім становищем. Цим скористалися більшовики і, використовуючи найрадикальніші гасла і граючи на низьких інстинктах мас, привели до повного розхитання влади, адмін-стративного апарату і армії і в жовтні 1917 року збройним повстанням захопили владу.

Захопивши владу, більшовики опинились перед мільйонами дрібних селянських господарств, яким вони віддали землю, перед дезорганізованою військом великою промисловістю, що займала порівнюючи невеликий відсоток в економічному житті, і перед великою

кількістю дрібних промислових підприємств. Отже, все це не було схоже на ту картину, яку уявляли собі творці соціалістичного ідеалу і соціалістичні теоретики на другий день після соціалістичної революції. Большевики розуміли це, і не наважувались в перший час після революції перейти до корінної перебудови відносин в країні. Лише, створивши на протязі кількох років величезний апарат придушення всякого спротиву, вони почали в кінці 20-х років переходити до побудови підвалин "соціалістичного господарства".

Але всі ті відносини матеріального і соціального порядку, що існували в країні, ні в якому разі не були основою, на якій можна було побудувати соціалістичний лад в розумінні завершення процесів усунування господарчих відносин, які, за Марксом і іншими соціалістичними письменниками, мали визріти ще в капіталістичному господарстві, і бути лише остаточно закінченими під час періоду т.зв. "диктатури пролетаріату".

Отже, коли перед большевиками постала дилема заповнити якимсь матеріальним змістом рямці проклямованого соціалістичного устрою, вони повинні були зламати відносини, які цостали після революції і які характеризувались в основному пануванням дрібного господарства та почасти будувати соціалістичне господарство (в першу чергу велику промисловість) і соціалістичне суспільство згори, за допомогою держави і адміністративного апарату, що вони й зробили без жодних застережень.

Констатація того факту, що нові відносини, створені на території колишньої російської імперії, були наслідком відповідного прикосу з боку державної влади, є одне з наражливіших моментів в розумінні суті і природи советського господарства й всіх подій, які відбувалися пізніше на протязі 30-х і 40-х років.

Насильницьке заведення соціалістичного строку ламало ті відносини, що склалися на протязі багатьох років, особливо в сільському господарстві, яке і далі, не дивлячись на революцію і націоналізацію землі продовжувало базуватись, в основному, на принципах приватного обробітку землі і було зв'язане з руйнуванням добробуту найширших шарів населення. Останнє емкнуче повинно було відповісти на це спротивом, який привів до перманентної і жор-

стокої війни між більшевицькою державою і мільйонними масами її населення і супроводжувався нечуванним в історії організованим знищенням громадян державою.

В наслідок постановлення такого соціалістичного устрою, на території колишньої Росії утворився дивний комплекс відносин. З формального боку, якщо виходити з ідеалів самих соціалістичних ідеологів, ми маємо в СРСР соціалістичні відносини, бо знищено там приватну власність, а засоби виробництва і землю передано в руки суспільства в особі держави; господарство будується і всі господарчі процеси здійснюються на основі планування (і цей момент більшовики надзвичайно спритно використовують для пропаганди комуністичних ідей), але в той же час ніде в світі справжні відносини людей не базуються на основі такого пригнічення, лавіризації і виснаження, як саме в СРСР. І ці справжні відносини більшовики намагаються заховати за завісою своїх кордонів.

Цей стан речей і з'ясовується якраз основним фактом радянської економіки - що вона постала не в наслідок органічного зростання, а в наслідок штучної і насильницької побудови. Вплив цього можна прослідити як на всьому народньому господарстві Радянського Союзу в цілому так і на окремих його галузях.

II. Центральна категорія радянського господарства - соціалістичне нагромадження

Центральною і всеохоплюючою категорією радянського господарства є категорія соціалістичного нагромадження. Висвітленням і розшифруванням цього поняття, поруч і з з'ясуванням генези радянського господарства, можна вичерпно пізнати суть і характер як радянської економіки, так і всієї системи більшовизму в цілому.

Після того, як під час періоду нової економічної політики, в зв'язку з широким допущенням приватної ініціативи, особливо в наслідок вільного розвитку селянського господарства, більшовикам пощастило досить швидко поновити зруйноване революцією, громадянською та національними війнами господарство і досягти, в

основному, передвоєнного рівня розвитку економічних сил країни, вони в кінці 20-х років вирішили перейти до побудови соціалістичного господарства чистого типу і в першу чергу, в зв'язку з цим, до посиленої індустріалізації ССРСР. Цілком ясно, що перед ними зараз же постало питання фінансування тієї широкої програми будівництва, що була накреслена, як перший концерт в реалізації цих планів.

Джерела такого фінансування можна було шукати в трьох напрямках : 1) Намагатися одержати потрібні капітали з-за кордону (позички і концесії). Цей шлях у великій мірі був закритий для большевиків, оскільки, після анулювання царських боргів, закордон вимагав би за нові позички далекосяжних гарантій, які б означали, у випадку їх прийняття, відмову від принципових настанов комуністичної партії, на що вона піти не могла. Запровадження концесій в менш значному обсязі, як показала практика, наштовхувалася на непримиренні протиріччя між інтересами концесіонерів і загальними та господарськими правовими нормами Союзів Союзу; 2) Побудувати економіку на основі удержавленої промисловості, транспорту і кредитової системи (так званих командних висот), що повністю залишаються в руках держави, з приватною системою селянського господарства, на базі більш-менш вільного обміну (план Бухаріна). Вступити остаточно на цей шлях (який власне лежав в основі нової економічної політики) большевики (точніше група Сталіна) виходячи з теоретичного положення, що дрібне товарове господарство неминуче породжує капіталістичні елементи - не наважилися, боячись створення в країні сильного середняцького господарства з яскраво окресленими, власницькими інтересами, що неминуче привело б їх до колізії з основними настановами партії і поставило б під загрозу саме існування советської влади; 3) Будувати нову систему економіки виключно за рахунок внутрішніх сил країни на базі повної ліквідації приватного сектора у всіх галузях народнього господарства. Цей останній шлях найбільше відповідав теоретичним настановам групи Сталіна, але в той же час означав жорстоку експлуатацію власного населення. Оскільки в цей час уже був створений грандіозний апарат терору, большевики вважали, що вони зможуть справитись зі всіма проявами спротиву населення.

Дискусії, що розвинулись під час остаточного вибору шляхів советської економіки, привели до поразки прибічників перших двох напрямків (особливо плану Бухаріна) і з 1929 року советське господарство вступило на шлях "обудови соціалізму в одній країні".

З цього моменту термін "соціалістичне нагромадження" - стає найважливішою категорією советського господарства - оскільки воно стає єдиним джерелом нагромадження капіталів, тим резервуаром, в який повинні надходити прибутки з усіх ділянок господарства і з якого повинно фінансуватися даліше будівництво.

Категорія "соціалістичного нагромадження" є найзагальнішою формулою величезної системи експлуатаційного господарства, всі ресурси якого базуються на безоглядному привласненні державою наслідків праці майже всього населення (за виключенням тих, хто приймає участь в системі реалізації соціалістичного нагромадження - про це мова буде пізніше) і залишення йому лише найнижчого екзистенс-мінімуму.

Шляхи привласнення наслідків праці населення набрали в Советському Союзі надзвичайно досконаліх і різноманітних форм.

В сільському господарстві основою безоглядної експлуатації була грандіозна акція ліквідації селянства як окремої суспільної класи і перетворення його на пролетарський елемент суспільства.

Насильницькою колективізацією Большевики досягли чотири основні завдання: 1) Не маючи можливості отримати від селянства (шляхом еквівалентного обміну на продукти сільського господарства промислових виробів) потрібних їм для прохарчування міського населення засобів споживання і відповідної сировини для промисловості, держава привласнювала цією акцією безкоштовно всі земельні багатства країни, як це вона зробила з фондами інших галузей господарства (промисловість, транспорт, кредитова система) ще на початку жовтневої революції шляхом націоналізації їх; 2) Колективізація перетворювала фактично самостійних господарів-селян на найманих робітників, які отримували від держави за свою працю винагороду у вигляді сплат за пророблені трудоводні - отже держава від нині розпоряджалася величезною ма-

сою праці, яку могла скерувати у потрібному їй напрямку ; 3) Колективізація повинна була привести до повільного знищення власницьких почуттів сільськогосподарського населення і тим остаточно знищити ту основу, яка могла продсвжувати тенденції, загрозливі для соціалістичної держави; 4) Все сільське господарство переводилося на шляхи планового господарства і включалося в загальний план народньогосподарського будівництва.

Для соціалістичного нагромадження особливе значення мали два перші завдання. Відібравши у селян землю і перетворивши їх на пролетарів, советська держава, виплачуючи їм мізерну нагороду за їх працю, обернула сільське господарство на одне з найбільших джерел нагромадження фондів для держави. Отже можливість побудови "соціалізму в одній країні" в першу чергу базувалася на павперизації сільськогосподарського населення.

Але для большевиків, в зв'язку з насильницькою колективізацією, несподівано з'явилося ще одне джерело привласнення людської праці. Оскільки колективізація руйнувала матеріальний добробут населення і нищила всі ті відносини, які виростили на протязі багатьох століть, воно, як відомо, відповіло жорстоким спротивом, який большевики придушували немилосердним способом. В наслідок т.зв. "ліквідації куркульства" мільйони селян були заарештовані і заслані в концентраційні табори, де вони, поруч з заарештованими з інших шарів населення, становили найзначнішу частку тих рабів, які були кинуті соціалістичною державою на найтяжчі роботи при розбудові каналів, вирублюванні лісів і т.д. (кількість ув'язнених в концентраційних таборах доходить відчужаючих мільйонів). Використання праці в'язнів концентраційних таборів відбувається у формах, що межують вже з нелюдською жорстокістю і де вже не можна говорити про якусь оплату праці, оскільки в'язні цих таборів не отримують харчування, яке хоч у якійсь мірі відповідало б витраті їх енергії. Це друге, найдешевше джерело соціалістичного нагромадження підтримується постійно большевиками шляхом масових арештувань, які переводяться в наслідок провокаційних обвинувачень і від яких не забезпечені навіть найлояльніші громадяни Советського Союзу.

Особливо жорстока розправа, як відомо, була переведена большевиками в Україні, де знищено кілька мільйонів селян, що поста-

вили опір руйнуванню основ їхнього матеріального життя.

Якщо джерела соціалістичного нагромадження в сільському господарстві мають явний і неприховано кріпацький характер, експлуатація населення, зайнятого в інших галузях народного господарства, виступає в більш завуальованій формі.

Форми експлуатації набирають тут досконалішого характеру і реалізуються, головню, через систему ринкових відносин.

Суть експлуатаційних заходів зводиться, в першу чергу, до встановлення реальної заробітної платні промислових робітників і службовців на дуже низькому рівні. Це робиться шляхом встановлення державою так званого податку з обігу, який, за вирахуванням видатків і певного відсотку прибутку, становить різницю поміж собівартістю товарів і продажною ціною на найголовніші продукти щоденного вжитку населення. Цей відсоток з обігу досягає іноді величезних розмірів і перевищує собівартість на сотні відсотків. Отже населення, купуючи потрібні йому речі, повертає державі більшу частину своєї номінальної заробітної платні. Порівняння заробітку середнього робітника з дореволюційних часів з заробітком советського робітника, в нерерахуванні на найголовніші продукти вжитку, показує, що реальна заробітна платня останнього в 5-10 разів менша. Цим з'ясується м.ін. той факт, що в Советському Союзі завжди працюють всі члени сем'ї, оскільки праця голови родини не може покривати навіть найважливіших потреб прохарчування окремої родини.

Поруч з системою привласнення людської праці за допомогою податку з обігу советська держава весь час намагається підвищити до максимуму продукційність праці шляхом безперервної її інтенсифікації у вигляді т.зв. "нових форм соціалістичної праці", соціалістичного "ударництва", соціалістичного змагання і т.д.; працюючі беруть на себе "добровільно" виконання додаткових зобов'язань у підвищенні продукції без всякої додаткової оплати.

В зв'язку з тим, що такі "добровільні" зобов'язання не дали значних наслідків, советська держава організувала т.зв. естанівський рух, метою якого було довести інтенсифікацію праці до найвищого ступеня і який перетворився на одну з найважливіших форм додаткової експлуатації населення.

Оскільки справа Йшла про значне погіршення стану населення,

стаханівський рух був організований як стихійний всенародній рух, який немов би спонтанно виходив з надр советського суспільства (хоч за дивною помилкою советської цензури, яка це випадково пропустила, самим Стахановим в його автобіографії відзначено, як він мав встановити свій рекорд за прямими вказівками Комуністичної партії). Після встановлення Стахановим, за допомогою спеціально для нього розроблених допоміжних заходів, нової форми видобутку вугілля, що перевищувала тодішню середню норму в кілька разів, з наказу партії переводиться, у вигляді "вимог трудящих", т.зв. галузеві конференції по всіх галузях народнього господарства, головно промисловости, на яких були переглянуті і значно підвищені середні норми виробку, які з цього часу стають обов'язковими для всіх.

З того часу стаханівський рух стає додатковою формою посиленого привласнення державою праці робітників і службовців і дальшим джерелом соціалістичного нагромадження.

Нарешті останнім і додатковим джерелом соціалістичного нагромадження є досить значна і розгалужена система найрізноманітніших відрахувань в зарплатні населення, яка починається щорічним вирахуванням з річної заробітної платні одного місяця на оплату державної позики, що переводиться у вигляді добровільної підписки, але абсолютно примусовим порядком і кінчаючи оплатою членських внесків безконечної низки "добровільних" об'єднань, що служать досягненню найрізноманітніших цілей держави, в більшості зв'язаних з посиленням військової підготовки країни, і підтримкою п'ятих колон за кордоном.

Отже, зживаючи марксістської термінології, основку соціалістичного нагромадження, не дивлячись на досить заплутані і складні форми, є ніщо інше, як величезне привласнення соціалістичною державою додаткової вартости. Але в той час, як капіталізм давно поминув уже стадію тяжкого висискування населення, економічні відносини Советського Союзу характеризуються формами такого висискування, які нагадують експлуатацію в найгірші часи р а б о т а, коли людина повинна була дати максимум праці, отримуючи лише мінімум продуктів потрібних для підтримки фізичного існування. Побудова соціалістичного суспільства йде в Советському Союзі за рахунок найжиттєвіших сил населення.

Перетворили селян на батраків держави, користуючись даровою працею концентраційних таборів і підтримуючи заробітну платню на найнижчому рівні, весь час підвищуючи норми виробництва і цим інтенсифікуючи працю, повертаючи собі за допомогою податку з обігу більшу частину виплаченої зарплатні - більшовики на протязі побудови трьох п'ятирічних планів постійно намагалися підвищити темпи нагромадження - себто прискорити експлуатацію населення. Ця підвищена експлуатація підтримувалася цілою системою юридично-судових заходів, які особливо яскраво виявились в останні передвоєнні роки.

Весь цей економічно-експлуатаційний механізм знаходить свій вираз якраз в категорії соціалістичного нагромадження.

III. Зовнішні прояви внутрішніх відносин експлуатації

На протязі свого існування советській державі почастило досягти значних успіхів в розвитку продукційних сил країни. Була побудована велика кількість нових підприємств, створені нові галузі виробництва, в господарче життя зтягнені нові райони, які в царській імперії були в економічному відношенні білими плямами і т.д. Але все це було зроблено не на основі органічного зростання економіки країни, з метою досягнення найвищого закону всякого народнього господарства, а саме найкращого задоволення потреб населення, а навпаки, шляхом безоглядного виснаження його, як це ми бачили вище, і всі ці нові побудови, в якій би царині господарства вони не були, в великій мірі є матеріальним втіленням жорстокої експлуатації мільйонних мас населення СРСР.

Експлуатаційний характер всієї советської економіки проявляється назовні в найрізноманітніших формах. Полишаючи тут величезний апарат прямого насильства, за допомогою якого більшовицька держава тримає в покорі своє населення і який може найкраще ніж що інше характеризувати справжні відносини Советського Союзу, торкнемося тут соціально-економічних наслідків побудови суто-експлуатаційної системи господарства советів.

В наслідок низького ексистенс-мінімуму, а також постійного перебування під впливом психологічного тиску, майже все населен-

ня Советського Союзу характеризується мінус-варіантними відхиленнями від нормального стану організму, недохарчування є одне з найхарактерніших явищ советської дійсності. Ми вже згадували, що для забезпечення мінімального раціону в сім'ї повинні працювати всі члени родини. Населення не має можливості в значних розмірах задовольнити інші і найголовніші потреби. Закордонні спостерігачі звертали нерідко увагу на надзвичайно бідний зовнішній вигляд мешканців советських міст, що не в стані забезпечити себе кращим з європейського погляду одягом. Ще гірше стоїть справа з помешканням. Мати кілька кімнат може тільки той, хто належить до вищих шарів так званої советської аристократії. Решту населення втиснуто в формулу "одна сім'я - одна кімната". Такий стан приводить до надзвичайно низького стану санітарно-гігієнічних умов життя і морального занепаду, особливо у молодших членів суспільства. Вибитися з цього важкого стану населення не має можливості, бо кожний вияв незадоволення, з якого за нормальних умовин повинен був би початися процес поліпшення, придушувється фізичним знущанням критично думуючих людей.

Оскільки (в зв'язку із знищенням приватної власності і приватної зацікавленості) населення не має внутрішнього стимулу до праці, в советському господарстві постійно іде прихована боротьба між ним і советською державою.

В сільському господарстві це виявляється в тому, що більшовики, не дивлячись на всі заходи, не могли добитися скільки небудь значного підвищення основних техніко-економічних показників. В сільському господарстві, де фактор праці відіграє відносно більш значну роль ніж в промисловості, особливо яскраво проявляється цей розрив між бажаннями держави отримати максимум і бажаннями населення дати мінімум праці. Великі державні сільськогосподарські підприємства - радгоспи, побудовані на бюрократично-централізованому управлінні, були, в наслідок великих збитків, зв'язаних з незацікавленістю працівників, названі одним з чужоземних дослідників "фабриками збитків". Ще гірше стоїть справа з обробкою колгоспних земель. Отримуючи на трудодні жebraцьку винагороду, населення намагається звести їх до мінімуму, а під час процесу праці намагається витратити найменший мінімум зусиль, знаючи, що воно не отримає відповідного еквівален-

ту. Поруч з іншими причинами, напр., порушенням балансу харчових речовин у ґрунті, чим з'ясовуються, між іншим, низькі врожаї советських ланів, що мають одні з найкращих ґрунтів і за відповідного догляду могли б дати великі врожаї. В Україні, що була колись житницею Європи, багато селян влітку, за 2-3 місяці до нового врожаю мусять їздити до великих міст по хліб, бо заробленого на трудовні хліба не вистачає. Приписуючи небажанням працювати контрреволюційним настроєм, більшовики до самої війни щорічно, для поповнення концентраційних таборів безкоштовними робітниками, виривали з селянської частини населення мільйони чоловіків, що ще більше погіршувало становище в самому сільському господарстві.

Боротьба за рівень праці в промисловості іде децю іншими шляхами. Оскільки робітництво є тою частиною населення, на яку більшовики намагаються опертися, і яка стоїть в значно кращих умовах ніж селяни, оскільки праця робітника легше контролювати, оскільки для постійного нагляду над ним створено грандіозний апарат державних профескозов, у робітників, а особливо службовців, залишається менше можливостей для зменшення інтенсивності праці. Досягнення цього йшло тоді в спосіб віднокування найкращих місць і переходу до інших підприємств. В деякі роки такі переходи набирали такого великого розміру, що держава вважала потрібним припинити це явище і відповідала на це декретом про заборону переходів без дозволу і фактично прикріпила все населення Союзу до місця праці, створивши напівкріпацькі відносини у всьому народньому господарстві. Заведення тяжких стаханівських норм праці, поруч з декретом про заборону переходу на нову праця, покарання термом за спізнення на роботу або прогул, замкнуло остаточно коло експлуатації навкруги советського робітника і службовця. Всі ці явища є виявом експлуатаційного характеру господарства і бажанням з боку трудящих з них вирватися.

Особливо яскравим фактом советської соціально-економічної структури є явище народження нових класів населення і грандіозна бюрократизація господарства.

Знищення класової структури і побудова безкласового суспільства проклямується більшовиками як найвища мета советської еко-

теми, бо, мовляв, тільки за цієї умови може бути знищена експлуатація людини людиною. І цілою системою економічних і позаекономічних заходів советській державі вдалося на протязі 10-15 років знищити колишню класову і станову структуру царської держави, перетворивши все населення на сіру однаково бідну масу. Але непомітно, на протязі останніх 15-20 років, в советському суспільстві народилися нові групи населення, які виштовхувалися на поверхню уже самою советською системою, які піднімаються над рештою населення як привілейовані групи, і які одержали влучну назву "советської аристократії". Правда, це не є групи, співвідношення між якими і становище яких в суспільстві базується на їх місці в суспільно-господарчому процесі, що визначає класову структуру, наприклад, капіталістичного суспільства, але вони відриваються від загального матеріального рівня існування середнього советського громадянина, перетворюються на матеріально вище забезпечені групи і своїм становищем в суспільстві - відношенням з одного боку до советської держави і з другого боку до решти населення - різко відділяються від останнього. Це та пануюча верства суспільства, через яку комуністична партія тримає в нескорі мільйонні маси советської держави і яка, в ім'я знищення експлуатації, переводить найжорстокіше визискування населення. До цих вищих верств в Советському Союзі відносяться: весь апарат советської поліції безпеки, генералітет і частина офіцерства армії, партійні керівники, профсоюзна бюрократія, вищі шари т.зв. "господарників", цебто керівників різних вищих господарських організацій і підприємств і деяка група інтелігенції (сталінські лауреати, видатні артисти, письменники і вчені). Ці верстви населення, хоч доступ до них залишається формально вільним для всіх, перетворилися на певні, ясно окреслені замкнені групи, оскільки вступ до них відбувається під суворим контролем партії, і ті, що попадають до них, перетворюються в суб'єктів експлуатації, просякаються відповідною психологією і відриваються від решти населення як в своїх матеріальних, так і духовних настановах. За виконання своїх спеціальних обов'язків держава винагороджує функціонерів, що належать до цих груп, найрізкоманітнішими, в першу чергу матеріальними можливостями (великі оклади, закриті розподільники,

найкращі курорти і т.д.).

В наслідок такого процесу диференціації советська держава не являє собою з суспільно-організаційного боку сукупність цілком рівноправних громадян, а так само схожа на ту піраміду, якою часто зображають класові або суспільні відносини і де на плечах всього населення тримаються різні групи, що це населення експлуатують.

Виступивши як рішучий ворог класового поділу суспільства, советська система привела до утворення нових класових груп, які советська держава всіляко підтримує, бо без них вона не могла б провадити свою політику визискування. Це народження нової советської класової структури є також одним з виразів експлуатаційної суті советського господарства.

Дуже яскравою і характерною рисою советського господарства є його бюрократизація. Ця прикмета є більш широкого порядку, бо всі галузі державного і суспільного життя побудовані в Советському Союзі на державно-бюрократичному принципі. Все управління в Союзі знаходиться в руках урядовців, і в жодній країні, в жодну епоху окрема людина не була віддана в своїх життєвих проявах, як член суспільного організму, в руки такої величезної і всеохоплюючої бюрократичної машини як в советській державі. Але особливо негативними рисами проявляється цей бюрократизм в економічному житті.

Советський господарчий бюрократизм виріс не тільки в зв'язку з зниженням приватної ініціативи і заміни її державним керуванням, його коріння в великій мірі - в недовір'ю державної влади до працівників і бажанні віддати все під строгий і неухильний контроль.

Повна бюрократизація перетворила советський господарчий організм на надзвичайно важкий механізм. Повна відсутність ініціативи у рядових робітників, при надзвичайно низькій кваліфікації керівників підприємств, що завжди є членами партії і які займають ці пости часто тільки через те, що вони є члени партії, паралізує всяку живу роботу в галузі господарства. Крім того керівний господарчий апарат виріс в абсолютно не адекватному співвідношенні до зростання самого господарства.

Все це приводить до значного підвищення собівартості продук-

ції і незвичайно ускладнює вирішення і переведення з життя найпростіших заходів. В зв'язку з бязкістю нести самому відповідальність за ті чи інші заходи, кожний намагається перекласти відповідальність на іншого і тому кожний найпростіший захід, який за вільного господарства вирішується швидко на місці, мусить в совєтському господарстві пробігти низку вищих ланок і найти нарешті відповідну санкцію. Така організація паралізує безперервний і повнокровний рух економічного організму і совєтська держава мусить час від часу під виглядом різних кампаній поліпшувати цей стан. Але оскільки бюрократизація совєтського господарства, як і взагалі всього совєтського життя, не є якимсь тимчасовим явищем, а породжується самою суттю нової системи, що спирається в своєму зростанні і функціонуванні на експлуатації населення і недовірі до нього, це явище не тільки не зменшується, а все збільшується.

Совєтський господарський бюрократизм очолюється тією частиною совєтської аристократії, яка носить назву господарників і на яких покладається державою переведення всіх засобів в економічній галузі.

Можна було б привести ще низку інших прикладів, в яких на зовні проявляється експлуатаційна суть совєтського господарства, але досить і наведених, щоб констатувати і охарактеризувати ту суспільну і господарську атмосферу, в якій живе і працює член "безкласового комуністичного суспільства".

IV. Теоретична оцінка (природа) совєтського господарського і соціального устрою

При теоретичній оцінці господарської і соціальної системи Совєтського Союзу в цілому ми зустрічаємось перш за все з двома визначеннями цієї системи: поперше, з визначенням самих большевиків, які вважають свою систему послідовним соціалізмом і, подруге, з широкорозповсюдженим на Заході поглядом, що ця система є ніщо інше як державний капіталізм.

Основними моментами, які визначають соціалістичний характер їх системи, большевики вважають :

1. Усуспільнення всіх засобів і знаряддів виробництва і передача їх в руки держави.

2. Повне планування всього народного господарства.

3. Знищення класової структури суспільства і експлуатації людини людиною.

4. Створення нової психології людини і нового відношення до праці.

5. Підвищення матеріального рівня трудящих в порівнянні до їх стану в капіталістичних країнах.

Як не відноситись до результатів удержавлення засобів виробництва і як не оцінювати планову систему совєтської держави, ми повинні визнати, що принципово це є нові форми господарювання, що вони переведені в життя в Совєтському Союзі і що совєтське господарство працює на основі тих двох моментів. Приватна власність, що творить основу капіталістичного суспільства, в Совєтському Союзі становить незначну величину і обмежується в основному тільки речами домашнього вжитку. Пануючою є т.зв. соціалістична власність, що складається з державної власності і кооперативно-колгоспної, яка по суті також повністю керується і використовується державою. З другого боку все господарство в Совєтському Союзі цілком переведено на планові рейки і все господарство розвивається на основі державних директив і вказівок. Таким чином у відношенні до двох перших пунктів ми повинні визнати їх реалізацію в Совєтському Союзі.

Що ж стосується останніх трьох пунктів, які повинні були б становити суть нової суспільної системи, то, приймаючи до уваги все, що було сказано в перших трьох розділах цієї праці, ми повинні визнати, що вони не тільки не зреалізовані, але, що капіталістичне суспільство у відношенні до всіх цих трьох моментів стоїть незрівняно вище "соціалістичного" суспільства Совєтського Союзу. Говорити про соціалізм в Совєтському Союзі, як про систему більш високих моральних і соціальних відносин, звичайно не доводиться. Зворотне твердження, а саме, що в Совєтському Союзі створено систему послідовного соціалізму, є ніщо інше, як пропаганда.

Отже совєтське визначення устрою СРСР як послідовного соціалізму прийнятим бути не може. Вважаємо повністю неправильним

і друге визначення советської системи, як державного капіталізму.

Прибічники цього погляду аргументують своє положення двома фактами: фактом повного привласнення державою всіх засобів виробництва і перетворенням держави в єдиного великого капіталіста - підприємця і фактом величезної експлуатації населення, яке протистить цьому підприємцеві. і експлуатація якого державою кидається у вічі навіть поверховному спостерігачеві.

Визначення советської системи, як системи державного капіталізму, з логічного і методологічного боку не витримує жодної критики. В советському господарстві ми зовсім не знаходимо тих рис, що створюють найхарактеристичніші прикмети капіталістичного устрою. Основними рисами капіталізму є:

1. Приватна власність на засоби виробництва.
2. Особиста зацікавленість і ініціатива.
3. Прибуток, як основний стимул господарської діяльності.
4. Конкуренція, як господарська система.
5. Стихійність господарства.
6. Ринок, як регулятор руху суспільного господарства.

В советському господарстві всі ці категорії просто відсутні: приватна власність на землю і засоби виробництва зничені і все це передано в руки держави, себто принципово в руки всього суспільства (те, що влада захоплена однією партією, не змінює принципово суті становища, бо в кожному дану соціально-економічну формацію, що тягнеться віками, влада, на тому чи іншому етапі, може належати різним суспільним угрупованням, з різними настановами), стихійність капіталістичного господарства плановим керівництвом на основі врахування всіх матеріальних і людських резервів країни, оплата праці виходить з єдиних, встановлених державою, принципів, відсутній ринковий механізм регулювання руху суспільного капіталу і т.д. Якщо виходити з думки Зомбарта, що при оцінці такої складної господарської системи як капіталізм не можна дати єдине загальне визначення, а потрібно характеризувати його, виходячи окремо з технічних, економічних, соціальних і психологічних рис його і застосувати її (оцінку) у відношенні до советського господарства, то можна твердити, що у відношенні економічному, соціальному і психологічному советське

господарство зовсім відмінне від капіталістичного і що може єдиним схожим моментом є лише технічні моменти, а саме існування великої механізованої машинної техніки.

Таким чином, даючи советській системі назву, до якої входить як складова частина визначення поняття капіталізм, ми цілком неправильно висвітлюємо дійсний стан речей.

Факт експлуатації населення теж не може бути методологічно конститутивним фактором при визначенні советської економічної системи поперше тому, що експлуатація була прикметою багатьох соціально-економічних формацій і вже тому не може служити як спрідільючий момент для будь-якої з них, подруге, сама капіталістична система (в наслідок еволюції, що сталася на протязі 19 і 20 ст.) не визначається тепер економічною наукою як система експлуатаційна.

Епітет же "державний" в більшій мірі якраз протирічить поняттю капіталістичного господарства, яке завжди визначувалося як вільне мінове господарство, в якому не існує єдиної регулюючої волі і скорше властиве якраз поняттю і суті соціалістичних систем, бо якщо залишити на боці зовсім фантастичні (з точки зору сучасної реальної дійсності) побудови анархічного соціалізму, регулювання всіх господарських процесів може бути проведено лише державою як цілим. Отже визначення советської системи, як державного капіталізму, невірне.

В останні часи з'явилось ще одно визначення советського устрою, як державного соціалізму. Це визначення теоретиків тітовського соціалізму в Югославії, яке на нашу думку теж неправильне. В системі господарства, що існує в Югославії, де окремим підприємствам надано певну автономію ми можемо знайти деякі моменти схожі з деякими думками французького синдикалізму (хоч, звичайно, держава в Югославії зовсім не відмовляється від керівництва автономізованими підприємствами) і з точки зору теоретиків тітовського варіанту комунізму советська система представляється як державний соціалізм, тому, що такої автономії в Советському Союзі підприємства не мають.

Але це визначення, тому, що воно визнає існування в Советському Союзі соціалізму як системи суспільних відносин - не вірне.

Ми вважаємо, що при визначенні советської системи ми можемо отримати правильну оцінку лише тоді, коли ми проведемо границю поміж системою відношень господарських і системою відношень соціальних. Тільки так можна правильно зрозуміти і дати визначення явищам советської дійсності.

З точки зору господарства ми вважаємо, що в Советському Союзі існує послідовний соціалістичний устрій (ще раз підкреслимо, що ми говоримо тут лише про суто-господарські відносини).

Твердження про існування в Советському Союзі соціалістичного устрою може здатися на перший погляд дуже дивним. В уяві кожного, поняття "соціалістичне" в'яжеться з уявою чогось вищого не тільки у відношенні до економічної суті сучасного капіталістичного господарства, але взагалі до всіх проявів людського життя. І пов'язати цю ідеальну уяву про соціалізм з жорсткою дійсністю Советського Союзу, де характер життя і відносини поміж державою і населенням нагадують відносини деспотії старинного Сходу, дуже трудно. Але при більш глибокому аналізі виявляється, що економічні відношення побудовані на чисто соціалістичних принципах, в основі яких лежить знищення приватної власності, можуть бути реалізовані за різних умовин.

Коли на початку минулого століття, після проголошення славетних принципів Великої Французької Революції і промислової революції в Англії, що надзвичайно збільшувала продукційність суспільної праці, дослідники стояли перед фактом одночасної збіднілості англійського робітництва і намагалися з'ясувати причини цього явища, дослідження цих явищ йшло в двох напрямках: або шляхом тільки холодного, об'єктивного з'ясування реальних відносин життя (Рікардо), або шляхом шукання виходу з цього стану. І тут одні (Сімонді) закликали повернутися назад до середньовічної цехової організації, другі закликали до побороення цих явищ на шляхах майбутнього (Оуен, Сен-Сімон, Фур'є). І от творці соціалістичного ідеалу (в основному Сен-Сімон) вбачали в переданні в руки держави всіх засобів виробництва і організації планового господарства, засіб знищення всіх негативних сторін капіталізму. Вони вважали, що виконання цих двох передумов поверне трудящим на збільшеній основі ті засоби вироб-

ництва, які були від них відібрані в результаті зруйнування середньовічного ремесла в наслідок історичної еволюції, вони вважали, що передача в руки держави засобів виробництва і організація планового господарства автоматично приведе до побудови нових суспільних соціалістичних відносин. Цей хід думок прийняв пізніше і Маркс, коли він в кінці першого тому "Капіталу" писав про "експропріацію експропріаторів".

Проте, уява про вищість громадських відносин за соціалістичного устрою була логічною, але чисто раціоналістичною екстраполяцією творців соціалістичного ідеалу від економічних категорій до всіх інших відносин поміж людьми. Життя ж, як відомо, настільки складне і має в собі стільки динамічних сил, прихованих навіть від найпильніших дослідників, що воно часто утворює форми і йде шляхами, які зовсім не можна було передбачити. І теоретичні уяви про обов'язкову вищість суспільних відносин з удержавленням засобів виробництва і фактичне здійснення цього, жорстоко розійшлися і це ще раз підтверджує тількищо наведену думку, що якби старанно і досконало не працювала людська уява і розум в накресленні шляхів майбутнього - безконечна різноманітність життя, з тими силами, які діють в ньому, завжди і неминуче приведе до розходження з уявними накресленнями. І в даному випадку ми якраз маємо справу з таким феноменом.

Економічна структура советського господарства - це є сукупність нових категорій і саме якраз тих, що відповідають тому напрямкові соціалізму, який відомий під поняттям "колективізму".

Але, очевидно, що характер того соціалістичного устрою, який твориться, визначається не нашими уявними бажаннями, а тим шляхом, яким він реалізується і на якому ступені суспільного розвитку ця реалізація відбувається.

Цілком ясно, що створення соціалістичного устрою в його послідовній формі на сучасній стадії розвитку людства (а тим більше в такій відсталій країні, якою була царська Росія) не може не привести до інших форм як ті, що ми маємо зараз в Советському Союзі, бо для його побудови потрібна жорстка розправа з усім матеріальним і ідеологічним минулим цілого народу.

І цим якраз і зв'язується, що соціалістичний устрій може бути реалізований не тільки в умовах вищої волі і розвитку людини (так, наприклад, яким він, очевидно, повинен би бути при дальшому органічному зростанні його в Англії), а навпаки, в найжорстокіших формах пригнічення і визискування.

Як ми вже зазначили в першому розділі, соціалістичний устрій був проклямований Комуністичною партією зараз же після захоплення влади, але в країні не існувало ніяких основ для побудови соціалізму. Бажання збудувати його за всяку ціну привело до побудови нового господарського устрою соціалістичного типу, але для цього були принесені в жертву інтереси і життя кількох поколінь, а суспільні відносини, побудовані на соціалістично-господарському ґрунті, набрали не характеру спокою, гармонійності і величі, який, за думкою творців соціалістичного ідеалу, вони повинні були б мати, а перетворилися на такі, в порівнянні з якими умови життя старої царської імперії здаються зараз чимсь ідеальним і недосяжним.

Отже ми повинні констатувати, що в Советському Союзі існує соціалістичний устрій і не існують відповідні йому соціальні відносини. Назва для такого нествореного устрою, яка відображала б його характерні риси, має бути ще встановленою. Ми вважаємо можливим назвати його псевдо-соціалізмом.

З усних розмовах з представниками різних поглядів на природу советського господарства авторові доводилося чути заперечення на подану вище тезу, особливо з боку прихильників соціалістичних доктрин, які зводились до того, що додання епітету "соціалістичний" до советського устрою, в якому відношенні він не вживався б, є з одного боку ніби певне справдання советських господарських відносин, тому, що з поняттям "соціалістичний" зв'язано поняття чогось вищого, і з другого боку певна дискредитація самого соціалізму. Бо якщо визнати, що в Советському Союзі є соціалістичні елементи, це значить, що соціалізм заслуговує на певне негативне до нього ставлення.

Ми вважаємо обидва заперечення безпідставними. Йдеться тут не про екстраполятивну оцінку советської системи поняттям соціалізму, або навпаки, а лише про констатацію факту, що життя настільки різноманітне, що воно може утворювати найрізноманітніші

і цілком неочікувані комбінації відносин. І в даному разі ми якраз маємо справу з таким феноменом, коли очікувана автоматична поява соціалістичних відносин за умови передачі всіх засобів виробництва в руки держави і організації планового господарства не наступила. Але констатація цього факту абсолютно не зачіпає суті соціалістичних напрямів думання.

Вказівка цих же співрозмовників автора на те, що економічні системи треба оцінювати за тим, хто і в якій мірі привласнює додаткову вартість, і що так і думали представники соціалізму в минулому — це можливо є новим підходом до оцінки даних явищ, але це безумовно не та точка зору, яка ясно формулювалася творцями соціалістичного ідеалу, так як колись теорія відносного зубожіння пролетаріату Каутського, яка була висунута ним проти критики ревізіоністів деяких поглядів Маркса, була вже чимсь зовсім іншим, ніж теорія абсолютної збіднілості Маркса.

Василь П л ю щ.

СУЧАСНИЙ СТАН МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ В УССР ТА ОЦІНКА
=====

ЙОГО СТАНУ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ СОВЕТСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ПРЕСИ
=====

Охорона здоров'я людности в УССР на протязі всього часу існування советської окупаційної влади в Україні була не задовільною. Хоч мережа закладів охорони здоров'я (лікарень, поліклінік, диспансерів та інших лікувальних установ) за часи советської влади значно зросла, зросла кількість лікарів та середнього медичного персоналу, все ж медична допомога людності України значно відставала не лише від рівня медичної допомоги людності у Західній Європі, але була навіть гірша ніж в РСФСР.

Так, наприклад, за офіційними советськими джерелами, забезпечення людности ліжковою допомогою дорівнювало у 1940 році 2,5 ліжок на 1000 мешканців, у той час як в Німеччині та Данії відповідний показник був 10 ліжок на 1000 мешканців (в РСФСР 3 ліжка на 1000 осіб, в США 7 ліжок на 1000 осіб).

Разом в Україні, яка мала населення біля 40 000 000, було в 1940 році 106800 ліжок ¹⁾, в той час, як в Німеччині, з населенням 50 000 000 є тепер більше 600 000 ²⁾ (по всьому СССР 694 000 ліжок, в США більше 1 000 000)³⁾.

На 10 000 людности припадало в Україні 5 лікарів різних фахів.

Дуже типовим для УССР був нерівномірний розподіл лікарняної мережі між містом та селом та цілком недостатня кількість лікарів для надання медичної допомоги сільській людності. Так, наприклад, на долю сільського населення припадало лише 1,4 ліжка на 1000 людности, з загальної кількості 297 туберкульозних диспансерів та тубпунктів лише 20 було розташовано в сільських місцевостях. З загальної кількості лікарів - 20 000, лише 4000 лікарів працювало в селах.

Але особливо жалюгідний, у порівнянні з Західною Європою,

був рівень технічного обладнання медичних установ, зокрема в сільських місцевостях. У більшості сільських районів не було спеціалізованої лікарської допомоги, сільські лікарні були дуже примітивно обладнані. У низці районів в Україні не було навіть рентгенівських кабінетів. Можливість користування спеціалізованою лікарняною допомогою для сільського населення була дуже обмежена. Так, наприклад, за офіційними совєтськими джерелами по міських (добре обладнаних і забезпечених фахівцями) лікарнях лікувалося хворих з сіл : у місті Києві 9,2 %, в міських лікарнях Одеської області 18%, в міських лікарнях Дніпропетровської області 19,6% ⁴⁾.

У той час, як по містах у пологових будинках було в 1940 році 5194 ліжок, у сільських пологових будинках було лише 496 ліжок.

Санаторна-курортна допомога для сільського населення була взагалі майже не доступна. Курорти України використовувались головне для лікування та відпочинку вищої партійної та совєтської бюрократії, більшість найкращих курортів України підлягали безпосередньо Москві.

Але найгірше було те, що совєтська медицина завжди носила яскраво партійно - класовий характер, була страшенно збюрократизована і її основним завданням було не дбання про охорону здоров'я людности, а допомога владі максимально експлуатувати народні маси (так званий "виробничий" напрямок совєтської медицини).

Друга світова війна, яка перебігала довгий час на терені України, у значній мірі знищила не лише промисловість та народне господарство України, але нанесла страшні шкоди мережі закладів охорони здоров'я України. У наслідок відомого наказу Сталіна - залишати при відступі з України спалену землю, окупаційне совєтське військо та совєтсько-партійні чинники нацили не лише промислові підприємства, сільськогосподарське обладнання, МТС, але також евакували на Схід медичні установи, нищили та палили приміщення лікарень, поліклінік і інших лікувальних та санітарно-гігієнічних закладів.

Німецьке військо та німецька влада в Україні не звертали майже ніякої уваги на організацію охорони здоров'я на окупова-

ній території, а при своєму відступі з України знову ж таки руйнували ту лікарняно-поліклінічну мережу, яку почастило відновити за часи німецької окупації силами української людности, зокрема у наслідок відданої праці українського медичного персоналу.

Яку шкоду принесла друга світова війна медично-санітарній мережі України можна собі уявити з матеріалів, що їх подають офіційні совєтські джерела ⁵⁾. Так, під час другої світової війни було повністю зруйновано 5977 лікарень та амбуляторій, 838 дитячих лікувальних закладів та ясел, 36 медичних шкіл, частково було зруйновано 7369 лікарень та амбуляторій, 1217 дитячих лікувальних закладів та ясел, 64 медичні школи ⁶⁾. Більша частина цих зруйнованих установ припадає саме на Україну, бо вона найбільше постраждала від воєнних дій і саме на її терені обидва окупанти нищили лікарняну мережу.

+ + +

Совєтська окупаційна влада, знову опанувавши терен України, звичайно в першу чергу звернула увагу на відновлення сільсько-господарського та промислового потенціалу України. Справа охорони здоров'я, яка завжди мало, майже ніяк не цікавила окупаційні чинники в Україні, була предметом другорядним. Лише грізне піднесення показників хорування та смертності серед людности України, зниження працездатності і катастрофічне спадання ефективності робочого потенціалу української людности, примусили совєтські і партійні чинники звернути увагу на відбудову мережі охорони здоров'я в Україні та піднесення рівня медичної допомоги.

Про дійсний стан мережі охорони здоров'я в Україні в теперішній час ми, на жаль, не маємо певних докладних відомостей, бо починаючи від 1940 року у совєтській пресі та совєтських офіційних джерелах немає жодних систематичних даних про стан лікарняної мережі в Україні. Цікаво, що навіть у довідниках та енциклопедіях, що вийшли по другій світовій війні, відомости про стан лікарняної мережі в Україні закінчуються 1940-1941 роками.

Враховуючи окремі відомості, що просякають у фахову та загальну пресу, можна вважати, що за 10 років після закінчення війни стан мережі охорони здоров'я в Україні приблизно досяг рівня 1940 року.

Отже в Україні сьогодні мало б бути біля 1800 лікарень з 120 000 лікарняних ліжок, при чому переважна кількість лікарень розташована в містах. За даними К. Майстраха ⁷⁾ (дуже сумнівними) кількість ліжок по всьому ССРСР зросла нібито на 30% у порівнянні з довоєнним часом, а в Україні на 23%. Амбулаторно-поліклінічних установ мало б бути 4926, з них 2856 на ⁸⁾ селі, фельдшерсько-акушерських пунктів 5289, з них переважна кількість на селі. Кидається в вічі дуже велика кількість малокваліфікованих амбулаторних установ (фельдшерсько-акушерських пунктів) у порівнянні з кількістю кваліфікованих лікарських установ (амбулаторій та поліклінік), особливо на селі.

Коли приглянемо докладніше до характеру цих поліклінічно-амбулаторних установ, до дізнаємося, що з них лише 656 - установи кваліфіковані, достатньо обладнані та забезпечені кваліфікованими лікарськими силами. Це так звані "єдині диспансери", "поліклініки" та "спеціалізовані амбулаторії". Решта - це установи амбулаторного типу з дуже примітивним обладнанням і відсутністю спеціалізованої допомоги. Найкраще в УРСР організована медична допомога матерям та дітям. На терені України є біля 1000 консультацій для дітей та матерів, біля 3000 постійних ясел та коло 30 000 сезонних ясел.

Але слід відмітити, що кваліфіковані дитячі установи (дитячі поліклініки, ясла, консультації) знову ж таки розташовані переважно в містах (як, наприклад, всі дитячі поліклініки та переважна кількість постійних ясел), а сільське населення мусить задовольнятися ерзацом - сезонними яслами, примітивно обладнаними дитячими консультаціями та колгоспними пологовыми будинками, так званими "хатами для пологів". Який жалюгідний стан цих ясел на селі, найкраще свідчить характеристика їх з боку керівника Головного Управління лікувально-профілактичної допомогою дітям та матерям Міністерства Охорони Здоров'я ССРСР, яку ми додаємо нижче.

Після війни в Україні значно зросла мережа курортних ме-

дичних закладів у наслідок включення в мережу курортів Західної України (Верохта, Яремча, Трускавці та інші) та Криму (всесвітньо відомі курорти південного берегу Криму), але це зростання мережі курортів та санаторій майже не відбивається на справі поліпшення курортної допомоги українській людині, бо всі ці курорти обслуговують в першу чергу туристів з Росії, советську та партійну бюрократію України і майже неприступні для сільського населення України.

Централізація охорони здоров'я в Україні після війни ще збільшилась. Всі найкращі курорти України є безпосередньо керовані з Москви.

Після війни збільшена кількість високих медичних учбових закладів. Тепер в Україні є: 10 медичних, 2 стоматологічних та фармацевтичних інститутів, як також збільшилась кількість лікарів, яких ці заклади випускають річно. Але дуже велика кількість випускників лікарів скеровуються не на посилення медичної допомоги в селах України, але відкомандировуються до інших республік СРСР, головне в далекі місцевості, як Казахстан, північ Росії, Далекосхідні краї, про що дуже часто повідомляється, як в спеціальній медичній так і в загальній пресі.

Кількість лікарів в Україні тепер не перевищує 20 000⁹⁾, отже показник задоволення людини лікарською допомогою залишається низьким - біля 5 на 10 000 людини, нижче ніж по СРСР в цілому (10 : 10 000) і значно нижче ніж у більшості західноєвропейських країн (у Німеччині 13,8 на 10 000 людини, США - 13,5 на 10 000, у Англії 13,1 на 10 000 людини). Найгірше стоїть з якістю медичної допомоги. Вже сама система советської охорони здоров'я, її основні принципи (класовий підхід до обслуговування людини медичною допомогою, централізація і бюрократизація апарату охорони здоров'я, повна ліквідація приватної і навіть громадської ініціативи у справі медичної допомоги людині та організації охорони здоров'я, цинічно виявлений виробничий підхід до охорони здоров'я) приводять до дуже великого зниження якості медичної допомоги.

Бюрократична, побудована на "марксо-ленінській ідеології", советська медицина скувала в кайдани всю систему охорони здоров'я в Україні, поставила вищі й середні медичні кадри перед не-

обхідністю в першу чергу підносити працездатність закріпаченої робітничої та селянської людности України, замість охорони здоров'я цієї людности, піднесення стандартів її здоров'я.

Нижче дозволимо собі навести автентичні витяги з різних советських джерел, головним чином з фахових медичних часописів, які яскраво характеризують стан медичної допомоги підсоветській людності та напрямні советської охорони здоров'я. Ці матеріали особливо для нас цікаві, бо їх подають самі керівники советської охорони здоров'я, советські наукові медичні робітники та советські лікарі-практики, отже люди, які повинні (відповідно до існуючої в СРСР практики) прикрашувати дійсний стан, а не змальовувати його у чорних фарбах.

Цікаво також, що ці матеріали опубліковані в советській пресі, не дивлячись на гостру советську цензуру. Це показує, що явища, які відмічають автори статей, є настільки розповсюджені і настільки загрозливі, що захвати їх від широких мас медичної громадськості є неможливим. Звичайно ці висловлення є дуже обережні, вина за ті чи інші недотягнення перекладається на самих лікарів, ніхто з тих, що констатують ці недотягнення, не може голосно сказати, де коріння цих ненормальностей, але й те, що констатується є дуже повчальним.

Про те, що санітарно-гігієнічний стан не лише сіл, але й міст в СРСР поганий, говорить, наприклад, проф. І. І. Єлкін з Москви ¹⁰⁾ так: "використання води на душу населення в багатьох містах ще не високе", "очищення від нечистот і покидьків в багатьох містах ще недостатньо організовано". І далі, натякаючи на рекламний, розрахований лише на зовнішній ефект, характер заходів по впорядкуванню комунального господарства, проф. Єлкін пише: "Держава приділяє великі засоби на впорядкування міст, але використовують їх не завжди на першочергові потреби. Звичайно будівництво фонтанів і озеленення міст являється дуже важним міроприємством, але все ж в першу чергу належить поширювати водогони і каналізацію, провадити плянове очищення міст від нечистот і покидьків".

Підсоветський професор Єлкін, звичайно, не може сказати, що саме уряд та партія винні в тому, що будують фонтани, пам'ятники, розкішні метро, палаци тощо, замість того, щоб будувати во-

дотяги, каналізаційні устаткування, або, принаймні, лікарні.

Про вживання води "на душу" населення, і каналізаційне упорядження, пише фахівець в справах совєтської санітарії та гігієни д-р Кульц : "В надзвичайно важких умовах знаходиться також водопостачання міст. По всьому Совєтському Союзі у теперішній час нараховується 375 міських водогонів (замість 215, що існували в царській Росії). Це значить, що переважаюча кількість міст взагалі не має центрального водопостачання. Середня норма водовикористовування, яку забезпечують ці водогони, для міського населення складає 71 літр на людину в добу. Наскільки ця норма незначна, видно з того, що в більшості європейських та американських міст давно вже досягли норми водовикористання від 200 до 300 літрів в добу на одну людину. Коли ж прийняти до уваги, що з цієї норми (71 літр) більша частина води йде на потреби промисловості, то стане ясно, чому в містах Совєтського Союзу, в літній період, населення дістає воду тільки в нічні години і чому більшість міських лазень не можуть функціонувати через відсутність води" II).

Так стоїть справа з водою і то у великих містах, де є водотяг. З каналізацією справа стоїть ще гірше.

"Ще гірше стоїть справа в ССРСР з каналізацією, яку мають лише 68 міст" I2) (з них 20 в Україні, примітка моя) І далі д-р Кульц продовжує: "Цілковито катастрофічно в Совєтському Союзі стоїть справа з очищенням міст та інших населених пунктів. В той час, як в містах західної Європи та Америки комунальне очищення (тобто плянове усунення покидьків і прибирання вулиць органами комунального господарства) ввійшло вже давно у повсякденний вжиток, в ССРСР правильно поставлене комунальне очищення провадиться тільки в Москві" I3).

Про ту ж саму справу в резолюціях XII Всесоюзного З'їзду гігієністів, мікробіологів та інфекціоністів ССРСР читаємо: "Підвищені показники захворюваності острими кишковими інфекціями у великих населених пунктах вимагає перш за все термінового опрацювання комплексних плянів по санітарному устаткуванню цих міст і селищ та першочергове спрямування в ці місця матеріальних фондів і ресурсів".

Ці побажання з'їзду залишились лише побажаннями. "Ресурси", як і раніш, скерувались партією та урядом на інші цілі: воєнну

промисловість, пропаганду комунізму закордоном тощо.

У тій же статті проф. Єлкін констатує, що за п'ять років, що пройшли після з'їзду, санітарно-епідемічна служба та державна інспекція дуже мало зробили для виконання цього завдання. За недотягнення у комунальному будівництві винна, на думку проф. Єлкіна, не політика уряду, а санітарні лікарі. Хоч, що можуть зробити вони, коли навіть в містах нема водостягів, каналізацій, коли "Катастрофічно стоїть справа в СРСР з очисткою міст та інших поселень", коли "ванний фонд в переважній більшості помешкань зруйнований, ванні кімнати заселені мешканцями", а "населені місця скрізь просякнуті щурами, мишами, блохицями, тараканами" (Г.Шульц), коли "в середніх і маленьких містах, також і в районних центрах та селах, фактично нема жодного очищення і всі покидьки всмоктуються ґрунтом чи мінералізуються на примітивних звалищах, викликаючи найнебезпечніше забруднення ґрунту та ґрунтових вод" ... 14)

В останні роки в советській медичній пресі приділяють багато уваги боротьбі з інфекційними захворюваннями. зокрема з дизентерією та гострими кишковими інфекціями. Пояснюється це тим, що кількість цих захворювань не зменшується, а збільшується.

Проф. А.Л. Лібов, на другому пленумі Всесоюзного Товариства дитячих лікарів I-IV.1954 року, повідомив, що в 1952 році в Ленінграді захворювальність на дизентерію зменшилась, а в 1953 році констатовано значне підвищення захворювальності.

Проф. Г.Н. Сперанський повідомляє: не дивлячись на те, що вже в 1934 році було мобілізовано педіатрів на боротьбу з дизентерією, за 20 років особливого ефекту у цій галузі не досягнуто.

Педіатри 20 років провадять боротьбу з дизентерією і покищо не досягли жодного ефекту. Зрозуміло, доки буде такий стан з харчуванням в СРСР як тепер, доки будуть такі умовини водопостачання, каналізацій, очистки міст, як наведено вище, їх боротьба буде марною витратою сил.

Про те, що лікування дизентерії та кишкових інфекційних хвороб поставлене погано, говорять не лише представники науки. Начальник Головного Санітарно-Протиепідемічного Управління Міні-

стерства Охорони Здоров'я СРСР проф. В.М. Жданов пише: "Аналіза міроприємств по профілактиці дизентерії, що провадились в останні роки, показала, що органи здоровоохорони не досягли різкого зниження захворювальності дизентерією" (15).

Отже справа вже не в Ленінграді. Дизентерія є розповсюджене захворювання, що охоплює цілий СРСР, бо про це мусів заговорити найвищий керівник санітарно-протиепідемічної організації СРСР.

Звичайно у справі розповсюдження дизентерії проф. Жданов обвинувачує не Сталіна чи Хрущова, а лікарів: "Причиною цього являються перш за все поважні недотягнення в праці медичних установ: санітарно-епідемічних станцій, поліклінік, дитячих консультацій".

Подавши ці "недоліки", між іншим відмітивши погане виявлення хворих на дизентерію, погану їх госпіталізацію (бо немає достатньої кількості ліжок, ВП.), начальник рекомендує підвищити "санітарний надзор".

Проф. Блкін з Москви в уже згадуваній статті теж відмічає, що: "У післявоєнний період захворювальність дизентерією не тільки не знижується, а навпаки збільшується", при чому він пише вже не лише про дизентерію, але і про інші інфекційні захворювання кишкового тракту.

Підвищення захворювальності проф. Блкін пояснює "відставанням санітарного устаткування міст". За його даними: "В багатьох містах дизентерія займає вже 50-60% всіх гострих порушень кишкового тракту". Підкреслюючи, що "не всіх виявлених хворих госпіталізують", він питає: "Чи є реальне завдання повної госпіталізації хворих гострою дизентерією?", і сам собі відповідає: "В більшості міст це завдання не реальне".

Він же підкреслює високу захворювальність дітей в яслах (sic!). Але погано стоїть справа не лише з кишковими інфекціями.

Начальник Головного Управління лікувально-профілактичної допомоги дітям та матерям Міністерства Охорони Здоров'я СРСР Л.В. Гречішнікова пише: "Все ж керівники місцевих органів Здоровоохорони ... не приймають відповідних заходів для остаточного зниження дитячих інфекційних захворювань; результатом захворювальність

на кір, шкарлатину, коклюш та дизентерію в ряді областей і районів залишається ще великою, напр., в Узбекській, Вірменській, Грузинській і Молдавській ССР" 16).

Отже дитячі інфекційні хвороби продовжують залишатися широко розповсюдженими, зокрема в національних республіках ССРСР. Зростання інфекційних захворювань примусило Міністерство Схорони Здоров'я ССРСР видати у лютому 1954 р., спеціальний наказ (ч. 22 від 17.2.1954 року) "Про зниження інфекційних захворювань", у якому Міністерство між іншим підкреслює неефективність вакцинації проти інфекційних захворювань, недостатність та короткотерміновість госпіталізації хворих.

Розуміється, винними у підвищенні кількості інфекційних захворювань, на думку совєтських керівників схорони здоров'я, є лікарі.

Так, згадана вище Л.В. Гречинникова пише: "Контроль роботи на місцях показує, що лікарі ще багатьох дитячих консультацій в районах продовжують працювати незадовільно, допускають грубі порушення елементарних вимог, зокрема щодо профілактики гострих дитячих інфекційних захворювань".

Звичайно, винні не лікарі, а умовини побуту та інші соціальні моменти, що пов'язані з совєтською системою і совєтською соціальною політикою. Про це цілком виразно пише, згадуваний вже вище, д-р Г. Шульц: "Загальними причинами цих інфекцій в Совєтському Союзі являються чисто соціальні моменти. Причини ці: надзвичайно низький життєвий стандарт населення й виїнятова неустаткованість більшості населених місць ССРСР. І справді, як можуть зникнути в державі, скажемо, плямистий тиф, коли у населення (а особливо сільського) не вистачає одяжі, не вистачає, а іноді й цілком нема, постільної і натільної білизни, мила, гарячої води чи лазні? Чи може зникнути той же плямистий тиф, коли в місті чи містечку, в помешканні, призначеному для мешкання одної родини, живе 4-5 родин? Чи можуть зникнути такі захворювання, як черевний тиф, дизентерія, чи дитячі поноси, коли в державі тільки самі великі міста мають водопіючі і каналізацію. Коли більшість столичних міст, не говорячи вже про малі, не мають комунального очищення. Коли місця загального харчування являються найбільш антисанітарними об'єктами міста, містечка

чи села. Чи можуть зникнути туберкульоза чи дитячі інфекції при тому страшному скученні населення, котре характеризує в Советському Союзі міста і поселення міського типу. (Вже нема чого казати про село. Моя примітка). Чи можуть нарешті зникнути інфекційні захворювання (також туберкульоза. Моя примітка) в державі, де більшість населення живе голодно, а в усякому випадкові, в умовах недостатнього харчування¹⁷⁾.

Про це не можуть писати керівники охорони здоров'я в ССРСР, а тому й вишукують винного "стрілочника".

Не ліпше стоїть справа і з іншими інфекціями. Головне у наслідок ефективних нових метод лікування знизилась кількість захворювань на сифіліс та гонорею, але, наприклад, хронічні інфекційні шкіряні хвороби продовжують бути широко розповсюджені і далі, а їх лікування та розпізнавання є недостатні про що пише, наприклад, проф. А.М. Арієвич з Центрального науково-дослідчого інституту шкіряно-венеричних хвороб Міністерства Охорони Здоров'я ССРСР¹⁸⁾.

Проф. В.М. Жданов підкреслює, що: "Темпи зниження і ліквідації захворювання людей бруцельозом, ще являються незадовільними, бо органи Здоров'яохорони і медичні працівники використовують далеко не всі можливості для попередження цього захворювання у людей"¹⁹⁾.

На спеціальне зацікавлення заслуговує справа травматизму та боротьби з ним. Підсилена експлуатація "живої робочої сили", шалені темпи праці, "стаханівщина", "ударництво", не обмежено довгий робочий день (у наслідок сполучень та понадчасової праці), "штурмовщина" та інші, тільки у Советському Союзі відомі, заходи визиску робітників та селян, разом з недостатньою технікою безпеки, привели до небувалого раніш зросту травматизму, особливо на селі. Про це досить широко пишеться у советській фаховій пресі, бо не писати про це неможливо, остільки масовий характер набрав травматизм.

Головний хірург Міністерства Охорони Здоров'я ССРСР проф. В. І. Стручков у статті "Вопросы хирургической помощи населению и задачи главных хирургов", звичайно значно змігчучи дійсний стан речей, пише таке: "Не можна забувати, що 1/3 хірургіч-

них ліжок зайнята травматичними хворими, а звертання з приводу травм складають 2/5 хірургічного прийому в поліклініках"²⁰).

З цієї ж статті ми принагідно дізнаємось, що лише 1/3 травматологічних хворих госпіталізується в спеціальних травматологічних установах та лікується у травматологів: "В районах же, в більшій частині областей всі 100% травматологічних хворих госпіталізуються в загальних хірургічних відділах, де "багато хірургів погано знають травматологію" та "недостатнє устаткування хірургічних відділів травматологічною апаратурою".

Головний хірург Міністерства уникає пояснювати причини травматизму. В літературі де-не-де можна натрапити на пояснення. Напр. А.Г. Брсун та В.Н. Бмельянов з Ярославського Медінституту пишуть: "Основними причинами травматизму являються: недотримання правил техніки безпеки та особистої профілактики, недоліки в конструкції інструментів і машин, мале використання захисних середників"²¹).

Ще цікавіші факти подає Н.Е. Клясва з очної клініки Курського Медичного Інституту. Вона провела обстеження умов праці в одній міжрайонній майстерні капітального ремонту тракторів та огляд робітників її. Наслідки її обстеження такі: денне освітлення в цехах недостатнє, в 17 цехах освітлення було менш 20 люксів у той час як "для праць, потребуючих відокремлення предметів чи деталей розміром від 10 до 100 мм, мінімальне освітлення при системі загального освітлення мусить бути 20 люксів", загальні захисні засоби ("кожухи" с вентиляционным отсосом, стружкоотводчики, отражательные экраны" і т.д) були відсутні по всі майстернях, захисними окулярами не був забезпечений ні один з робітників! На 407 обстежених було виявлено 226 (!) очних травм, при чому автор зазначає: "до цифри ці багато менші дійсних".

При вступі на працю робітники не проходять профвідбору, тому на праці, пов'язаній з небезпечкою пошкодження очей, опинилось практично слігих на одне око 15 осіб (3,7%), у тому числі 2 робітників з гострою зору на одному оці 0,1²²).

Про високий відсоток травматизму у сільському господарстві подають відомості кілька авторів. Так, Т.Л. Кістосдурян з Октемберянської районської лікарні Вірменської ССР повідомляє, що

за 3 роки відсоток травматизму складав 34% всіх хірургічних хворих, що лікувалися в лікарні та 36,6% тих, що лікувалися у поліклініці. Причинами травматизму були: недоліки в організації праці, нераціональність одягу, неспарованість машин, неправильний розподіл робітників²³⁾.

К.Р. Яценко з Куздєєвської районної лікарні, Кемеровської області, повідомляє, що у рр. 1942-1953 питома вага с/г травматизму складала 4,7% загальної захворювальності з втратою працездатності. Причинами травматизму є порушення правил охорони праці та техніки безпеки. Цікаво, що 81% всіх травм падає на колгоспників і лише 4% на керуючий їх працю персонал, а ще цікавіше те, що травматизованих хворих доставляли до районної лікарні з дуже великим запізненням, а саме 17,4% було привезено до лікарні пізніше як за добу, 23,8% у часі від 12 год. до 24 годи, 25,5% й часі від 6 до 12 годин. Причиною пізньої доставки ушкоджених до лікарні було: відсутність транспорту, погані шляхи сполучення, віддаленість колгоспу від лікарні. У всіх випадках ушкоджених доставляли до лікарні на конях²⁴⁾.

Дуже яскраво описує причини підвищеної захворювальності на Ново-Тулльському металургійному заводі Я. Е.Абрамов з Інституту організації охорони здоров'я та історії медицини імені Н.А. Семашко Академії Наук СРСР.

Перш за все він констатує, що: "на Ново-Тулльським металургійним заводі в 1952 р., захворювальність значно збільшилась у відношенню до 1951 р., як у випадках, так і в днях. Найбільшу захворювальність в 1951-52 р.р. дали шість нозологічних форм: грипа, ангіна, шкіряно-гнійничкові хвороби, виробничий і побутовий травматизм, гострі шлунково-кишкові захворювання. В 1952 р. на Ново-Тулльським металургійним заводі шість цих нозологічних форм склали 51,5% всієї захворювальності у виробництві. Гострі шлунково-кишкові захворювання в 1952 році підвищились на 14,3% в днях, що пов'язано з деякими недотриманнями в водопостачанні".

Які ж причини цього підвищення захворювальності? - "Поважні недоліки в санітарно-технічному стані Ново-Тулльського металургійного заводу пояснюються тим, що тут погано обладнані побутові помешкання, не налагоджено зберігання і прання спецодягу. Робітники гарячих цехів примушені переодягатись в холодних гарде-

робах, а, приходячи на працю, одягають вовну одягу" 25).

Чи не є іронією, що науковий робітник Інститута ім. Н.А. Семашко доводить, як на практиці виглядає гасло його патрона-ідеолога совєтської медицини: "Соціалізм - це здоров'я".

Чи потрібні коментарі до цих повідомлень, що прорвалися крізь совєтську цензуру і які свідчать про той жахливий стан техніки безпеки, який існує у промисловості та особливо в сільському господарстві та ту експлуатацію, при якій навіть "практично сліпі" мають працювати в умовах поганого освітлення та відсутності будь яких засобів захисту.

У багатьох совєтських повідомленнях підкреслюється, що забезпечення людности хірургічною допомогою вдалось досягти навіть у сільських районах. Але у дійсності хірургічна допомога ще і досі відсутня у низці районів.

Так В.І. Стручков - головний хірург Міністерства Охорони Здоров'я ССРСР повідомляє, що: "Погано забезпечені хірургами Білоруська, Литовська ССР, деякі області РСФСР і всі Середньо-азійські республіки". І далі: "Поруч з республіками, забезпечуваними розгортання хірургічної допомоги в кожному районі, є і такі, які далеко відстали і роблять дуже мало для того, щоб забезпечити хірургічною допомогою кожний район. До них перш за все треба віднести деякі області РСФСР, а також Киргизьку, Таджикиську, Туркменську, Казахську, Литовську, Естонську ССР. Навіть в Азербайджанській ССР (це передова по хірургічній допомозі республіка) хірургічна допомога відсутня в 7 районах з 72".

Отже твердження керівників охорони здоров'я ССРСР про те, що хірургічна допомога є вже у всіх районах, є помилкою. У низці республік, в тому числі й в Україні, де є райони, де нема жодної хірургічної допомоги, при чому, як це видно з цитованого повідомлення проф. Стручкова, це є саме неросійські республіки ССРСР.

Але і в тих районах, де хірурги є, не вистачає ліжок для хірургічної допомоги, рентгенкабінетів, лабораторій.

Про це також пише головний лікар-хірург Міністерства Охорони Здоров'я: "В ЕССР, в Молдавській ССР швидко розвивається хірургічна допомога, росте активність хірургів, але недостаток

ліжок гальмує це, творить скупченість хворих, що може повести до зросту ускладнень ... в лікарнях недостатня кількість рентгенівських кабінетів і клінічних лабораторій. Не можна миритись з таким положенням, як, наприклад, в Вітебській області БССР, де в 4-х районах цілком нема рентгенівських апаратів".

Але рентгенівських апаратів нема не лише в районах Вітебської області, але і в низці районів Української Соціалістичної Советської Республіки, наприклад, в Одеській, Чернігівській, Проскурівській областях.

Найважливіше те, що навіть в тих районах, де є офіційні штатні хірурги, фактично повноцінної хірургічної допомоги немає. Не так давно Міністерство Охорони Здоров'я провело перевірку кваліфікації хірургів, так звану їх атестацію. Всі хірурги, залежно від того, які операції вони можуть провадити і чи взагалі можуть провадити операції самостійно, були поділені на 5 категорій, до I, 2, 3 категорії були віднесені ті хірурги, що можуть самостійно робити операції, до 4 та 5 категорії, які самостійно жодних операцій робити не можуть, а можуть лише асистувати при операціях, або подавати нескладну хірургічну допомогу (перев'язки, догляд за ранами, дрібні хірургічні втручання при пораненнях шкіри та м'язів тощо).

Наслідки її: "Як показала перша проведена атестація хірургів, самостійно оперуючих хірургів I, II, III категорій виявилось 39%, а IV і V категорій 61%. В БССР при атестації 1950 року самостійно оперуючих хірургів (I, II, III категорії) було 17,6%"²⁶).

Навіть в тих районах, де по штату є хірурги, лише 39%, а в Білорусі 17,6% з них можуть самостійно робити операції. Кваліфікація інших хірургів (тобто більшості) дорівнює, або є навіть нижче кваліфікації (в галузі хірургії) звичайного практикуючого лікаря на Заході, який у більшості випадків не лише подає потрібну дробну хірургічну допомогу своїм пацієнтам, але вмів, при потребі, зробити операцію апендициту чи грижі.

Ось так головний хірург Міністерства Охорони Здоров'я ССРСР, сам того не бажаючи, яскраво продемонстрував паперовість хірургічної допомоги в ССРСР.

Як же стоїть справа з спеціальною медичною допомогою людині. Ми вже відзначили, що вона є цілком недостатня і сконцентро-

вана майже виключно в містах.

Звернемось до офіційних радянських джерел.

Доцент І.М. Тимко з катедри організації охорони Центрального Інституту удосконалення лікарів у Москві пише: "Відомо, що із всіх видів спеціалізованої допомоги - урологічна допомога населенню задовольняється в найменшій мірі. В ряді областей (Свердловська, Орловська, Ярославська, Архангельська) праця підготованих урологів обмежується амбулаторною діяльністю, а хворих, що потребують операції, спрямовують в інші міста" - Чи спрямовують, маємо великий сумнів, бо в інших містах є також постійна потреба в ліжках для хворих своєї області ²⁷⁾.

А як стоїть справа з онкологічною допомогою (допомога проти пухлин), про це інформує проф. Стручков: " Не дивлячись на широку мережу онкологічних установ, рання діагностика покищо поставлена погано. Так, наприклад, пістряк шлунку діагностується так пізно, що відносно радикальну операцію - резекцію шлунку - вдається провести при тім тільки у 30 - 40% хворих, у останніх же хвороба діагностується тоді, коли радикальна операція уже неможлива. Діагностика снухлин органів грудної і черевної порожнини, кісткової системи продовжує різко спізнюватись, і застосування єдиної радикальної методи - хірургічної, часто буває неможливим".

Про стан отоларингологічної та окулістичної допомоги в СССР дізнаємось з повідомлень В.А. Воробьева (Зам. Зав. Ленінградським Облздороввідділом) та того ж самого доцента І.М.Тимко:

Перший пише: "Областному отіатрові (фахівець хвороб вуха) та окулістові необхідно в 1953 році провести праця по підготовці районних спеціалістів, бо досі в її районах області, зазначених спеціалістів немає" ²⁸⁾. Це ж так справа стоїть у самому центрі революції у Ленінградській області. Можна собі уявити, як справа стоїть в інших непривілейованих областях та в національних республіках.

Доцент І.М. Тимко пише: "Відомо, яка велика потреба на місцях в ото-ларингологах, все ж підготовані спеціалісти (Самарканд, Майкоп, Бежица, Акмолинськ) ведуть тільки амбулатор-

ну працю, а хворих через нестачу отоларингологічних ліжок направляють в інші області".

Про це ж повідомляють і офтальмологи Куйбишевської і Тамбовської областей. Вони не мають можливості сперувати, вести безперервне спостереження за своїми хворими, тобто їм бракує найголовнішої умови для підвищення своєї кваліфікації.

Про якість терапевтичної допомоги та діагностики захворювань внутрішніх органів повідомляє дещо Н.А. Захаров з Сасовської районної лікарні, Рязанської області: "В 1947 році з діагнозом "горячковий стан", "серцева слабкість" і інш., було спрямовано в стаціонар 45% хворих" "з мешканців районного центру в 1949 році в першу добу було госпіталізовано 38,8% хворих, а на другу добу - 61,2% " "В 1947 р. було зроблено 137 рентгенограм" (за цілий рік). (Це лікарня, що має 160 ліжок і поліклінікою, яка пропускає 100 000 осіб в рік".

Про стан експертизи працездатности Заступник Міністра Охорони Здоров'я СРСР М.Д. Ковригіна просто говорить: "Цілком незадовільно стоїть справа з експертизою працездатности" ³⁰⁾ Дещо дізнаємось ми з біжучої медичної преси і про стан боротьби з туберкульозом.

Лікар Л.Г. Савченко, районний фізіятр Васильківського району на Дніпропетровщині пише: "Ми намагаємось влаштувати туберкульозних хворих не на польові роботи, при яких приходиться працювати на сонці, під дощем, на різкому вітрі; а на праці, що не пов'язані з важкою фізичною роботою та довгим перебуванням на сонці.

Ми також слідкуємо, щоб бацилярні хворі не були допущені на працю до дитячих установ, на харчові підприємства, на молочні ферми тощо" ³¹⁾. Отже: активні, навіть бацилярні, хворі на туберкульозу все ж таки використовуються на праці і досягненням є лише, що їх не допускають на працю в дитячих установах, на харчові підприємства, молочні ферми і не женуть на працю під відкритим сонцем.

І.Д. Заславський з Московського міського науково-дослідного Тубінституту констатує, що навіть у Москві, з загальної кількості хворих на відкриту туберкульозу в 1949 році перейшли у закриту форму лише 5,2%, в 1950-1952 рр., 4,4 - 4,0%, а у 1953 ли-

ше 3,4% хворих! 32)

Ефективність лікування, як бачимо з цих даних, невелика, але важко мати більшу, коли активний туберкульозний хворий примушений існуючою системою працювати, виконувати норми, а харчуватись недостатньо.

Про те, що медична допомога людині стоїть не на високому рівні навіть в промислових районах СРСР, красномовно говорила на 8 Пленумі ЦК спілки Медично-санітарних робітників сама Міністер Охорони Здоров'я СРСР М.Д. Ковригіна :

"У деяких промислових районах погіршилось амбулаторно-поліклінічне обслуговування, скоротилась допомога на дому, лікарі на амбулаторних прийомах були перевантажені, що приводило до поверхового обстеження хворих та помилок у діагнозах".

Про стан медичної допомоги дітям та про оцінку опіки над дітьми взагалі свідчить Начальник Головного Управління лікувально-профілактичної допомоги дітям і матерям Міністерства Охорони Здоров'я СРСР Л.В. Гречішнікова так : "Не можна погодитись з таким станом, щоб в яслах бракувало ліжок, матраців, щоб харчування в них було неовноцінним, щоб під ясла відводились мало придатні приміщення" і що в них нарешті взагалі "Необхідно створити "благоприятные" умови для життя дітей" 33)

З статті Міністра Охорони Здоров'я СРСР М.Д. Ковригіної в "Советской медицине" дізнаємось, між іншим, що "за 1952 рік план "ввода коек" 34) (промисловими підприємствами) виконаний лише на 32,8%, а кількість лікарських здоровопунктів (на промислових підприємствах) скоротилась на 443".

Вище ми привели лише деякі витяги з офіційної совєтської преси, але і наведене досить яскраво характеризує рівень медичної допомоги людині в СРСР.

Бібліографічний показник

1) На підставі матеріалів автора дсповнених даними медичної статистики Наркомздраву України.

2) "Aerztliche Mitteilungen" 1954, Aerzte-Verlag, Köln.

3) БСЕ, том СССР, Огиз СССР, стор. 1809.

4) С. К а г а н . Здравоохранение. БСЕ, 1947, т. 55. Огиз СССР.

5) Большая Советская Энциклопедия. М. 1952, том 16.

6) Большая Советская Энциклопедия, 1952 р. , т.16.

7) БСЕ. Том СССР, 1947, Москва, стор. 1163.

8) С. К а г а н . БСЕ. 1947 р., т. 55.

9) Є відомості з України (пропагандивного характеру), що тепер лікарів в Україні є понад 20 000. Однак автор вважає ці відомості за не перевірені і користується, на його думку, певнішими даними.

10) У статті - Современные проблемы профилактики дизентерии, "Советская Медицина", ч. 7. 1954 р., стор. 7.

11) Д-р Г. Ш у л ь ц. Санитарная и противэпидемическая работа в СССР. Мюнхен, 1951 р. Вид. Институту для вивчення історії і культури СССР, стор. 34.

12) Д-р Ш у л ь ц. Санитарная и противэпидемическая работа в СССР. Мюнхен 1951 р. Видання Институту для вивчення історії та культури СССР., стор. 35.

13) Там же, стор. 35.

14) Там же, стор. 36.

15) В.М. Ж д а н о в . Важнейшая задача профилактики кишечных инфекций, "Советская Медицина" №. 6 за 1954 рік, стор.35.

16) Л.В. Г р е ч і ш н і к о в а. Улучшить медицинское обслуживание детского населения в сельской местности, "Советская Медицина", 1954, ч. 8, стор. 4.

17) Д-р Г. Ш у л ь ц . Санитарная и противэпидемическая работа в СССР. Мюнхен 1951 г. Вид. Институту для вивчення історії та культури СССР, стор. 5.

18) Проф. А.М. А р і е в и ч . Профилактические основы и организационные мероприятия по борьбе с грибковыми заболеваниями. "Советская Медицина", ч. 7 за 1954 г.

- 19) Проф. В.И. Жданов. Профилактика бруцелоза, "Советская Медицина" ч. 8 за 1954 рік.
- 20) В.И. Струков. "Советское Здравоохранение", ч. 4 за 1953 рік.
- 21) А.Г. Броун, - кандидат медицинских наук, В.Н. Емельянов. "Советская Медицина", ч. 8 за 1954 рік.
- 22) Н.Б. Ключева. Причины травматизма глаз у механизаторов сельского хозяйства, "Советская Медицина", ч. 5 за 1954 рік.
- 23) Т.Д. Кистосдурян. "Советская Медицина", ч. 7 за 1954 рік.
- 24) К.Р. Яценко. К статистике травматизма. "Советская Медицина", ч. 5 за 1954 рік.
- 25) Абрамов. Причины заболеваемости на двух металлургических заводах, "Советское Здравоохранение", ч. 5 за 1953 рік.
- 26) Всюди цитую за статью: проф. В.И. Струкова - "Вопросы хирургической помощи...", див. "Советское Здравоохранение", ч. 4 за 1953 рік.
- 27) И.М. Тимко. Специализированная помощь и подготовка врачей. "Советское Здравоохранение", ч. 2 за 1953 рік.
- 28) В.А. Воробьев. О роли главных специалистов в дальнейшем повышении качества медицинского обслуживания населения, "Советское Здравоохранение", ч.4 за 1953 рік.
- 29) Н.А. Захаров. Итоги работы об"единенной больницы, "Советское Здравоохранение", ч. 5 за 1953 рік.
- 30) К.Д. Ковригина. Об улучшении медицинского обслуживания рабочих и служащих промышленных предприятий. "Советское Здравоохранение", ч.5 за 1953 рік.
- 31) Опыт противотуберкулезной работы в условиях сельскохозяйственного района. "Проблемы Туберкулеза", ч.6 за 1954 рік.
- 32) Основные показатели эффективности работы противоту-

беркулезних учреждений . "Проблемы туберкулеза" ч.6 за 1954 рік.

33) Улучшить медицинское обслуживание детского населения в сельской местности . "Советская Медицина", ч. 8 за 1954 рік.

34) "Койксю" називається лікарняне ліжко за термінологією Наркомздраву СССР.

П. Л ю т а р е в и ч.

ІСТОРИЯ ОДНОГО ПОВСТАННЯ НА ПОЛТАВЩИНІ ТА УКРАЇНСЬКЕ
=====

ПІДПІЛЛЯ В РОКАХ 1920-1926.
=====

Від редакції:

Року 1919-22 сталася окупація совєтським військом України.

Вже з перших кроків вторгнення на територію України, бажаючи дезорієнтувати світову спільноту про дійсне значення подій, большевики почали ширити чутки про те, що вони з'явилися в Україну для братньої допомоги українському народові звільнитися від власного буржуазного уряду і що вони прибули на Україну на запрошення українських робітників і селян.

Це твердження не відповідає правді. Трудовий Конгрес у Києві відкинув пропозицію большевиків передати владу в Україні большевицьким совєтам і висловив довіру урядові - Центральній Раді. Те ж зробили численні з'їзди учителів, кооператорів, тощо.

Селянство ж України відповіло на вторгнення червоної гвардії і продєвольчих отрядів повстанням і вгищуванням червоногвардійських частин та ревкомів, що грабували і розстрілювали населення України.

Повстання спротиву і самозахисту проти большевицької окупації були зарєєстровані з терену цілої України. Цей відрух існував в кожному селі, районі, часто охоплював по кілька районів, що цілковито паралізувало дії адміністрації.

При студіях повстанських рухів цього періоду в Україні треба чітко відрізнити такі форми їх, що більш-менш відповідають хронологічним етапам большевицької окупації.

Період I. Боротьба проти збольшевизованих частин дезертирів з південно-західного фронту. Проти них боролися українізовані з'єднання колишньої царської армії, урядові і місцеві органи самоурядування, революційна міліція міст і сіл.

Період II. Боротьба з большевицькою диверсією і класово спорідненими їм елементами. Проти них боролися місцева українська адміністрація та органи місцевої самооборони сіл і міст (самооборона окремих вулиць, районів міста, пов'ітів).

Період III. Боротьба з большевицькими окупаційними військовими рейдами, грабунками "продєотрядів", ревкомами. Цю боротьбу провадило військо України і її союзників, військові партизанські з'єднання армії УНР, сільські та міські групи боевої самооборони.

Період IV. Під большевицькою окупацією боротьба провадилася з большевицькими винищувальними партійними і військо-

вими відділами, з ЧК, ГПУ, з адміністративним совєтським апаратом та з большевицькою міліцією. Проти них діяли селянські повстанці, пересувні бойові партизанські загони, підпільні українські групи спротиву, та організації громадського активного захисту української державности.

Лише незначна частина документів цього спротиву большевизмові використана наукою. Між тим ці документи є дуже важливими для вивчення форми організованого і стихійного спротиву українського народу большевизмові в Україні.

Ці призабуті документи мають також велике значення і для розуміння подій в СРСР і в УРСР в наші дні.

Колись під ударами народних повстань большевики мусли шукати шляхів до замирення з українським народом. Вони змінили часово свою політику (неп), оголосили "амністію" тим, що боролися проти них зі зброєю.

Деякі повірив тактичним крокам їх політики, склав зброю, деякі повернулись навіть з еміграції. Нижче подана стаття Лютаревича "Історія одного повстання на Полтавщині", устами свідка подій, описує один епізод з цієї гессіонної боротьби українського народу, що діяла під ім'ям "Всеукраїнської Козачої Ради". Описані П. Лютаревичем події можуть служити найкращим доказом того, що совєтська держава і партійна "амністія", а також і зобов'язання, що були зв'язані з нею, були лише способом обману українського народу для його духовного і матеріального обезброєння в його боротьбі проти большевизму.

Редакція

Читаючи книжку "Недостріляні", цінні спогади С. Підгайного про концтабори на острові Соловки, в розділі "Втеча" я зустрів прізвище одного з героїв втечі — Греся (Сергій Васильович), що загинув лицарською смертю на острові Айзер.

Автор, як видно з усього, не мав нагоди пізнати Греся особисто, а пишучи свої спогади, не мав, рівнож, матеріалів про передсоловецьке минуле С. Греся. Його краєн була обмежена тільки до чину С. Греся в концтаборі на Соловках. Щоб цю прогалину заповнити, я і вирішив подати до публікації цю матеріали про історію одного повстання на Полтавщині та українське підпілля в роках 1920-1926.

Народився і жив Сергій Васильович Греся в містечку Чорнухах, Лохвицького повіту, на Полтавщині. Батьки його, Василь Мусійович Греся та мати Клавдія, з роду Задависівка, мали в Чорнухах 9 десятин землі, відповідне до цієї кількості землі господарство і

не відповідаючи до їх заможности родину, бо аж 5 синів і 2 доньки. Тому батько Сергія Греся був ще й баришником, торгував кіньми.

Сергій був найстаршим (нар. 1890 р.) сином, а брат його Володимир (нар. 1896 р.) був у Гресів третьою дитиною. Сергій не мав закінченої середньої освіти, а Володимир був народнім учителем. Обидва вони від початку I світової війни перебували в царській армії. Скінчили воєнного часу старшинську школу, а з вибухом революції 1917 року обидва вернулися додому в ранзі поручників.

+ + +

Утомлені трилітнім перебуванням на фронті, брати Сергій і Володимир Гресі участі в українських збройних силах 1917-20 рр. не брали: вони повністю віддалися культурно-освітній та організаційній праці серед мас українського селянства.

Іздячи по селах і хуторах Чорнущини - брати Сергій і Володимир Гресі, (самі диригенти, режисери, а часто й артисти), гуртували українську молодь, влаштовували відчити, вистави, засновували товариства "Просвіти", клуби і т. інше. Поряд з цим вони налагоджували зв'язки з людьми, які могли б в слушний час взяти в руки зброю, щоб боронити волю рідного краю від комуністичних наїздників. Використовуючи воєнно-революційний хаос, брати Гресі робили запаси зброї, амуніції та наполегливо об'єднували біля себе переслідуваних окупантом військовиків-українців. Таким чином в роках 1919-20 вони вже мали в Чорнухах підпільну військову організацію. Організація братів Гресів зв'язалася з центром українського підпілля, "Козачою Радою" в Києві.

+ + +

На чолі підпільної військової організації в Чорнухах став Сергій Гресь (псевдонім - "Галайда"). Він був добрим промовцем, умів опанувати масу, був людиною твердої волі й сміливої вдачі, спокійний і зрівноважений. В культурно-освітній праці та в організації підпілля був він наскрізь обережний і твердий, а свої рішення завжди глибоко й всесторонньо аналізував.

Його найближчий співучасник, брат Володимир Гресь (псевдонім - "Гонта"), був справжній патріот, але перебував у полоні українського політичного романтизму. Він недосцінював сил і замірів ворога та не рахувався з думками і порадами інших. Захоплюючись козацькою ношею, він не раз п'янів від мрій про владу, що й ставило його в ряди ватажків-амбітників, які, прямуючи до влади і слави, часто діяли не відомими засобами. Інтриганство, не раз навіть супроти рідного брата, та непідпорядкованість - це були одні з характерних і відомих прикмет В. Греся - "Гонти". Не обходило між братами в організаційній діяльності без непорозуміння і антагонізму. Це й доводило часто підпільників до роздвоєння й незгод та усувало й ослаблювало боротьбу з окупантом. Володимир Гресь до того ж часто виявляв себе ще й людиною нерішучою, а в критичних моментах навіть порушував план і накази дій, заступав їх своїми та піддавався паніці.

+ + +

Підпільна військова організація в Чорнухах ставила таку мету: малими збройними акціями і відділами винищувати комуністських наїздників, а зокрема, агентів Чека та партійних комуністів, руйнувати комуністичну господарку й транспорт, підносити серед народу національну свідомість та ідеї української самостійної державності.

+ + +

На початку 1921 року підпільна організація Чорнух все підготувала, щоб розпочати збройні дії. Майже увесь Лохвицький і частково Пирятинський повіти були втягнені організацією до участі в повстанні і чекали лише на наказ з Київського центру. Але наказу не було.

З часом стало відомим, що центр українського підпілля - "Козача Рада" в Києві советська агентура викрила і розгромила. Сергій Васильович Гресь - "Галайда" та його брат "Гонта", побоюючись викриття й розгрому місцевої організації, вирішили вийти з підпілля й розпочати відкриту збройну акцію супроти ворога.

+ + +

Викликати загальне повстання на опанованому ними терені їм не пощастило. В першій акції повстанців участь брали до 300 осіб, з них 120-150 вершників, під командою "Гонги", а решта піші, під командою "Галайди". Повстанці, як на ті часи, були озброєні добре. Крім рушниць і револьверів вони мали кілька легких скорострільів, більший запас гранат і набоїв, а крім того модні тоді "тачанки" з важкими кулеметами системи "Максіма".

На початку серпня 1921 року збройні відділи братів Гресь обезброїли волосну советську міліцію в Лохвицькому й Пирятинському повітах, а зокрема - в Чернухах, Вороньках, Білосусівці, Мокиївці, Сенчі та інших місцевостях. Розгромивши ці опірні пункти ворога, повстанці, сподіваючись його протидій, перейшли в ліс. Ця перша акція збройного чину скрізь пройшла майже безкровно. Гресь - "Галайда" прорадив їй з великою обережністю та старався не викликати сильніших протидій з боку ворога. Він був поінформований і був певний, що в Україні незабаром має вибухнути загальне повстання, підтримане акцією армії УНР із-за кордону. Але коли, і як все це мало розпочатися, докладно ніхто нічого не знав; згадувалось іноді про осінь 1921 року.

+ + +

У ліс після першої акції пішли всі ті, що активно входили до військової організації та були запідозрені і перебування яких дома вже було небезпечним. Штаб повстанців містився в прадавніх руїнах Красногірського монастиря біля с. Пісок над Удасом. Значна ж частина, очікуючи на загальне повстання, лилася дома. Населення у всьому допомагало повстанцям і їх вітало.

На поборювання повстання прибув до Чернух кінний комуністичний загін в кількості 250 кіннотчиків та кількох "тачанок" з важкими кулеметами, під командою комуніста Углова. Загін розташувався в центрі містечка та в садках кол. поміщиків Дятлова і Кальницького: Углов розпочав організацію комуністичної адміністрації наново, а також акцію проти повстанців: по селах і хуторах, Углов брав закладників, арештовував в нічому невинних селян, грабував і тероризував населення. Всіх заарештованих відсилав до в'язниці Чека в Лохвиці, що розміщена була в будинку Шпеєра.

Повстанці Чорнущини, очікували загального повстання в Україні, тому й далі переховувалися в лісі, уникали збройних сутичок з ворогом, але все ж контролювали 50-70 кв. кілометрів густо заселеного простору. Їм стало відомо, що всім закладникам, яких заарештував Углов, загрожувала кара смерті - розстріл. Щоб урятувати життя цих людей, штаб повстанців вирішив якою б то не було ціною - взяти в полон голову Лохвицької повітової Чека, Міцита (лотис), або голову повітового виконавчого комітету Степана Нелепу. Штаб повстанців знав, що Міцит часто відвідує с. Гнідинці, Варвинської волості (тут жили батькі його жінки) і тому пильно за ним тут слідкував. Діставши вістку про приїзд Міцита до Гнідинець, Гресь - "Гонта" оточив з повстанцями хату, в якій перебував Міцит. Після короткого спротиву, під час якого Міцит, відстрілюючись убив двох повстанців, переляканий тим, що повстанці можуть спалити хату, або ж вкинути в хату гранату, Міцит здався. Повстанці зав'язали йому і його жінці очі, перевезли їх у лісовий хутір Липове, де чекав на них Гресь "Галайда" з повстанським штабом. Штаб повстанців заявив тоді Міцитові, що коли він напише до представників повітової влади у Лохвиці листа, щоб вона звільнила закладників і всі закладники будуть звільнені, життя йому і його жінці буде даровано і вони будуть звільнені. Міцит погодився і написав благального листа до Чека в Лохвиці, якого й завіз повстанець Никифор Пижкало. Наступного дня всі закладники були звільнені, а слідом за цим повстанці звільнили також Міцита та його жінку.

+ + +

Зближалась зима 1921-22 року. З теренів, контрольованих повстанцями, комуністична влада не могла вивезти жодних продуктів харчування. Повстанці нищили реквізіційні відділи, які посилає комуністична влада.

В Листопаді надійшла вістка, що відділи армії УНР перейшли з Польщі кордон і розпочали в Україні Другий Зимовий похід. У зв'язку з цим прийшов час більшої дії і для повстанців в Чорнущині. Штаб повстанців вирішив витиснути большевицький терористичний загін Углова з Чорнух і його знищити. Вночі 7. Листопада 1921 року

відділ повстанців під командою С.Греся-Галайди оточив м.Чорнухи і розпочав наступ на загін Углова. На світанку зав'язався справжній бій. Загін Углова і місцева міліція не витримали наступу повстанців і почали відступати в напрямку на Лохвицю.

+ + +

Командуючий наступом С.Гресь-Галайда навмисне лишив цей шлях відкритим. Відповідно до спрацьованого плану, на втікачів з загону Углова у 12 кілометрах від м. Чорнух під горою в урочищі "Лозова" мав чекати кінний відділ повстанців під командою В. Греся-Гонти. Але амбітний і недисциплінований В.Гресь-Гонта не дотримав плану і цим дав змогу урятуватися Углову і його загоні. Повстанці понесли невіджалувані втрати. Все це сталося тому, що штаб повстанців не погодився з пропозицією В.Греся-Гонти наступати на м. Чорнухи його кінним відділом. Углов, забарикадувавшись з своїм загonom між будинками містечка, міг поставити повстанцям-кіннотчикам затяжний опір. А це для повстанців було небезпечним, бо треба було рахуватися з тим, що з Лохвиці до хвилини могла наспіти Углову поміч. Таким чином наступ повстанців міг би кінчитися їх поразкою. Сперечання навколо такої пропозиції призвело до того, що В.Гресь-Гонта спізнився з своїм загonom на призначене місце. Значна частина втікаючих вершників загону Углова вже проминула урочище "Лозову" в напрямку Лохвиці. Не приготовлені як слід повстанці відділу В.Греся-Гонти втратили в Лозовій 5 осіб забитими та 12 раненими. В числі забитих був і ад'ютант В.Греся-Гонти, сотник Андрій Апостол. Схопивши Углова за ногу, він намагався стягнути його з коня і взяти в полон живим. Але Углов, вихопивши несподівано револьвер, застрелив сотника А. Апостола.

Але й ворог також поніс тут дошкульні втрати: тільки забитих було 46. Загін Углова в містечко Чорнухи більше не повертався і перебував в Лохвиці.

По якомусь часі в сколицях Чорнух'я з'явився махнівський відділ Марії Никифорової, т.зв. Марусі. Командування цього відділу запропонувало місцевим повстанцям співпрацю, а зокрема спільну акцію нападу на Грамківську цукроварню. Цю цукроварню охороняв загін будьоновців і вивозив звідти цукор. Сергій Гресь-Галайда

рішуче був проти будьякої спільної акції з відділом Марусі. Але В.Гресь-Гонта і тут, не погодився з думкою брата і домігся свого. Взявши свій кінний відділ, В.Гресь-Гонта зустрівся з відділом Марусі і вирушив у цю небезпечну акцію. Під Шрамківкою відбувся бій. Як виявилось, будьонівці сподівалися цієї акції і до неї належно приготувалися. Відділ Марусі був розбитий. Повстанці Чернущини, втратили 32 бійців забитими й раненими і примушені були рятуватися втечею. Сам В.Гресь-Гонта теж був в цій акції поранений. Після цього треба було поважно рахуватися з тією можливістю, що большевики розпочнуть більшу акцію проти повстанців Чернущини. А тому повстанці вирішили відійти в глибину лісів та по можливості уникати активних дій і сутичок з ворогом. Зв'язкові цораз приносили вісті про заломлення повстань і дальший большевицький терор над людністю по всій Україні. Зв'язок з Київським центром повстанчого руху припинився.

+ + +

В такій складній ситуації штаб повстанців Чернущини скликав надзвичайну нараду. Обмірковуючи загальне становище, С.Гресь-Галайда не бачив ні мети, ні можливостей далі продовжувати повстанську боротьбу в безнадійному осамітненні і тому пропонував розпочати переговори з большевицьким урядом УРСР в Харкові про амністію для учасників повстання.

В.Гресь-Гонта - обстоював думку: всім вирушити на Захід, перейти кордон України з Польщею і піти на еміграцію.

Полк. Н-ко пропонував перейти всім повстанцям у Холодний Яр на Київщині і там з'єднатися з іншими повстанцями та продовжувати боротьбу, а на випадок неможливості її провадити - перейти весною до Польщі.

Сотник Євген Єна пропонував дальшу безкомпромісову партизанську боротьбу з ворогом малими розпорощеними відділами.

Кожний з внескодавців мав своїх прихильників, тому до якогось конкретного рішення рада не прийшла.

+ + +

Після наради кожний з внескодавців почав діяти в напрямку своїх пропозицій та старався придбувати до себе прихильників. Це надзвичайно ослаблювало дух і єдність дій повстанців. Дехто з них повернувся до дому. Вертались переважно малоактивні одиниці, а зокрема ті, яких Чека ⁺⁾ на облікові ще не мала.

В.Гресь-Гонта і далі гуртував біля себе прихильників, але коли полк. Н-ко підготував вимарш своїх прихильників у Холодний Яр, В.Гресь-Гонта відмовився від цього та заявив, що він з своїми однодумцями лишається коло брата очікувати на амністію.

С.Гресь-Галайда, за посередництвом голови Чорнуського волвиконкому (волосного виконавчого комітету), Володимира Трохимовича Сагури та адвоката Чорнух Якова Мойсєєвича Мітновіцького, розпочав переговори з большевицькою владою про капітуляцію та амністію для повстанців Чорнудини. Посередники кілька разів таємно були в штабі повстанців на нарадах. Переговори успішно посувалися вперед.

Тим часом повстанчий відділ в кількості 40 бійців на чолі з полк. Н-ко вирушив на Київщину. Були тут люди переважно з інших повітів і областей України. Очікуючи амністії, повстанці Чорнудини вже жодних збройних акцій не провадили.

У березні 1922 року радянський уряд проголосив амністію для повстанців. На майдані міста Лохвиці відбулася "урочистість" здачі братів С. і В. Гресь та їх 124 вчорашніх бійців-однодумців. Ворогові було здано 60 коней, 3 важких і 7 легких кулеметів, понад 100 рушниць, пістолі, гранати, амуніцію та інше майно. На цю "урочистість" прибув навіть сам голова ВУЦВК-у УСРС Г.Петровський. Кожному з повстанців, хто склав зброю, він особисто вручав посвідку про помилування.

Посвідка "забезпечувала" повстанцеві право вільного життя та "гарантувала" безпеку від угиску і переслідувань за минулу діяльність. Після амністії Сергій Васильович Гресь займався в Чорнухах господарством. В громадським і культурно-освітнім житті участі не брав.

+ + +

+) Чрезвычайная Комиссия по борьбе с контрреволюцией.

У щирість комуно-советської амнесії С.В. Гресь не вірив. Він був певний, що репресії, не тільки бувших повстанців, але й усього українського народу, є неминучі, а большевицькі поступки в часі негу уважав за підтвердження своїх принушень. Коли ж почалася ще й т.зв. українізація, С.Гресь одного разу авторові цих рядків сказав: "Або учасники українських повстань справу виграли і примусили ворога до капітуляції, або за спробу визволення від червоної Москви треба чекати помсти ворога..." Чекати йому й іншим колишнім учасникам українського підпілля, як і всьому українському народові, довго на це не довелося. У зв'язку з збройною акцією повстанців, які не пішли на "амнесію" і яких тепер очолював Б. Єна, С. Гресь був постійно переслідуваний, кілька разів був арештований і перебував у в'язниці в Полтаві. Окупанти домагалися від нього відомостей про відділ Єни та сховану повстанцями зброю.

Звільнений з в'язниці С.Гресь дійшов до переконання, що місця йому в Україні при такій дійсності, яка запанувала, немає і тому в 1925 році з дружиною і двома донечками, виїхав на Сибір і працював там лісником. Але окупанти з ска його не спускали і в 1930 році ГПУ⁺⁾ знову заарештувало С.Греся і повернуло в м-ко Чернухи. Обвинувачуючи його за мнугу діяльність, спецтрийка ГПУ негласним судом засудила С.Греся на 10 років концтаборів на Соловках. Тут С.Гресь-Галайда й загинув від куль ГПУ.

Володимир Гресь, колишній запальний "Гонта", після амнесії працював учителем народної школи в с. Ковалях, Чорнуського району. Жив самотньо, не одружився. Група все ще діючих повстанців Єни і члени підпілля не раз остерігали його в підступах і провокаціях ГПУ, але ці остереження не врятували його. В 1927 році В.Греся знову заарештувало ГПУ і засудило за минулу діяльність на 10 років концтаборів у Свірлаг. Відбувши кару, до дому він вже не вернувся.

+ + +

+) Государственное Политическое Управление, що прийшло замість Чека.

На капітуляцію не погодився сотник Євген Єна. Він з вірними йому однодумцями: Миколою Голубом, Василем Тараном, Василем Шевченком, Володимиром Ольшанським, братами - Олександром та Іваном Гарбутами, Павлом Яготинцем, Сергієм Середою, Олексом Цирим, та Назаром Далею - лишилися далі в підпіллі. Ця групка непримиримих партизанів вирішила продовжувати збройну боротьбу, як казав Єна "до загибелі" ...

У своїй дальшій боротьбі з окупантом ця група натрапила на розгалужену в Лохвицькому повіті підпільно-терористичну організацію. Незломні оборонці України під обережним і вмілим проводом Єни ще довгі роки була пострахом для комуністичної влади в околицях Чорнух, Варви, Кирятина, Лохвиці, Ромен, Сенчі та інших районів.

Продовжуючи боротьбу, відділ Єни вже місяць після проголошення амністії, в квітні 1922 року, дав себе відчутти. Начальник Чорнуської міліції, Йосип Коломієць, розпочав акцію проти партизан. Заздалегідь попереджений про це, Єна влаштував на хуторі "Литів" зустріч-засідку на ворога. Тут начальник міліції, комуніст А. Коломієць, був поранений пострілами, а один міліціонер взятий в полон. У травні 1922 року партизани, підтримувані терористичною організацією м-ка Чорнух та їх симпатиками, зробили вночі напад на ворожу міліцію в Чорнухах. Але міліції та місцевим комуністам (народній суддя Соколовський, судвиконавець Смижченко, секретар волкомячейки Колятенко, представник повітового політбюро Цензуров, та голова ВолКНС Кірюян) пощастило врятуватися.

+ + +

Намагаючись знести повстанців, голова Лохвицької Чека Міцйт завербував одного з амнестованих, бувшого повстанця з с. Харсік, Олексія Червяка і доручив йому вбити Єну. Погодившись на це, Червяк набрав харчів, почав блукати по лісах та пукати підступної зустрічі з партизанами. У лісі зустрів він принагідно повстанця Олексу Широкого і запропонував йому пообідати з ним, а коли Цирій, нічого не підозріваючи, погодився, Червяк вихопив

з кишені пістоля і застрілив О.Щирого. Маючи такий доказ відданости, О. Червяк здобув у Чека довір"я та виконував для нього щораз більше провокаційно-підступних завдань. Крім відділу повстанців Єни, в Чорнухах була в той час й таємна організація спротиву. Червяк дістався в одну з клітин цієї організації та став її членом. На його донесення провідник організації Павло Борсук та члени: Федір Борсук, Іван Приходько, Павло Приходько, Олександр Кравченко, Сергій Кленаг, Іван Ващенко, Андрій Ващенко - всі з с. Хорсік, та Ігор Денисенко, Павло Денисенко, Олександр Олександрів, Петро Червяк, Грицько Приймак, Іван Зрібняк та Іван Терещенко - з Чорнух були заарештовані і всі, крім Федора Борсука, що втік з під розстрілу, були в 1922 р. в Лохвиці розстріляні. Після цього О.Червяк став офіційним співробітником Чека, а партизанський відділ Єни примушений був на якийсь час припинити збройні дії.

+ + +

В жовтні 1922 року повстанці на лінії Ромни-Ромодан, близько с. Гірявих-Юсківців затримали особовий потяг, розстріляли зловлених в ньому комуністів та здобули від них на зиму одяг і зброю. Десь за 2-3 дні це саме повторили вони з особовим потягом біля села Юсківців Сенганських. Тут теж комуністів і збройну охорону потягу розстріляно. На лінії Ромни-Ромодан почав безупинно курсувати панцерний потяг, але повстанців тут вже давно не було. Проте Чека поклала терор проти безборонної мирної людности і вжила репресії до запідозрених в цій околиці. Спецтрибунал Чека засудив в Чорнухах на кару смерти і розстріляв серед дня в присутности і на очах населення містечка, на горі біля народньої школи, 9 заможних селян-закладників за те, що "в Чорнуській волості" діяли ще українські партизани. З числа розстріляних тоді пригадує: 1) Грицька Жука, 2) Андрія Саянного, 3) Михайла Голоту, 4) Омелька Павленка, 5) Павла Бугайова. У селі Білусівці засуджено і розстріляно Харитона Лазаренка.

Але повстанці теж діяли. Після довгих зусиль та при допомозі тайної організації спротиву їм почастило зловити агента Чека, Олексія Червяка. Велика тоді була між повстанцями радість. Присуд

смерти повстанці виконали біля Липового хутора в урочищі "Кут".

+ + +

На Покрову 1922 року у м-ку Чорнуках. як і щороку, відбувався ярмарок. Зі всієї околиці з'їхалося багато селян. З цей же день до дружини недавно розстріляного чекістами мешканця Чорнух, Михайла Гологи, прийшов міліціонер, щоб забрати корову, бо за присудом Чека все майно покійного підлягало конфіскації. Дружина покійного, Мотря Голога, в крику і плачем тормозилася корови і не давала її забрати. Міліціонер повідомив про це голову Вол КНС (Комітету Незалежних Селян) Христофора Біблого (матрос з с. Харсіки), а той наказав міліціонерові Мотрю Гологу застрілити, а корову так само забрати для КНС.

Міліціонер виконав наказ Х. Біблого і Мотря Гологу застрілив. Подія ця блискавично облетіла уривок ярмарок і викликала серед людносн вибух страшного гніву. Оберіаються, хто чим міг, люди збіглися до волости, витягли на подвір'я Х. Біблого і тут вчинили над ним самосуд. Змасакрований Біблій це не сконав, як з м. Лохвиці наспів явля голова Чека Міціт з кулуметом "Кіт". "Люїса" і почав стріляти на постріл у повітря. Навчкані люди почали розбігатися. Кілька осіб було заарештовано і засуджено на рік в'язниці, а недовбитий Х. Біблій потрапив до лікарні.

У січні 1923 року повстанці на чолі з бнсо огочили в селі Бербецях (Яхницька волость, Лохвицького повіту) представника повітсового предкомісаря і 6 осіб міліції, що провадила реквізицію хліба та іншого майна у селян. Тут же їх усіх порубано.

У квітні відділ бнсо, по дорозі в село Тісок до Лохвиці, захопив у полон начальника Лохвицької в'язниці, Несмачного, та комуніста Міхуру. Обох розстріляли.

У липні 1924 року цей же відділ по дорозі з м. Лохвиці до с. Білосувки, між хутором Марчиків і селом Богодарівкою, зарубав голову Білосувського полковника, бовшого червоного партизана - Івана Коліснченя.

Переслідуючи ворога, повстанці бни в роках 1923-1924 перевели й багато інших, більших і менших акцій. Наприклад, у м-ку Вар-

ва під час ярмарку обезброїли міліцію, з каси державних крамниць забрали гроші, а крам з державних крамниць роздали селянам. Подібні акції переведено в селах Білоусівці, Гільцях, Дащенках, Озерянах та багатьох інших. Дякуючи прихильності й симпатіям населення до повстанців, місцева влада була безрадна, усі її заходи в боротьбі з повстанцями їй не мали успіху. З огляду на це акцію проти повстанців стала провадити повітова влада більшими і добре озброєними загонами.

+ + +

На Харченкових хуторах, біля с. Богодарівки, Чорнуського району, жив заможний селянин Гнат Хмельовський. У нього зимою часто й переховувався провідник повстанців їна. Взимку 1923-1924 року на хутір несподівано заїхав кінний загін в складі 15 чоловік Лохвицької повітової міліції під командою Червоненка. Попри прив'язування коней, міліціонери пішли оглядати паровий млин Гната Хмельовського. Донька господаря, побачивши непроханих гостей, побігла в хату, щоб повідомити про це їну, який у цей час спав на печі. Але дівчина це не встигла всього їні розповісти, як уже до хати йшов озброєний міліціонер. Їна прикрився на печі подушками із револьвером та гранаток в руці чекав, що буде далі. Увійшовши в хату, міліціонер розпитував за повстанців, а потім почав оглядати хату. Заглянувши на піч, підняв рушницею подушки, з під неї пролунав постріл і мертвий міліціонер звалився на долівку.

Їна зіскочив з печі, босий і без шапки з револьвером та гранатою в руках, кинувся до дверей. Але в сінях, нічого не підозріваючи, зустрів їну другий міліціонер ... Їна пострілом з револьвера розвалив йому голову. Вискочивши на подвір'я, їна кинув гранату в гурт міліціонерів, що стояли біля млина. Перелякані міліціонери вскочили у млин. Граната, розірвавшись, нікого не пошкодила, а тим часом їна блискавично опинився на коні і почав тікати. Міліціонери почали стріляти по ньому, а потім посідали на коней і розпочали погоню. Їна був поранений в плече, але, не зважаючи на це, він, скільки сили, гнав вперед. Погоня, хоч повільно, але щораз зближалася. Надії на втечу щораз маліли. Утікаючи пере-

лісками, Єна побачив, що на зустріч йому їде саними селянин. Порівнявшись з ним, Єна затримав коня і наставив на селянина револьвер: "Скидай кожух і шапку! ... Сідай на мого коня!... Переляканий селянин відразу ж був на коні. - "А тепер гоми скільки сили, та не оглядайся назад, бо бачиш!" ... і Єна знову наставив на селянина револьвер. Переляканий селянин гнав цесили конем в напрямкові, в якому тікав раніш Єна. А Єна, накинувши на себе кожух, а на голову шапку, сів у сани і, підганяючи лівину кобильчину, спокійно їхав назустріч міліціонерам, що переслідували його. Коли Єна виїхав уже з переліска, його зустріли захекані міліціонери. Сполкуючий їх Червоненко, вихром, минаючи Єну, запитав нашвидку: "Зустрів, дядьку, верхівця без шапки?! - "Та-ак ... поїхав" - відповів Єна. Погоня цесили гнала коней далі. Селянин звернув з дороги і поїхав з зайвою до сілради, а Єна спокійно приїхав до іншого сховища. Вернувшись з нічим на хутір, розлютований Червоненко розстріляв усю родину Хмельовських, а їх господарство спалив. Уцілів лишень млин.

Чорнуська організація спротиву, довідавшись, що Єна поранений, допомогла йому виїхати до Проскурова на законспіроване помешкання для лікування. А вилікувавшись, Єна знову вернувся у рідні сторони до своїх побратимів і знову далі продовжував боротьбу.

+ + +

У роках 1922-23 поволі скінчилася доба воєнного комунізму і діяльності тодішньої "чрезвычайки" (Чека). Замість них запроваджується т.зв. неп - нова економічна політика - а замість Чека - ГПУ. Як завжди, як скрізь і у всьому - змінилася назва, форма й уніформа, але дійсність лижчалася незмінною.

На місцях ГПУ використало час непу в першу чергу для розбудови неймовірно складної мережі своєї таємної агентури. Його таємні резиденти, під видом страхових агентів, інструкторів, статистиків, агрономів і т.п. напслегливо працювали над утворенням густої мережі сексотів-агентів ГПУ. Але замасковані райрезиденти ГПУ не втягали сексотів до зрадницької праці. Вони тільки, ходячи по селах, приглядалися, вибірали і намічали кандида-

тів у агенти ГПУ і давали про це відомости в Окрвідділі ГПУ і т.д. Намічену в сексоті чи агенти (який ще нічого про це не знав) особу викликали до Окрвідділу. "Поговоривши" з ним (при лежачому на столі нагані) начальник окрвідділу давав підписувати зобов'язання й вже після цього такий сексот зв'язувався з райрезидентом ГПУ в районі свого замешкання.

Кількість їх у кожній місцевості була узалежнена від кількості населення, загально таким способом завербовані складали інколи поважний відсоток населення.

Сексоти, як відомо, одні про других не знали, а це неймовірно сприяло акції ГПУ і у взаємоконтролі самих сексотів. Після цього населення вже взагалі не знало, кого треба оберегатися, а про будь-яке довір'я до будь-кого уже тяжко було навіть подумати. В наслідок цього й дійшло до такого стану, що син доносив на батька, брат на брата ... Це й була одна з найжахливіших метод терсру проти людности під Советами.

Для українського підпілля така неймовірно густа мережа сексотів і законспірованих агентів витворила небезпечні умови, що паралізували його діяльність. Шукаючи можливостей продовжувати боротьбу, провід Чорнуського підпілля вирішив здобути відомості про сексотів-агентів ГПУ в районі. Повну посвяти прислугу виявила в цьому молодь і члени терористичної групи, що, працюючи для підпілля, з його відомо пішли на службу місцевого ГПУ. Списки сексотів райсону назабаром були в руках підпильників, сексоти й агенти були унешкоджені для підпілля. Стримана тимчасово збройна акція повстанців і таємної організації, була відновлена.

+ + +

На весні (квітень) 1924 р. підпильщики знищили низку агентів ГПУ і комуністів. На весні 1925 року в Лазірківському районі (Лубенської округи) поблизу с. Тарандинець було знищено групу комуністів на чолі з секретарем райпарткому, завідующим райзо +) і жінорганізаторшею. Правда, за цей акт пізніше поплати-

+) Районовим земельним відділом.

лись головами невинні люди. Присудом надзвичайної сесії Лубенського Окружного Суду (1926) під головуванням Г. Повха, були засуджені до страти (і розстріляні) 7 циган, але вина їх полягала лише в тому, що вони, проїжджаючи ранком на шляху Лубні-Прилуки, спокусились і привласнили пару коней і бричку, цими їхали забиті комуністи на збори в с.Тарадинці. Цигани не знали кому належали коні і бричка. В числі розстріляних тоді за цю справу був і багатий циган-баринник кіньми з Лубень на прізвище Касперський.

+ + +

В Проскуріві проживав до 1924 року Андрій Карлович Андерсон, його донька Катерина та її чоловік, лікар Ілько Митрофанович Надеждин. Андерсон був німцем і зятем відомого українського дідища Бебеля, рід яких з давніх давньох проживав в с.Білоусівці, Чорнуського району. Старі Бебелі зимерли до революції, а увесь маєток перейшов до рук їхнього зятя Андерсона, який після революції, покинувши свій маєток, утік до свєї доньки Катерини в Проскурів, де й жив, затаївши своє минуле. Ще в часи перебування Андерсона в с. Білоусівці, він віддав заміж свою доньку за лікаря Надеждина. В Проскуріві лікар Надеждин мав власний гарний будинок та займався лікарською практикою. У його помешканні й жив Андерсон. Лікар Надеждин був приналежним до українського підпілля і давав останньому дуже цінну в тих часах допомогу ліками та поміччю для поранених і хворих повстанців. Крім того у нього в помешканні лікувався важко поранений Овген Зна, Василь Таран, Павло Яготинець та інші. В цих самих часах в Проскуріві переховувався і мешканець с. Білоусівки Матвій Корнієвич Глушкін (вихрест), який свого часу перебував в Денікинських карних загонах. Глушкін знав особисто Андерсона і знав, що той проживав в Проскуріві. В 1924 році випадково Глушкін був викритий ГПУ та заарештований і пізніше перевезений у Лубні в розпорядження Лубенського Окрвідділу ГПУ, що мало на нього матеріяли. І він, щоб урятувати себе, видав Андерсона, якого ГПУ заарештувало та перевезло в Лубні (Андерсон, передбачуючи гіркі наслідки свого заарештування, отруївся в Лубенській тюрмі). За цю прислугу Глушкіна звільнили і він став небез-

печним тасмним агентом ГПУ. Після свого звільнення він повернувся в Білоусівку та зараз же видав ГПУ учасників терористичного акту над колишнім головою Білоусівського волвиконкому - Іваном Колісниченком. В цій справі було заарештовано декілька осіб. Тому, що Глушкін свого часу був пов'язаний з деякими підпільщиками, а його поява і праця в ГПУ могла принести багато лиха і неприємностей для організації, було вирішено його за всяку ціну знищити. 14. липня 1925 року в 3-х кілометрах від с. Білоусівки поблизу "Павленкового окопу" Матвій Корнієвич Глушкін, сексот ГПУ (псевдонім "Бакай") перестав бути небезпечним. Знещоджувались в такий спосіб не лише прямі агенти ГПУ, а навіть і члени підпільної організації, коли вони не уміли тримати тасмниць.

+ + +

Находила зима 1925-26 року. В Чорнуській районі прибув загін Полтавського окрвідділу ГПУ по боротьбі з "бандитизмом" в складі 150 кіннотчиків на чолі з особоповноваженим ГПУ Беляєвим.

Змобілізувавши до помочі місцеву міліцію, Беляєв розпочав акцію проти українського підпілля та повстанців Єни, зокрема. Беляєв, як виявилось, знав, що партизани, крім лісів, найчастіше взимку переходять на хуторах Чорнуського, Лохвицького та Варвинського районів. Обсадивши ці хутори людьми свого загону міліції та неважно тут рейдуючи, Беляєв намагався натрапити на слід повстанців, щоб їх знищити.

безконечні акції, труси, реквізиції, терор і т.п. набридли населенню. Все це нервувало мирних мешканців і породжувало гнів не тільки до комуністів, але вже й до повстанців. Повстанці потрапили в ситуацію, яка загрожувала їм цілковитим винищенням. Сахуючись з такою небезпекою, провідник організації спротиву Б. зустрівся з Єною, намагався переконати його про безвиглядність і неможливість дальшої акції повстанців та пропонував йому залишити з своїм загonom терен і виїхати на Північний Кавказ або до Бухари. Єна натомість погоджувався лише припинити дії на якийсь час, а до весни піти в глибоке підпілля. Погодившись на це, провідник Б. мав завдання підшукати для повстанців конспіративне по-

мешкання, забезпечити переховування зброї й амуніції та приготувати запас харчів. Але здійснити цих планів уже не довелося.

+ + +

На Мальовинчому хуторі Байрак біля Богодарівки жив заможний селянин, Федір Серeda. Зимом у нього часто переховувались повстанці, про що довідався Беляев. Загрозою розстріляти уся сім'ю та тортурами, Беляев примусив Ф. Середу признатися про день і час, коли мають прийти до нього повстанці. А, довідавшись про це, він зробив засідку з наміром перестріляти всю групу. Засівши в сусідній з кухнею кімнаті, Беляев і 6 озброєних чекістів чекали на прибуття повстанців. Сім'я Ф. Середи схова-лася й сиділа на печі, а в кухні самотньо блимав маленький каганець. Пізно вночі на подвір'ї почувся тупіт коней, незабаром у хату увійшов озброєний повстанець Володимир Ольшанський. А що уся сім'я господаря сиділа, заховавшись на печі, то Ольшанський здивувався і занепокоївся. Він скрутив цигарку і прикурюючи її від каганця, згасив його та хотів у темряві вийти з хати. Але в цей мент із сусідньої кімнати гримнула сальва пострілів, поранений Ольшанський, скрикнувши, упав на долівку й завовав. Один з відділу Беляева, рахуючи, що Ольшанський упав мертвий, запалив сірника і хотів увійти, але Ольшанський метким стрілом з револьверу його застрелив, а слідом за цим у кімнату, де засів Беляев з своїми спричниками, кинув гранату. Та граната не розірвалася. Але все це викликало у присутніх замішання. А тим часом, перебуваючі на подвір'ї повстанці безперервно обстрілювали закриті віконницями вікна. Зробити з рамою в кухні вікно, повстанці витягли через нього пораненого в обидві ноги Ольшанського. Вони розуміли, що Ф. Серeda їх зрадив, тому, не дивлячись на те, що в сусідніх селах і хуторах скрізь перебували відділи Беляева, повстанці підпалили господарство Ф. Середи і поспішили зникнути.

Після цієї несподіванки. Зна рахувався з тим, що не уникнути тепер переслідування. Він забрав пораненого Ольшанського і в супроводі Миколи Гелуба, В. Тарана, Н. Долі та С. Середи двома парокінними саньми рушив у напрямкові с. Осняч. Братам С. й І.

Горбутам та П. Яготинцеві наказав їхати в іншому напрямкові, щоб замести сліди. Цю другу групу повстанців і почав переслідувати відділ Беляєва під його особистою командою. Уже був ранок. Переслідувані, увесь час відстрілюючись, доїхали до лісу Мудрого, близько села Яцин. Ситуація щораз ставала грізнішою. Кругом усе складалося проти повстанців, їх зустрічали ворожі відділи, а день це більше утруднював втечу. Біля с. Дейманівка ворожа куля забила П. Яготинця. Втративши надію на втечу, брати Гарбути вирішили забарикадуватися в крайній хаті села. Вигнали господаря з хати, вони внесли в хату убитого побратима Яготинця, забарикадувалися і майже цілий день відстрілювалися. Їх кулями було забито два міліціонери та один місцевий комуніст. Набої вистріляні ... обидва брати поранені гранатою, вкинутою до них у хату ... У палаючій хаті брати О. й І. Гарбути підривають себе останньою гранатою. Трупі їх вороги забирають і везуть на показ до Пирятинського ГПУ.

Єна натомість з своїми людьми пасливо дістався до свого законспірованого сховища. Наступної ночі сюди з зав'язаними очима привезено лікаря Л. до пораненого Ольшанського. Запізно. Лікаря поспішно відвезено назад, а надранок в садку, під калиною, сховано Володимира Ольшанського. В роках колективізації цей хутір було знищено, але кущ калини, під яким спочив В. Ольшанський розрісся ще більше.

+ + +

Будь кінець лютого 1926 року. Безнадійність і безцільність дії незможно стала перед рештою повстанців і організацією спротиву. Все промовляло за те, що яку б то не було акцію, а зокрема збройну, провадити неможливо. Перевтомлене подіями населення, рятуючи своє життя, вже менше допомагало повстанцям. В с. Жабки (Луценки), Лохвицького району, загинули убиті із засідки повстанці відділу Єни - В. Таран і В. Шевченко. Решта : М. Голуб, С. Серєда, Н. Доля та Є. Єна, вже осамітнені, переслідувані більшовиками, залишили рідний край.

Примітки автора:

1) Спогади, що я їх тут подаю, були мною частково опубліковані в часописі "Український Прометей" (Детройт Америка) в квітні місяці 1953 року в Н-рах 14, 15 і 16 та крім того окремі частини згаданого тут матеріялу подані мною під присягою Комісії Керстена в Європі.

2) Всі згадані мною в цьому рукописі прізвища і псевдоніми окремих учасників і осіб і т.д. - фактичні і не вигадані.

3) Згадку тут про родину дідичів Андерсон - Надеждіна, я собі дозволив тому, що після 2-ої світової війни вони залишили Україну і перебувають на Заході і власне тому розгосло їх минувшини не з'являється для них сьогодні небезпечним.

Олександр А р х и м о в и ч.

ЗЕРНОВІ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ
=====

Від редакції. З технічних причин стаття проф. д-ра О. Архимовича про "Зернові культури в Україні в часі по другій світовій війні" не могла бути надрукована разом з цією статтею, і буде надрукована в одній з наступних книг "Українського Збірника".

Цілком справедливо вважається, що Україна завжди продукувала й тепер продукує значно більше с.г. продуктів, ніж потрібно для прохарчування її населення. Тому не дивно, що заздрісні очі її сусідів, близьких або навіть і далеких, завжди були звернені в її сторону, а політика тих сусідів була спрямована в бік привласнення її родючих земель і поневолення її населення.

Починаючи від 1654 року Україна, спочатку повільними, а згодом швидкими темпами, була зтягнена в економічну систему Росії в той спосіб, що весь надлишок с.г. продукції поступав на внутрішній ринок російської імперії, або складав значну частину експорту, яким розпоряджала не Україна, а Росія.

За радянських часів ця ситуація ще більше погіршалася для України, бо йшлося вже про вивезення з України не лише надлишків с.г. продукції, а в деякі роки (1932/33) останнього шматка хліба, що спричинило небувалий в історії цілого людства голод, організований радянською владою у 1932/33 роках.

Територія УРСР складала до другої світової війни трохи більше ніж 2% всієї площі СРСР (25)^{x)}, але посівна площа УРСР складала в той же час 20% від посівної площі СРСР. Причина цього явища полягає в тому, що в СРСР лише 6% всієї площі є придатні для хліборобства (22) в той час як в Україні цей відсоток є дуже високий і дорівнює 68 (9). Під всіма зерновими культурами в Україні нараховувалася така площа (в гектарах)

Площа	1913	1934	1938	
	20 710 300	20 200 200	17 766 600	(див.ІІІ)

x) За V.Timoshenko : загальна площа СРСР = 8 245 000 квадр. міль. Заг.пл. УРСР = 175 000 квадр. міль.

що приблизно дорівнює 19-20% площі під зерновими в СРСР.

Загальна продукція зерна в УРСР коливалася за роки 1928-34 в тисяча центнерів, та у відсотках до СРСР, в такий спосіб:

Таблиця I.

Рік	За офіційними даними (22)	За обчисленням Н. Ясного (28)	Відсоток від валового збору СРСР
1928	138854,5		18,9
1929	187017,0		26,1
1930	227253,0		27,2
1931	183460,5		26,4
1932	146560,6		21,0
1933	222965,0	769453,4	24,9
1934	123349,0	102379,7	13,7

Н. Ясний (Н. Jazny 28)) дсвів, що починаючи з 1933 року в СРСР почали надто перебільшувати врожай. Він вважає, що для одержання правдивої величини треба зменшити офіційні совєтські дані за 1933 рік на 24%, а за 1934 рік на 17%.

Отже доля України в продукції зерна в СРСР коливалася від 13,7% (неврожайний для України 1934 р.), до 27,2%, а в середньому складав 22,6%.

Для порівняння наведемо, що загальна продукція зерна в Україні у 1913 році (останньому нормальному перед першою світовою війною) була рівна 204,8 мільйонів центнерів 26), що було на 24% більше середньої продукції зерна в Україні за роки 1928-34.

За час з 1913 по 1940 р. відбулися в Україні значні зміни у співвідношенню та географічному розташуванні різних культур. Головний напрямок цих змін полягає у витісненні зернових культур технічними та кормовими, а в деякій мірі картоплєю, а серед зернових у витісненню ярої пшениці і, частково озимого жита та ярого ячменю, озимого пшеницею та у посушенню цієї культури на південь - у степ.

Советські економісти вважають, що це є наслідки "заботи" советської влади відносно індустріалізації країни. Насправді це є наслідком колоніальної політики центральної влади СРСР щодо

окраїних національних республік. Політика ця спрямована в бік спеціалізації окремих республік з метою найбільшого та однобічного використання їх ресурсів. Яскравим прикладом цієї політики є Середньоазійські республіки (головним чином Узбекистан), де головною культурою є бавовник; другим прикладом є Україна з її головними культурами: цукровим буряком та озимою пшеницею.

Динаміку двох згаданих процесів в Україні ілюструють дві такі таблиці:

Таблиця 2.

Відсоток площі під різними типами культур в Україні ²⁶⁾.

Культури	Р о к и		
	1913	1928	1940
Зернові	90,5	78,9	66,4
технічні	3,5	8,9	9,6
городина-баштани	0,9	3,0	2,6
картопля	2,7	5,4	5,6
кормові	2,2	2,7	15,6
інші	0,2	1,1	0,2

Ми бачимо, що, в той час, як площа під зерновими зменшилася приблизно на одну четверту частину, площа під технічними культурами збільшилася в 2,7 рази, а під картоплею в 2 рази. Приблизно таку саму тенденцію відмічає Малишев для сільського господарства СРСР в цілому ¹²⁾. В це порівняння не можна включати кормові культури, бо перед революцією селяни мали достатні площі під луками та пасовиськами, які поступово зменшувалися в післяреволюційний період.

Таблиця 3.

Відсоток площі під головними зерновими культурами. (Уся площа під зерновими прийнята за 100%) ²⁶⁾.

	1913 р.	1940 р.
Пшениця озима	10,7	30,6
пшениця яра ⁺)	27,0	4,8
жито озиме	17,8	16,0
ячмінь	24,8	19,3
овес	10,3	10,0

Примітка: Після другої світової війни співвідношення між площею ярої та озимої пшеницями змінилося в бік збільшення площі під ярою пшеницею. У постанові від 9 березня 1955 року "Об изменении практики планирования сельского хозяйства" (Диз. "Правда" - 11 березня 1955 р.) звернено увагу на те, що "в жнизи районах страны и особенно Украины, навязывались посевы яровой пшеницы, основываясь на многолетнем опыте работы, доказывали целесообразность посевов озимой пшеницы".

Перед першою світовою війною головною культурою в Україні була яра пшениця. Озима пшениця була другорядною культурою. Велика різниця була також і в районах поширення обох культур. Яра пшениця висівалася найбільше в лівобережному Лісостепу і в степу, а озима в правобережному Лісостепу та почасти на Лівобережжя (район Сум) та в північно-західньому Приозіз'я.

Перед другою світовою війною озима пшениця майже цілком витиснула ярову, вийшла на перше місце серед інших зернових культур і поширилася на Лівобережжя та Степ. Більш-менш великі площі ярої пшениці залишилися лише на південному сході України. Культура ярої пшениці давала значно менші й не такі сталі врожаї як озима пшениця й тому при великодержавному плануванню культур в СРСР головні очаги цієї культури були перенесені на Поволжя, Приуралля, Казахстан, Сибір, частково на північний Кавказ. В наступній таблиці наведені площі в тисячах гектарів під головними зерновими культурами в роках 1913, 1928, 1934 та 1938 ¹⁸⁾.

Таблиця 4.

Площа під зерновими культурами в Україні в тисячах гектарів.

Назва культури	1913	1928	1934	1938
Жито озиме	3694,7	3564,5	3746,0	3718,4
пшениця озима	2224,3	1601,3 +)	5020,9	6440,9
" яра	5590,2	3134,4	1479,1	1006,1
ячмінь ярий	5100,9	3712,0	3186,5	2801,2
озес	2124,0	2239,0	1912,1	1616,6
кук., рудза	542,1	2378,5	1359,4	1015,2
просо	491,9	1591,5	1873,9	418,4
гречка	590,7	997,5	635,9	667,5
риж	-	-	0,1	1,5
зернові бобові	317,7	232,8	518,9	459,5
інші	33,8	205,8	467,4	221,3
Разом:	20.710,3	19.658,3	20.200,2	17.766,6

+) Примітка: В змку 1927/28 р. великі площі озимої пшениці загинули під час зимівлі.

Найбільші зміни в площах відбулися з пшеницею озимою та яром, ячменем та кукурудзою. А саме, площі під озимок пшеницею збільшилися майже втричі, а під кукурудзою в 2 рази. Натомість, площа під яром пшеницею зменшилася більше як в 5 разів, а під ярим ячменем в 1,8 рази. Виникла нова для України культура - риж, посіви якої почали поширюватися в плавнях Дніпра та Кубані. Коли врахувати який відсоток складають площі під наведеними культурами в Україні, від таких самих культур в СРСР, то виявляється таке співвідношення :

Таблиця 5.

Площа під окремими видами зернових культур в Україні у відсотках до ССРСР.

	1913	1928	1934	1935
Жито озиме	14,8	14,8	15,8	14,7
пшениця озима	30,3	25,9	46,6	44,2
" яра	22,9	14,5	6,0	3,7
ячмінь ярий	27,1	33,8	39,4	32,9
овес	12,6	13,0	10,6	9,0
кукурудза	42,6	53,0	36,9	33,9
просо	13,8	23,0	22,8	10,6
гречка	29,9	34,1	30,2	32,2
риж	-	-	0,07	0,9
зерно-бобові	25,5	24,2	18,8	17,3
всі зернові	21,9	21,3	19,3	17,3

Звертає на себе увагу те, що відсоток площі під озимою пшеницею весь час збільшується, а під ярою пшеницею зменшується.

В таблицях 4 і 5 не подані дані про культури, які мають або другорядне, або дуже мале значення для України, як, наприклад, яре жито, озимий ячмінь, полба, серго.

Географічне розташування зернових культур в Україні

Окремі природні краї української етнографічної території, разом з мішаними землями, можуть бути характеризовані за проф. Кубійсвичем ⁹⁾ такими рисами:

Полісся: переважає жито, далі йдуть в уступаючому порядку - овес, ячмінь, озима пшениця, гречка (більше на сході). Проса та ярої пшениці висівається небагато; в східній частині Полісся проса висівають більше ніж в західній. Кукурудзи не сіють.

Галицько-Волинська височина: найбільше висівається жито та озима пшениця. Далі йдуть овес та ячмінь, менше сіють гречку.

З цифр цієї таблиці можна бачити, що відсоток площі під різними зерновими культурами підлягає певним закономірностям, а саме: посіви озимої пшениці, ячменю, кукурудзи та проса збільшуються з півночі на південь, а посіви озимого жита, вівса та гречки зменшуються в тому ж напрямку. Посіви ярої пшениці та проса збільшуються з заходу на схід. Наступна таблиця (ч.7) побудована на іншому принципі: площі під зерновими культурами подані по областях УРСР, згідно адміністративного ділення на 1934 р., у відсотках від всієї площі під даною культурою в УРСР у 1934 році. Дані взяті з радянських офіційних джерел²²⁾ і перераховані у відсотках автором цієї розвідки.

Таблиця 7.

Назва культур:	О б л а с т і						
	Київсь-Черні- ка гівсь- ка	Він- ниця- ка	Хар- ківсь- ка	Дні- про- пет- ровсь- ка	Одесь- ка	До- нець- ка	
Жито озиме	19,9	17,8	12,6	22,7	10,1	5,0	17,9
Пшениця озима	12,2	1,8	17,7	10,8	26,5	31,0	6,0
" яра	7,2	3,0	0,4	37,3	22,7	10,7	31,1
ячмінь	10,9	3,9	17,9	13,3	23,8	23,0	13,0
овес	24,1	13,8	18,4	15,5	10,6	9,5	8,1
кукурудза	2,6	-	10,6	17,3	35,0	22,4	18,1
просо	12,4	6,8	6,2	21,3	20,6	16,9	15,5
гречка	28,3	32,9	20,4	16,6	0,4	1,0	0,4
Разом:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Цифри цієї таблиці підтверджують, в основному, дані попередньої таблиці, але вносять також деякі деталі. Комбінуючи дані обох таблиць, можна висловити такі узагальнення щодо кожної культури зокрема :

Озиме жито найбільше поширене в лісовій смузі в лісостепу і зовсім мале в степу. Поширене також в гірських місцевостях. Отже насиченість зернової площі озимим житом збільшується з пів-

дня на північ та у висотному напрямку у вгору (у предгір'ях та гірських місцевостях). Озима пшениця дуже мало висівається в лісовій смузі і в горах. Багато сіється в Лісостепу (більше на Правобережжю), але найбільшим відсоток припадає на степ. Відсоток площі під озимою пшеницею збільшується в південному напрямку, але зменшується на схід. Яра пшениця, так само як і озима пшениця, дуже мало висівається в лісовій смузі. У відміну до озимої пшениці більше висівається у Лівобережжю, ніж у правобережному лісостепу. У степу сильно поступається перед озимою пшеницею. У напрямку від заходу до сходу відсоток площі під ярою пшеницею збільшується.

Ячмінь поширений по всій Україні, але посіви збільшуються в південному напрямку, тому, що ячмінь досить добре витримує високі температури влітку. Завдяки короткому вегетаційному періоду, ячмінь висівається в значній кількості в горах, де його використовують як хлібну рослину. В степу ячмінь заступає, як кормова рослина, овес. На заході України він є сировиною для броварської промисловості. Крім того ячмінь використовується як круп'яна рослина.

Овес, у протилежність до ячменю, найбільш поширений в лісовій та лісостеповій зоні (більше у Правобережжі). У напрямі на південь та схід, відсоток під вівсом зменшується, бо овес погано витримує посуху та високу температуру літом. Великий відсоток площі в горах. В деяких гірських місцевостях овес використовується як хлібна рослина.

Кукурудза. Відсоток площі під кукурудзою збільшується з півночі на південь.

Просо. Площі під просом збільшуються з півночі на південь та з заходу на схід. Посіви гречки, навпаки, зменшуються з півночі на південь і з заходу на схід.

Риж є новою культурою на півдні степової частини України. Найбільше висівається в плавневих долинах Дніпра, Бугу та Кубані. У 1938 р. було посіяно в Україні 1,5 тисяч гектарів.

Проф. Махін^{13,14)} вважав, що культура рижу має величезні перспективи на півдні України. Він пропонував використати з цією метою заплави ("плавні") річок Дніпра, Кубані, Дону, Дніпра, узбережжя лиманів та степові пади. (Степові пади це є зниження рел-

сфу різного розміру та глибини. Найбільші пади степу низового Дніпра мають декілька кілометрів у діаметру).

Культури, мало поширені на Україні.

Яре жито. У 1913 році ⁷⁾ в Україні було засіяно ярим житом лише 50,3 тисячі гектарів. До 1933 року ця площа зменшилася до 0,5 тис. га ²²⁾, а в 1935 р. до 0,1 тис. га ¹⁷⁾.

Озимий ячмінь. У 1913 р. ⁷⁾ в Україні було засіяно озимим ячменем 37 тисяч гектарів. У 1928 р. ²²⁾ ця площа зменшилася до 0,6 тис. гект., а в роках 1932-1935 зовсім не відмічалася в статистичних даних. Полба-еммер (*Triticum dicoccum* Schübl.) висівався до революції в невеликій кількості в Україні. У 1905-1910 роки було відмічено в Україні 4,3 тис. гект. полби ¹⁶⁾. За роки советської влади полба зникла з полів України і вже в роках 1933, 1934, 1935 ця культура не згадується в советській статистиці.

Сорго - зустрічається в невеликій кількості в посушливих районах українського степу. У 1935 році ¹⁷⁾ було відмічено 42,8 тис. гект. посіву сорго; в дальших статистичних відомостях (для України) сорго зникає.

Робота досвідних та селекційних установ в Україні і головніші сорти зернових культур.

Досвідні станції почали організовуватися в Україні раніше ніж в Росії.

Першою постійно діючою досвідною установою вважається Полтавська досвідна станція, яка виникла у 1884 році.

Ще раніше у 1881 р. було засноване Іванівська досвідне поле на Харківщині. У 1888 році були організовані Херсонське та Дербчинське досвідні поля. Деякі організації заклали мережі досвідних полів, які працювали за спільною програмою. Першою була мережа Харківського т-ва С.Г., яка працювала в складі 8 полів з 1881 по 1885 р. Широко відомою була мережа досвідних полів "Всесерійського т-ва Цукрофабрикатів", яка працювала в складі 32 постійно діючих полів, з них 24 в Україні. В програму мережі входили досвіди з цукровим буряком, картоплею та зер-

новими культурами ¹⁵⁾. Крім того губерніяльні сільськогосподарські т-ва також організовували мережі досвідних полів. Так, наприклад, були відомі мережі Київського т-ва сільського господарства та Подільська мережа. Перед першою світовою війною в Україні діяло багато досвідних станцій, серед них найбільш відомими були : Полтавська, Херсонська, Одеська, Сумська, Харківська, Іванівська (на Харківщині), Носівська та Новосибківська на Чернігівщині, Уманська, Зміл'янська та Миронівська (на Київщині), Немерчанська та Плотянська (на Поділлі), Новочарторийська (на Волині).

Далі виявилася потреба організації станцій з більш широким обсягом діяльності. В наслідок цього у 1913 році було організовано три обласних, а саме: Київську (з районом діяльності в Київській, Волинській, Подольській та Чернігівській губерніях), Харківську (з районом діяльності в Харківській, Полтавській, Вороніжській та Курській губерніях) та Катеринославську (з районом діяльності в губерніях : Катеринославській, Херсонській, Таврійській - без Криму - та в південних частинах Харківської та Полтавської губерній).

Селекційна робота з зерновими культурами в Україні почалася задовго до першої світової війни і провадилася двома шляхами: I) на земських досвідних станціях, де були створені селекційні відділи, та на приватних селекційних станціях, головним чином власників цукроварень або великих господарств, в зоні вирощування цукрового буряка. На таких станціях провадилася селекція цукрового буряка, але поруч з тим і селекція інших рослин, які входили в цукро-бурякові сівозміни. Досить велику роботу в галузі селекції пшениці (озимої та ярої), озимого жита, ячменю, вівса, кукурудзи, проса провели ще до революції селекційні станції або селекційні відділи на досвідних станціях Харківської, Катеринославської, Одеської, Іванівської (на Харківщині), Миронівської (на Київщині), селекційні станції Верхняцька та Великополовецька на Київщині.

На західноукраїнських землях також існувало декілька приватних селекційних станцій, які належали, головним чином, польським поміщикам, і на яких провадилася селекційна робота з пшеницею. Сюди належали селекційні станції в Княжому (Снятинщина)

та в Яблоніві (Копичинці). Крім того треба згадати досвідну селекційну станцію, яка знаходилася в українських руках - це станція Мирона Луцького в Янчині (Перемишляни) ⁺).

Під час революції більшість досвідних та селекційних станцій занепали, частина з них була зруйнована.

З 1921 року діяльність досвідних та селекційних станцій почала потроху поновлятися. Значну роль в цьому відношенні відіграла Сортовничо-наслідня Управа Цукротресту.

В час від 1920 по 1934 р. відбувалися в Україні різного роду реорганізації досвідної та селекційної справи. Багато досвідних та селекційних станцій було ліквідовано. Натомість були організовані деякі нові. В 1934 році була вироблена система досвідних установ, яка діє і по сей час. В кожній області діє обласна досвідна станція, яка спирається в своїй діяльності на обласну мережу опорних пунктів та досвідних полів.

Селекційну роботу з зерновими культурами в Україні проводили такі селекційні станції та установи:

Харківська станція - озима та яра пшениця, озиме жито, кукурудза, ячмінь, овес, гречка. Іванівська станція на Харківщині - озима пшениця, овес (до 1923 року).

Катеринославський (Днепропетровський) Український Інститут Зернового Господарства: кукурудза, яра пшениця, ячмінь ярий та озимий, сорго.

Київщина: Миронівська станція - озима пшениця, овес; Верхнянська - озима пшениця, ячмінь, овес; Білоцерківська - озима пшениця; Новозибківська станція на Чернігівщині - озиме жито.

Весело-Подільська-Березоточська станція на Полтавщині - озима пшениця, просо, озиме жито.

Одеська станція - Всесоюзний селекційно-генетичний Інститут (Одеса) - озима пшениця, яровий ячмінь, яра пшениця.

Немерчанська станція, Вінницької області - озима пшениця, овес.

⁺) З приватної інформації Доц.Інж.М.Боровського та кол. землевласника М. Луцького.

Кримська станція - місцеві озимі пшениці, ячмінь яровий та озимий.

На протязі довгого часу в Україні проходили й проходять зміни у сортовому складі зернових культур.

Перед першою світовою війною в Україні висівалися такі сорти (привозні та місцеві):

Озима пшениця: банатка, тейка, високолітовська, сандомірска та інші.

Ярі пшениці: м"ячки -полтавки, грецькі білоколоски; тверді - арнаутки, кубанки, чарновки.

Озиме жито: петкуське та його місцеві перероди.

Ячмінь - броварські, ячмені моравські (з Чехії), наприклад, Ганка Моравська, введена у 80 роках XIXст. Просковецем.

Овес. Селекційні шведські (білі) сорти, або місцеві, як Немерчанський скоростиглий, Херсонський Рихлик.

Кукурудза. Були поширені американські сорти Міннесота Но. 13 та Но. 23 .Місцеві: Басарабська жовта, Чинквантіно - оранжева.

В той же час йшла інтенсивна селекція нових сортів. Вихідним матеріалом для селекції служили або привозні, або місцеві сорти, або продукти схрещування між сортами. До революції, або в перші роки революції, як наслідок попередньої селекційної роботи, з"явилися такі сорти (головніші):

Пшениця озима :

1) Українка 1915-1922 +). Миронівська селекційна станція, В.Желтикевич, Л. Ковалевський, І.Еремійв.

2) Кооператорка 1912-1924. Одеська досвідна станція, А.А. Сапігін.

3) Земка. 1912-1924. Одеська досв.ст., А.А.Сапігін.

+) Роки після назви кожного сорту поставлені за таким принципом: перший - рік добору, другий - рік останнього сортовипробування на станції перед передачею сорту до державного сортування.

- 4) *Erythrospermum* No.917. 1913-1922 Харківська селекц. до-свідна ст., В.Я.Юрєв.
- 5) *Ferrugineum* OI239. 1913-1922 Харківська ст., В.Я. Юрєв.
- 6) *Albidum* O676 (Юрєвка) 1911-1923. Харківська ст., В.Я. Юрєв.
- 7) Дюрабль. 1911-1922. Іванівська ст., Б.Н.Лебединський.
- 8) *Erythrospermum* 20/430 1911-1920 Іванівська ст., Б.Н. Ле-бединський.
- 9) Новокримка O102 та O204. 1921, Кримська селекційна стан-ція.

Природньо кліматичні умови районів, з яких походять сорти та в яких провадився добір, обумовляють властивості цих сор-тів. Так, наприклад, на Харківщині, на сході України, де зима більш сувора ніж на заході, були відібрані більш зимостійкі сорти (Дюрабль та Юрєвка). Навпаки Українка, яка походить з Київщини, сильно поступається перед попередніми двома щодо зи-мостійкості, але перевищує їх щодо врожайности.

Південні сорти: Новокримка та Кооператорка, що виведені з місцевої Кримки характеризуються ще меншою зимостійкістю, але відзначаються порівняно великою посухостійкістю.

- Пшениця яра - м'яка - *Triticum vulgare* Host.
- 1) *Milturum* OI62, 1912-1928, Харківська ст., В.Я. Юрєв;
- Пшениця яра-тверда - *Triticum durum* Desf.
- 2) Арнаука Кочина, 1911-1928, Харківська ст., В.Я.Юрєв.
 - 3) *Melanopus* O37, 1911-1924, Катеринославська-Дніпропетро-вська ст., В.В. Таланов.
 - 4) *Hordeiforme* O10, 1911-1918, Катеринославська станція, В.В. Таланов.
- Озиме жито.
- 1) Немишлянське, 1911-1923 Харківська ст., В.Я.Юрєв.
 - 2) Таращанське 1915-1928, Верхняцька ст., Н.Ф.Деревицький, Б.Ежикова, Л.Максимчук.

Ячмінь ярий.

1) Грушевський 1914-1923, Катеринославська ст.

2) Pallidum 032, 1916-1926, Одеська ст., Д. Баранський та А. Сапігін.

3) Medicum 046, 1916-1926, Одеська ст., Д. Баранський.

4) Europeum 0353/133, 1913-1924, Харківська ст., В.Я.Юрєв.

5) Medicum 0105/72, 1913-1924, Харківська ст., В.Я.Юрєв.

6) Nutans 08/71, 1914-1917, Харківська ст., В.Юрєв та Б.К. Енкен.

Овес.

1) 0596, 1914-1924, Харківська ст., В.Юрєв.

2) 053, 1916-1925, Верхняцька ст., Л.Неварович і Н.Деревицький.

Просо.

Весело-Подільське 024/273, 1917-1927, Березоточський, Весело-Подільська станція, Воропай та Дузь-Крягченко.

Багато з цих сортів на протязі десятків років не втратили свого значення. Нижче ми подасмо відсоток площі, зайнятої делькими сортами у відношенню до загальної площі, зайнятої сортовими посівами у 1938 році у всьому СРСР ²³⁾.

Озима пшениця.

Українка - 40,56%, Кооператорка 6,56%, Кримка - 6,14%, Дюрабль - 3,23%.

Яра пшениця.

Hordeiforme 010 - 2,09%

Ячмінь.

Europeum 0353/133 - 15,84%, Pallidum 032 - 9,08%, Nutans 0,8/71 - 8,02%,

Овес.

Верхняцький - 053 - 6,82%.

Після революції з'явилася порівняно поважна кількість сортів. Назвемо головніші з них.

Озима пшениця.

1) Заря, 1922-1926, Немерчанська сел.ст., А.І.Ковалевський і А.А.Петрів.

2) Лісостепка 074, 1927-1933, 075, 1931-1937, Білоцерківська селекц.ст., А.А.Герлач.

3) Іванівська 2119/29, 1927-1936, Іванівська сел.ст., А.Петояк.

4) Erythrospermum 015, 1925-1936, Верхняцька ст., Л.П.Максимчук, Т.Д.Ковтун (стійка проти іржі).

5) Lutescens G. 1925-1932, Верхняцька ст., Л.П.Максимчук, Т.Д.Ковтун, Ю.Сидорчук.

6) Lutescens 017, 1925-1938, Верхняцька ст., Л.П.Максимчук, Т.Д.Ковтун (Стійка проти іржі).

7) Одеська 3, 1927-1936, Л.П.Максимчук, А.А.Сапігін.

Яра пшениця.

Г) Hordeiforme 9423, 1934-1941, Харківська ст., В.Я.Юрєв.

2) Арнаутка Немерчанська, 1922-1931.

3) Lutescens 1163, 1933-1938, Одеська ст., Т. Лисенко +)

Озиме жито.

Виведено кілька рас озимого жита, пристосованих до місцевих умов, з Теткусського жита, як вихідного матеріалу для селекції. Ці раси одержати такі назви:

1) Жито Паткуське, -Весело-Подільське, 1924, Ткаченко та Д.Ф.Дузь-Кратченко.

+) Сорт 1163, хоча і районований в Одеській та Херсонській областях, але майже не висівається з причин незадовільної врожайности та тому, що сильно ушкоджується хворобами.

2) Петкус-Харківський, 1924-1932, Г.Н. Линник та Н.В. Ляковський.

3) Петкус Верхняцький.

4) Новозибківське М-4, 1921-1924, Е. Михайлова, М. Потресова.

Ячмінь ярий.

1) 06 Верхняцької ст., 1922-1928, Н.Ф. Деревицький, І.К. Безпалов, Л.П. Максимчук.

2) Верхняцький 8, 1927-1937, І.К. Безпалов, Ю.Х. Сідорчук.

3) Уманський 2021/27, 1926-1933, І.К. Безпалов, Л.П. Максимчук.

Ячмінь озимий.

Було виведено кілька сортів озимого ячменю Дніпропетровською (Катеринославською) та Кримською станціями (20).

Овес.

0339 - Верхняцький, 1925-1933, Л.П. Максимчук, І.К. Безпалов. Один з найбільш поширених сортів.

Кукурудза.

Провадився добір на поліпшення деяких американських сортів:

1) Мінезота Но. 23 на Харківськ. ст., 1922-1930.

2) Броунконті на Дніпропетровськ. ст., 1930. Крім того були виведені оригінальні сорти:

3) Харківська біла зубовидна, 1922-1930, (виведена з американських матеріалів).

4) Грушевська, Дніпропетровська ст., 1927 (тип Indurata).

5) Рихова Но. 645, Український Інститут Зернового Господарства, Дніпропетровське, 1933, (тип - everta).

Просо.

1) Харківське 436, 1922-1930.

2) 367 Весело-Подольнське, 1928-1930, Воропай і Дузь-Кратченко.

Сорго.

Кілька сортів сорго виведено Дніпропетровською та північно-кавказькими селекційними станціями²⁰). І.Безпалов (3) вказує на той факт, що в ССРСР, а в тому числі і в УССР, найбільшим поширенням користуються сорти, виведені в період від 1905 до 1935 років, тобто в той час, коли селекційна робота провадилася при застосуванні тої самої генетики, яка була проклямована советською владою як буржуазно-ідеалістичне і реакційне вчення. І навпаки, сорти, виведені згідно нових концепцій Лисенка, як, наприклад, яра пшениця Lutenssens 1763, яка була виведена на Одеській станції самим "шефом" нового напрямку - Т.Лисенком, не мають жодного практичного значення.

Крім сортів власної селекції, в Україні великим поширенням користуються також сорти закордонного походження, як наприклад:

Яра пшениця

Маркіз, 1892, Канада; Кімченер, 1911, Канада; Гарнет, 1905, Канада; Ред-Бобе, 1910, Канада; Тетчер, 1934, США; Сирес, 1918, США.

Сзиме жито.

Тектуське, Лехова.

Яровий ячмінь.

Лайя Лооздорфська (під неправдивою назвою: Ганна Лооздорфотка), Золотий, шведської селекції (1913).

Овес.

Перемога (Свалет - Швеція, 1892).

Діппе (Дірре - Німеччина, 1908 р.).

Лігово (Свалет, Швеція).

Золотий дощ (Свалет, 1899).

Лейтевицький (Німеччина), Лоховський (Німеччина, 1903), та багато інших.

Особливо поширені в Україні та в СРСР закордонні сорти кукурудзи (як, наприклад: Броунконті (1909 США), Міннесота 13 та 23 (США), Лімінг (1826 США), Стерлінг та багато інших).

Таким чином на українських селекційних станціях виведено чимало сортів зернових культур, які мають велике значення не лише для України, а також і для суміжних областей СРСР. Там, де виникає потреба, використовуються також сорти закордонної селекції. Але Україна цей свій борг повернула з зайвиною, бо українські поселенці в США та Канаді "репродукували" свої сорти в країні нового поселення, де вони часто набували визнання з боку місцевого населення й широко розповсюджувалися. Цікаву картину цього "наступу" української пшениці на територію США та Канади змальовує Г. Гордієнко⁵⁾.

Українські пшениці послужили також цінним вихідним матеріалом для канадських та американських селекціонерів (Ч.Саундерс, Вілер, Л. Вольдрон), які вивели чимало знаменитих сортів, як наприклад: Маркіз, Ріворд, Кітченер, Ред Бобе, Тетчер, Конрад та інші. Деякі з цих сортів висіваються в Україні та СРСР, як закордонні.

Поступово збільшувався в Україні відсоток сортових посівів і витіснялися посіви місцевих сортів. Так, наприклад, в роки 1933 і 1938 стан сортових посівів з різних культур в Україні був такий^{22,23)}:

	1933	1938
Сзіме жито	4,3	38,7
соняшник	60,5	91,1
ява пшениця	34,0	92,7
ярий ячмінь	14,7	87,1
Свес	9,4	89,5

По просу, кукурудзі та гречці дані за 1938 р. (23) є такі :
просо - 75,9%; кукурудза - 58,4%, гречка 1,1%.

В процесі збільшення відсотку площі під сортовими посівами відповідним чином зменшувався відсоток площі під несортними посівами, місцевим насінням, яке є досить цінним вихідним матеріалом для селекції, тому, що серед місцевих популяцій зберігається

велика кількість форм, добре пристосованих до несприятливих метеорологічних умов тої чи іншої місцевості (низькі температури, посуха влітку тощо).

Тому не диво, що увага багатьох досвідних установ була звернена на ботанічне вивчення культурної фльори. Це вивчення йшло в двох напрямках, або в бік використання цього вихідного матеріалу для виведення нових сортів, або в бік вивчення ботанічного складу місцевих популяцій. В Україні ця робота провадилася в обох напрямках.

З друкованих праць, що стосуються території всієї УРСР, треба відмітити роботи Н. Кулешова (10), і С. Воробьева (4). Деякі дослідники дещо обмежували себе при вивченні цієї надзвичайно широкої проблеми. Так, наприклад, Г. Дибольд (6) дав картину географічного розташування ботанічних відмін пшениці на території України, А. Терниченко вивчав ботанічний склад колоскових хлібів, але обмежив терен свого вивчення лише Київською областю²⁴⁾, С. Архимович, при допомозі місцевого краєзнавчого музею, перевів саме роботу для Білоцерківської округи на Київщині (1). Це вузькі завдання ставили собі Д. Литовкин (17) та А. Фейцаренко (27), які вивчали ботанічний та сортовий склад місцевих пшениць на Шевченківщині. Ці праці цікаві тим, що ними зафіксовані ті співвідношення ботанічних норм колосових хлібів, які тоді існували в Україні.

В наслідок цих праць було виявлено, що в той час на обслідуваних теренах Київщини переважали такі ботанічні відміни (*variatas*) Серед озимої пшениці (*Triticum vulgare* Host.).

var. erythrospermum Körn, *var. ferrugineum* Al, та *var. militarium* Al. Трохи рідше: *var. alborubrum* Körn, *var. lutescens* Al. та *var. albidum* Al.; рідко, як домішки: *var. graecum* Körn, *var. erythroleucum* Körn, *var. velutinum* Schübl., *var. Sardium* Körn, *var. nigriaristatum* Flakso.

Серед вівсів (*Avena sativa* L.) переважали : *var. aristata* Kr, *var. mutica* Al, *var. aurea* Körn ; зустрічалася в меншій кількості *var. Krausei* Körn і як домішки : *var. brunnea* Körn, *var. obtusata* Al, *var. tartarica* Ard., *var. montana* Al, *var. sinerea* Körn, *var. grisea* Körn.

Були виявлені також своєрідні заповідники у окремих селян таких рідких в Україні культур, як полба-смер *Triticum dicoc-*

cum Schübl. (I).

Насіньова робота з зерновими культурами в Україні провадилася двома організаціями: Сортівничо-насінною Управою Цукротресту, з осідком у Києві, та Всеукраїнським Товариством Насіньоводів, з осідком у Харкові. Різниця між цими двома організаціями була та, що перша була державною установою, а друга кооперативним товариством. Крім того, перша з них провадила, поруч з насіньовою роботою, також і селекційну на своїй мережі селекційних станцій. Всеукраїнське товариство насінництва провадило досить інтенсивну роботу в галузі досвідної і селекційної справи, допомагаючи на договірних умовах роботі науково-дослідних установ. Нажаль більшість керівного персоналу, які дали багато користи для розвитку насіньової справи в Україні, загинули в підвалах НКВД або на заслання. Серед жертв большевицького терору треба відмітити директора т-ва Г. Дибольда та організатора мережі сортопорівняння зернових та інших культур Батиренка.

Всеукраїнське т-во насіньоводів організувало в Харкові дворічні селекційні курси, на які приймалися агрономи з закінченою високою освітою. Курси дали три випуски. Серед тих, що закінчили курси, багато фахівців відзначилися своєю роботою в галузі генетики та селекції сільськогосп. рослин. Як викладачів, було запрошено багато визначних фахівців, але, нажаль, багато з викладачів загинуло в наслідок репресій. Серед тих, що загинули треба згадати: В.Шелекета - директора курсів, Бардакова - селекціонера, Г. Дибольда (про якого згадувалося вище). На цих курсах викладали також такі відомі фахівці: проф. Б.Рождественський (досвідна справа), проф. Єгоров (агрохемія), проф. В.Я. Юрєв (селекція). Також сумною була доля викладачів на селекційних курсах, організованих Цукротрестом у Києві у 1920-22 рр. Серед тих, що загинули, треба згадати директора Антіна Запорожця, та професорів : В. Колкунова, О. Янату і фахівців : Б.Паншина, П. Солякова, Б. Лебєдинського, Г. Войткевича.

Крім названих осіб на курсах викладали професори: Е.Вотчал, Н.Мамошенцький, К.Ларіонів, О.Табенцький, Г.Левицький, А.Душечкін та фахівці: В. Грюнер, Г. Невадовський, В.Добровлянський.

Врожайність зернових культур в Україні

В цьому розділі ми торкаємося лише середніх ботанічних врожаїв і свідомо оминаємо так звані стаханівські врожаї, які є наслідком фальсифікації. Але й середні статистичні врожаї є також, в значній мірі, наслідком фальшивої советської статистики. Тому ми користуємося ними з певною обережністю, застосовуючи ті поправки, що їх пропонує в своїй праці Н. Ясний ²⁸⁾.

Наш огляд врожаїв зернових культур ми переведемо окремо для дореволюційного і післяреволюційного часу.

Дореволюційний час

Джерелами для вирахування середніх величин за багато років є такі:

- 1) Щорічні статистичні дані Департаменту Хліборобства ⁸⁾,
- 2) Щорічні видання Департаменту Хліборобства ⁷⁾,
- 3) Праця Огановського ¹⁶⁾, в якій наведені середні врожаї за роки 1901-1917 по губерніях, окремо для поміщицьких і окремо для селянських господарств.

Працями, в яких наводяться наслідки таких підрахувань є:

- 1) Сельско-хозяйственный Промысел в России ²¹⁾. Підраховані середні врожаї різних культур за час з 1895 по 1912 рр. і нанесені на мапи.

- 2) Растениеводство СССР 1933 р. ¹⁹⁾. Підраховані середні врожаї для різних культур за різні часи і різними методами.

Наводимо деякі дані з цієї останньої роботи :

Озима пшениця

В середньому за 24 роки (з 1892 по 1915) врожаї в Україні розподілялися так (в центнерах на гектар):

Київська губернія	11,5
Волинська "	9,7
Подільська "	9,4
Полтавська "	9,3

Чернігівська губернія	9,2
Харківська "	8,4
Катеринославська "	6,1
Таврійська "	6,1
Херсонська "	5,0
Північний Кавказ (Кубань)	8,5

Яра пшениця

По височині середніх врожаїв за час з 1895 по 1915 В. Таланова ¹⁹⁾ розподіляє ССРСР на 5 зон, які відрізняються між собою так:

I зона	= 7-8 цент. на I гект.
II "	6-7 " " "
III "	5-6 " " "
IV "	4-5 і нижче "
V "	2 ^I /2-4 цент. на I гект.

До першої зони в Україні відноситься Правобережжя Лісостепу. До другої зони - напівпосушлива північна частина степу. Згідно з адміністративним поділом, що існував до 1933 року входили такі округи: Криворізьська, Запорізьська, Дніпропетровська, Зінов'євська, північна частина Маріупільської, Одеської, Миколаївської і Мелітопільської округ, південна частина Молдавської автономної республіки, лівобережна частина Кременчузької округи, південносхідна частина Полтавської округи, підвищена частина Донецького басейну (округи: Артемівська, Сталінська, Луганська). До III зони належить східна частина українського степу (округи: Куп'янська та Старобільська). До IV зони відносяться округи України розташовані на південних чорноземах та каштанових ґрунтах, а саме: південні частини Маріупільської, Одеської, Миколаївської округ, більша частина Мелітопільської та Херсонської округ. V-та зона розташована поза межами України.

Озиме жито

По височині середніх врожаїв Антропов і Кузьмін ¹⁹⁾ розподіляють ССРСР на 7 груп з врожаєм від 70 до 120 відсотків від се-

реднього врожаю в СРСР за час 1881-1915 рр. (7,2 ц/га).

До першої групи (врожай 120% і більше) відноситься низка округ, що належать до Київської губернії (Київська, Бердичівська, Білоцерківська, Уманська, Шевченківська), Подільської губернії (Проскурівська, Вінницька, Кам'янецька, Могилівська, Тульчинська) та Полтавської губернії (Роменська, Прилуцька, Лубенська, Полтавська, Кременчузька), також північна частина Молдавської автономної республіки.

До другої групи (врожай 110-120%) належать такі округи Харківської губернії: Сумська, Харківська, Куп'янська, Ізюмська, Старобільська.

До 3 групи (врожай 100-110%) - деякі округи Волинської губ. (Коростенська, Шепетівська, Волинська).

Четверта група лежить поза межами України (90-100%).

До 5 групи (80-90%) належать округи Чернігівської губернії (Чернігівська, Ніжинська, Конотопська, Глухівська) та деякі південносхідні округи: Дніпропетровська, Запорізька, Артемівська, Луганська, Сталінська, Павлоградська, Маріупільська.

Нарешті до 6-ої групи (врожай 70-80%) належать деякі округи Катеринославської та Херсонської губерній (Мелітопільська, Запорізька (частина), Херсонська, Одеська, Перготравневська, Миколаївська, Криворізька, Зінов'євська та південна частина Молдавської автономної республіки.

Овес

Середній врожай за 1895-1915 роки для всієї України дорівнював 8,3 центн. на один гектар ¹⁹⁾.

Гречка

Середній врожай за період 1895-1915 рр. для України дорівнював 5 цент. на 1 гектар. Високими врожаєм відзначалася Київська губернія (6,7 ц/га) та Полтавська губернія (6,1 ц/га) ¹⁹⁾.

Кукурудза

Середні врожай за десятиріччя (1905-1914) були такі : ¹⁹⁾

Полісся	7,8 ц/га
Лісостеп Правобережжя	11,6 "
" Лівобережжя	13,6 "
С т е п	10,0 "
Уся Україна	11,0 "

Проф. В. Тимшенко ²⁵⁾ перерахував середні врожаї озимої та ярої пшениці за роки 1883-1913 в бушлях на акр ^{+) і} одержав такі дані:

Врожаї в бушлях на акр.

Райони України	Селянські землі		Поміщицькі землі	
	1883-1900	1901-1913	1883-1900	1901-1913
Яра пшениця				
Правобережжя	9,10	11,59	10,95	13,64
Лівобережжя	9,03	12,17	10,34	13,80
С т е п	7,33	9,10	8,90	11,48
Озима пшениця				
Правобережжя	12,17	16,63	14,02	18,77
Лівобережжя	9,65	13,87	11,70	17,01
С т е п	7,42	10,61	9,45	13,96

З цих даних випливають такі висновки:

- 1) Врожаї на поміщицьких землях значно перевищували селянський врожай.
- 2) Врожаї в лісостепу перевищували врожаї в степу.
- 3) В лісостепу одержували більші врожаї на Правобережжі ніж на Лівобережжі.

За советський період в літературі нема таких детальних даних про середні врожаї в окремих областях та районах України. Советські офіційні джерела наводять лише середні дані для всієї

^{+) Примітка:} Згідно обчислень Н. Ясного, врожаї за 1933 рік зменшені на 24%, а за 1934 рік на 17%.

УСРСР і то лише за деякі роки.

Так, наприклад, ми знаходимо середні дані для деяких культур в збірній праці - "Растениеводство СССР" ¹⁹⁾, починаючи з 1925 року по 1930 рік, і для всіх зернових культур в праці "Сельское Хозяйство СССР" 1935 ²²⁾ за період з 1928 по 1934 рр. Коли порівняти ці дані, зробивши поправки для років 1933 і 1934 згідно обчислень Н.Ясного ²⁸⁾, то одержимо наступну таблицю врожаїв (в центнерах на гектар).

Роки	Озиме жито	Озима пшен.	яра пшен.	Яч- мінь	Овес	Кукуру- дза	Просо	Греч- ка
1925	-	-	-	8,7	9,7	-	9,4	7,2
1926	-	-	-	6,8	8,3	-	8,7	5,8
1927	-	11,0	6,9	7,1	9,2	-	10,9	7,1
1928	8,0	8,7	6,2	6,9	9,7	8,2	4,5	5,7
1929	9,3	10,2	8,1	10,2	10,7	8,6	8,4	6,7
1930	11,8	12,2	7,6	11,0	11,9	8,0	7,5	7,5
1931	8,7	9,8	5,2	8,2	7,5	13,8	9,0	6,1
1932	8,0	8,5	5,7	8,3	7,6	9,1	8,1	5,9
1933	7,8	10,0	7,3	10,3	8,4	9,2	4,6	3,6
1934	5,5	5,1	4,7	5,4	6,1	5,5	3,5	3,7
середнє	8,4	9,4	6,5	8,3	8,9	8,5	7,5	5,9

Як бачимо з таблиці, врожаї зернових культур значно коливалися за наведений період. Неврожайним роком для всіх зернових культур (за виключенням кукурудзи) був 1934 р. Навпаки 1929, 1930 та 1931 роки позначалися високими врожаєми; за окремими культурами УСРСР виділяється серед інших республік, що входять в склад СРСР, своїми високими врожаєми зернових культур. В наступній таблиці наведено для порівняння середні врожаї в центнерах на гектар по окремих зернових культурах за 1928-34 роки в Україні та в СРСР. В третій колонці наводимо, в якій з республік врожай є найвищим для всього СРСР, а в четвертій розмір цього найбільшого врожаю.

Назва культур	Середні врожаї УСРСР	Середні врожаї СССР	В якій республіці сер. врожай є най- більшим	Розмір най- більшого середнього врожаю
Озиме жито	8,4	8,0	Українська	8,4
озима пшениця	9,3	8,5	Українська	9,3
яра пшениця	6,5	6,1	Туркменська	9,4
ячмінь	8,3	7,9	Туркменська	9,4
овес	8,9	8,3	Киргизька	9,7
кукурудза	8,5	9,0	Туркменська	18,3
просо	7,5	5,6	Киргизька	9,0
гречка	5,9	5,2	Українська	59

З таблиці випливає, що по всіх культурах зернових, за виключенням кукурудзи, середні врожаї в Україні вищі за середні врожаї по всьому ССРСР.

Врожаї озимої пшениці, жита та гречки в Україні вищі ніж в будь якій іншій республіці, що входять в склад ССРСР.

Більші деталі щодо співвідношення між врожаєми різних республік, що входять в склад ССРСР наведені в іншій роботі автора ²⁾.

Загальний збір збіжжя в УСРСР

Загальний збір зерна по окремих культурах в тисячах центнерів в УСРСР за роки 1928-1934 може бути поданий у вигляді такої таблиці ²²⁾.

Назва культури	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Озиме жито	23647,3	40522,9	64487,0	43913,3	30936,7	35742,0	20414,7
" пшениця	13934,9 ¹⁾	15668,0 ¹⁾	47094,0	52813,9	49080,8	54356,7	35751,6
яра "	19487,4	25771,2	24621,0	12263,2	6597,0	9564,6	6998,6
ярий ячміннь	25497,6	40820,6	35475,0	24591,8	20765,4	25075,2	17160,7
о в е с	21712,2	27162,3	36953,7	14127,3	11869,0	15152,1	11534,5
кукурудза	12311,9	13637,0	13374,0	22890,0	12602,9	14357,9	7501,5
просо	7108,6	12572,1	4169,5	4188,0	6972,0	5688,6	6564,5
гречка	5727,5	6441,9	4525,1	3838,1	1995,1	2382,6	2343,9

Примітка: 1) 1927/28 та 1928/29 були роками масового вимерзання озимої пшениці в Україні.

Примітка: 2) 1934 р. був в Україні неврожайним роком.

Тіж самі дані, але вираховані у відношенню до загального збору окремих зернових культур в ССРСР (у відсотках), подані в наступній таблиці:

Загальний збір збіжжя в Україні в роках 1928-1934 у відсотках до загального збору по всьому ССРСР.

Р о к и	Озиме жито	Озима пшени- ця	яра пше- ни- ця	ячмінь ярий	свєс	куку- руд- за	просо	греч- ка
1928	15,2	29,1	11,3	47,8	13,2	37,4	23,5	35,2
1929	20,3	30,2	18,8	59,5	17,3	45,2	40,4	42,6
1930	27,7	47,0	14,5	55,3	16,2	50,2	13,1	35,2
1931	20,3	51,0	12,0	50,9	12,9	48,3	13,8	40,4
1932	14,2	56,0	5,7	43,3	10,5	36,8	16,1	21,6
1933	18,9	61,0	7,8	46,3	12,9	39,4	15,5	28,1
1934	12,4	36,2	3,9	32,0	7,4	23,5	19,0	25,2

З цієї таблиці ми бачимо, що в УССР (в кордонах 1939 року) вироблялося в середньому коло 45% зерна озимої пшениці (у відношенню до ССРСР), а в окремі роки 60%, 40% кукурудзи (в окремі роки 50%). Значною є також доля в продукції гречки - 33% (в окремі роки - 40%). Що стосується продукції озимого жита і проса (18,4% і 20,2%), то вона є в повній рівнозасі щодо посівної площі в УССР і в ССРСР. Значно менше продукувала УССР вівса та ярої пшениці, а це тому, що південь України не є районом, придатним для культури вівса, а центр культури ярої пшениці за роки советської влади перенесений з півдня України далеко на схід ССРСР.

Наприкінці вважаю своїм приймним обов'язком висловити мою щиру подяку І.Беспалову за цінні відомости про походження багатьох українських сортів зернових культур та М. Боровському за цінну інформацію про селекційну роботу в західних українських землях.

Бібліографічний показник

- 1) А р х и м о в и ч, Олександр. Матеріали до вивчення культурної фльори Білоцерківщини (класкові хліба). Труды Білоцерківського Краєзнавчого товариства т.IV, вип. 4, 1928 р., стор. 101-112.
- 2) А р х и м о в и ч, Олександр. Зерновые культуры СССР. Институт по изучению истории и культуры СССР. Мюнхен 1954, ст. 1-104.
- 3) J. B e s p a l o v. Manifestations and Consequences of Despotism in Biological Science. A Symposium of Refugee Scholars and Scientists who have escaped from the USSR, on the subject "Academic Freedom in the Soviet Union as a threat to the theory and practice of Bolshevik Doctrine .New-York. April 3-4. 1954 pp 30-34.
- 4) С. В о р о б ь е в. Сорта главнейших полевых растений на Украине. Харьков, 1923.
- 5) Г. Г о р д і є н к о . Українська пшениця в Америці. Українці у вільному світі. Ювілейна Книга Українського Народного Союзу з нагоди 60-річчя. 1894-1954 pp. 315-322.
- 6) Г. Д и б о л ь д. Осимые пшеницы Украины. Бюлетень Всеукр. Т-ва Нісінсьводів, ч. 15.Харків. 1925.
- 7) Ежегодники Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту Земледелия.
- 8) Ежегодные издания отдела Сельской Экономии и Сельскохозяйственной статистики под названием: " ... год в сельскохозяйственном отношении по материалам, полученным от хозяев" с 1881 года.
9. В. К у б і й о в и ч. "Зернове господарство", "Енциклопедія Українознавства" т. I, 1949 р. Мюнхен-Нью-Йорк, стор. 1056-1061
- 10) Н. К у л е ш о в. Сертовый состав полевых растений Украины в 1923/24 годах. Труды по прикладной ботанике и селекции. Том XVI ч. I.

11) Д. Л и т о в к и н. Сортовой склад озимой пшеницы на Шевченківщині. Труды с.г. ботаники. Том I, вип. I, 1926, стор. 22-37.

12) И. М а л ы ш е в. Восстановление и развитие сельского хозяйства в послевоенной пятилетке. Плановое Хозяйство. 1951 №. 3.

13) Г. М а х і в. Перспективи рижосіяння в Україні. 1930 р., Київ.

14) Г. М а х і в. Рижосіяння в Україні. Науковий Бюлетень Українського Технічно-Господарського Інституту. ч. XV-XVII. 1950, стор. I-4.

15) А. Н е с т е р о в. Результаты полевых опытов за 1912 г., и 1913 г., с сахарной свеклой, озимыми и яровыми хлебами и свекловичными высадками. Труды сети осветневых полей Всероссийского Общества Сахарозаводчиков. Сообщение XXXIII. Киев, 1915 г.

16) Н. О г а н о в с к и й . Сельское Хозяйство России в XX веке. Статистический сборник под редакцией проф. Н.П. Огановского. Новая Деревня. Москва, 1923.

17) Посевные площади СССР. Итоги учета посевных площадей летом 1935 года. Москва, 1936.

18) Посевные площади СССР в 1938 г. Статистический справочник. Госплан-издат. Москва-Ленинград 1939. Центральное Управление Народно-Хозяйственного учета Госплана СССР.

19) Растениеводство СССР. Всесоюзный Институт Растениеводства. Том I, часть 2. 1933. Сборник статей. Озимая пшеница А.Корнилов. Яровая пшеница - В.Таланова. Твердые пшеницы - К.Фляксбергер. Пленчатые пшеницы - Е.Столетова. Рожь - В. Антропов и В. Кузьмин. Свек - М.Петропавловский, Н.Голубцов, С. Королев. Ячмень - А.Срлов, Н.Голубцов, С.Королев. Кукуруза и сорго - Н. Кулешов. Просо - Н. Кулешов и Н. Голубцов. Рис - И. Овод. Гречиха - Е. Столетова и Н. Голубцов.

20) Руководство по апробации сельскохозяйственных культур. Зерновые культуры 1937 г. изд. III, 1947 г. изд. V.

21) Сельско-хозяйственный промысел в России. Издание Департамента Земледелия, 1914 г.

22) Сельское Хозяйство СССР. Ежегодник. 1935 г. Госуд. Изд. Колхозн. и Совхозн. литературы. Сельхозгиз. Москва 1936 г. стор. I-I465.

23) Сортовые посевы СССР, 1938 года Статистический Справочник. Госпланиздат Москва-Ленинград 1939. Центральное Управление Народно-Хозяйственного Учета Госплана СССР, стор. I-295.

24) А. Т е р н и ч е н к о . Польові культури Київщини Колоскові хліба. Київ, 1926.

25) V. Т і м о с h e n k o . Agricultural Russia and the Wheat Problem Stanford University, California 1932.

26) Украинская ССР в Большой Советской Энциклопедии т.55 1947 г., стор. 770-948. Сельское Хозяйство УССР, стор. 807-818.

27) А. Ф е й ц а р е н к о . Ще до питання про ботанічний та сортовий склад пшениць Шевченківщини (За даними Миронівської дослідно-селекційної станції). Збірник ч. 10 (18). Сортивно-насіної Управи Союзцукру. Київ 1930, стор. 72-91.

28) N. J a z n y . The Socialized Agriculture of the USSR. Stanford University. Press 1949.

29) В роки після 2-ої світової війни площа під озиму пшеницю зросла в порівнянні з 1940 роком на 2,8 мільйонів гектарів. Экономическая География СССР. Москва, 1954 г. ,ст. 53.

Анотації про нові книжки

Charles Bettelheim: Problèmes théoriques et pratiques de la planification, Presses Universitaires de France, Paris 1951 pp. 384.

Фактором, що поєднує деяких західних економістів-теоретиків з їхніми колегами по той бік залізної заслони є їхнє справді рабське прив'язання до ідеї колективізму взагалі, а до його советського варіанту зокрема. Вони опираються не на справжніх даних, що їх постачає советська дійсність, не на холодній аналізі більших чи менших можливостей, що їх дає структура колективістичної економіки, а на беззастережній вірі у вищість колективізму над ліберальною економічною системою. Таке наставлення утруднює їм об'єктивний розгляд советської теорії і практики.

До цієї категорії західних економістів треба зачислити і Бетельгайма. Одним з основних його аргументів в користь колективізму є такий: "при плануванні економіка перестає користися економічними законами, відтепер вона кориться волі людей" (див. стор. 8). Тим самим, на думку Б., зникають всі нерегулярності економічного процесу, що їх зустрічаємо при капіталізмі у формі криз.

Розгляньмо наскільки це твердження відповідає дійсності.

Справді, в колективістичній державі советського типу продукція є планована і керована державною владою. Чи значить це, що економіка "кориться волі людей"? Метою економічної дії людини є задоволення потреб при найменшому зусиллі. Потреби і готовність зусилля не однакові у всіх людей і постійно змінюються. Державна влада має малі можливості злічити їх та передбачити їхній майбутній розвиток. Однак державна влада мусить планувати, що саме і скільки продукувати. Тим самим "воля людей", про яку говорить Б., думаючи мабуть про волю споживача, в дійсності є тільки волею групи людей, що керують державою. Керівники советської економіки кладуть наголос на тяжку індустрію і озброєння. Ясно, що таке спрямування советської економіки зовсім незалежне від волі населення, тим більше, якщо воно переводиться в життя коштом життєвого рівня цього населення.

Велика частина книжки присвячена таким проблемам економічного планування, як, наприклад, питання, які саме потреби слід заспокоювати в першу чергу, або питання добору раціонального способу продукції. І хоч на стор. 6 Б. пише, що цього роду питань не можна зачислити до категорій технічних, він, у дальшому, пропонує суто механічні способи обрахунку коштів, цін, амортизації, не подаючи ніякого економічного обґрунтування. Багато практичних розв'язок Бетельгайма побудовано на абстрактних поняттях. Тим самим розв'язки не мають виглядів на практичне застосування. Обговорюючи питання порядку, в якому треба заспокоювати потреби, він пропонує розвивати продукцію одного добра так довго, поки попит споживачів при ціні рівній нулеві, буде дорівнювати нулеві, цебто поки дане добро не будуть продукувати в такій кількості, що споживачі навіть даром його не будуть брати, а тоді перейти до розвивання продукції іншого добра.

Тут ми найкраще бачимо повний брак реалізму в Бетельгаймовій аналізі колективізму. Відомо, що людські потреби постійно зростають і що практично неможливо визначити їх межу а також, що при розгортанні продукції необхідно втримати рівновагу між різними галузями продукції.

Назагал книжка Бетельгайма характеризується високим ступенем абстракції і нехтує багатьма важливими питаннями. Б. не помічає зовсім проблеми збуту у відносно розвиненій колективістичній економіці. Советська преса останніх років часто згадує про товари, які псявляються в продажі і які, хоч і не браковані, якісно не відповідають бажанням споживачів. Советська преса скидає вину на окремі особи. Ми схильні думати, що труднощі впливають з практичної неможливості передбачити еволюцію кількості і якості потрібних товарів на декілька років, як це пробують робити автори п'ятирічних планів.

Тут советська система стоїть перед труднощами, яких не помічає Б., а які дуже подібні до труднощів капіталізму. Товар продукується, а споживач або від нього відмовляється, або, не маючи вибору, бере цей товар ... В обох випадках маємо втрату, бо витрачено ресурси на продукцію товару, який є мало потрібний, а занедбано продукцію більше потрібного.

Порівнюючи капіталізм з колективізмом, Б., бере колективізм в його ідеальній, теоретичній формі, а капіталізм в його дійсній формі, та ще й в застарілій марксівській інтерпретації. Зрозуміло, що при такому способі порівняння терпить тільки капіталізм.

Книжка Бетельгайма є добрим вступом в теорію совєтського планування в її офіційній інтерпретації. Бетельгайм порушує також цілу низку важливих питань, що їх ставить перед державною владою планування. Але не знаходимо ми нічого про фактичний хід економічного процесу в СРСР, ні розв'язки порушених теоретичних питань.

Р. Зибенко.

Romain Yakemtchouk, Docteur en Sciences politiques et diplomatiques.. L'O.N.U. La sécurité régionale et le problème du Régionalisme. Paris, Editions Pedone, 1955, p. 310.

Книга молодого українського вченого (учасника Конференцій Інституту), що з'явилася у виданнях Лувенського університету, трактує проблему регіональних міждержавних об'єднань в зв'язку з статутом Організації Об'єднаних Націй та проблемою регіональної безпеки. Автор, вважаючи, що регіоналізм – це один з етапів на шляху до універсалізму, розрізняє між регіоналізмом органічним, який утворюється в наслідок спонтанної і натуральної співпраці держав, географічно і культурно зближених, і регіоналізмом функціональним, що є наслідком свідомо поставлених для даного об'єкту цілі і завдань. Головну увагу автор сконцентрував на питанні, як, в яких формах, в якому аспекті проблема регіоналізму відбилася в такій універсальній інституції, якою є Організація Об'єднаних Націй. В першому розділі своєї книги автор розглядає початки планування ООН під кутом зору регіоналізму до конференції в Dumbarton Oaks.

Другий розділ розглядає спроби великодержав в напрямку здійснення об'єднання націй і публічну та урядову реакцію на ці спроби. В третім розділі автор дає трактування регіональних умов так, як воно відбилася на конференції в Сан Франціско і в хартії

ООН . Четвертий розділ, може найбільш цікавий, присвячений характеристиці різних регіональних умов (організація американських держав, Арабська Ліга, Західно-Європейська Унія, Північно-Атлантийський Пакт).

П'ятий розділ першої частини говорить про функціонування регіональної засади на форумі ООН : вибори судді до Міжнародного Трибуналу Юстиції, розподіл персоналу в секретаріаті ООН, вибори непостійних членів до Ради Безпеки і т.д.; в другій частині автор приводить приклади функціонального регіоналізму, діючого в системі ООН. Нарешті проблеми міжнародного регіонального права присвячений розділ шостий. Великий бібліографічний показник, доданий в кінці книги, свідчить, що автор дуже добре ознайомився з літературою предмету.

Є.Г.

З нових видань Інституту

"Білоруський Збірник", 1955, кн. 2, стор. 202.

Це ротаторне видання в основному призначене для обслуговування білоруської еміграції. Матеріали з цього Збірника, з деякими змінами, публікуються друком в англійській мові.

В Збірнику вміщено такі статті:

1. Ант. Адамович. Советизація білоруської літератури і її етапи.
2. М. Кулікович. Білоруське народне мистецтво під советським керівництвом.
3. Я. Станкевич. Мовна політика большевиків в Білоруській ССР.
4. Г. Няміга. Шкільництво в БССР до розгрому "нацдемовщини" (національного демократичного руху) 1917-1930 рр.
5. А. Ялович. Схрона природи й заповідники в БССР.
6. В. Будзімер. Негативна роля кукурудзи в сільському господарстві БССР.

В цьому Збірнику, як видно із змісту, особливу увагу звернено на білоруську культуру й політику большевиків щодо неї. Автори поодиноких статей, оперуючи вимовними прикладами й багатю документацією, виказують на невпинні намагання большевиків підпорядкувати своїй контролі окремі галузі культурного життя сучасної БССР.

Журнал "Дергі" - видання Інституту турецькою мовою

В першому кварталі 1955 р. почав виходити журнал "Дергі" - перше й до цього часу єдине видання Інституту турецькою мовою. "Дергі" виходить як періодичний "квартальник". До цього часу вийшли друком перші три числа за січень-березень, квітень-червень і липень-вересень 1955 року.

"Дергі" видається в живій літературній турецькій мові, вживаній в сучасній Туреччині, друкується турецькою абеткою на латинським ґрунті. Це робить його доступним для широких кіл читачів в Туреччині та чисельній старій і новій еміграції з Криму, Кавказу, Ідел-Уралу та Туркестану, що живе на Близькім Сході. "Дергі" має читачів також в низці країн Персько-Арабського Сходу - Ірані, Іраку, Сирії, Трансйорданії, Пакистані та Єгипті. На Заході читачами "Дергі" є фахівці сходознавства (професори і студенти). Чисельні листи читачів, що їх одержує редакція "Дергі" з різних провінцій Туреччини та з низки країн Близького Сходу, дають позитивну оцінку змісту, ідеологічного напрямку та технічного оформлення журналу. Зростаюча кількість читачів примусила керівництво Інституту збільшити наклад журналу від 1500 примірників (перше число) до 3000 (третє число). Значне зацікавлення до "Дергі" виявила також турецька преса й радіо. Його вихід був відмічений низкою турецьких газет та журналів, що позитивно відгукнулися на появу журналу. Серед цих відгуків звертають на себе увагу позитивні рецензії трьох відомих турецьких публіцистів: Піямі Сафа (газета "Мілліет", Істамбул), Сейфі Орхопа (газета "Зафер", Анкара) і Яшар Небі (газета "Терджуман", Істамбул). Заслужовує також уваги відгук про "Дергі" турецького соціолога проф. Финдикогту (часопис "Моденіст", Істамбул), в якій ав-

тор закликає турецьку громадськість йти за прикладом мюнхенського Інституту й науково вивчати Советський Союз.

З відгуків читачів і преси видно, що "Дергі" був позитивно сцінений перш за все тому, що, будучи науковим і об'єктивним виданням, він допомагає виявленню советської дійсності і пропаганди, чого якраз потребують країни Близького Сходу.

Редакція "Дергі" прагне в першу чергу освітлити порівнюючи мало вивчені проблеми советського Сходу, а рівночасно найважливіші загальні проблеми Советського Союзу. На сторінках "Дергі" приймають участь автори різних націй, в тім числі й низка наукових співробітників Інституту та представників наукових кіл багатонаціональної еміграції Советського Союзу. В наслідок цього "Дергі" не є тільки одним з національних видань Інституту, але також одним з його міжнародніх видань, подібно до "Бюлетеню" Інституту на англійській мові.

В другому числі "Дергі" подано такі статті:

Вступна стаття проф. д-ра Фон Штакельберга "Від Баку до Бандунгу", яка аналізує советську політику на Сході від 1917 року й до сьогоднішнього дня.

Стаття наукового співробітника Інституту Ахмеджана Смерхана "Ідеологічні расходження на Бандугській конференції", дає розгорнену картину перебігу та аналізу конференції.

Стаття азербайджанського вченого Мірза Балі "Національний характер спротиву селян Азербайджану".

Стаття А. Акку "Землепорядкування та зрошення земель України й Криму", ілюстрована мапами.

Стаття Міроглу "Питання населення північного Туркестану (Казахстану) та освоєння цілинних земель", аналізує економічну та демографічну політику большевиків в Казахстані.

Стаття Сулеймана Текінера "Загальний вигляд на питання освіти в Азербайджані й цілі комуністичної виховної системи".

Стаття В.Г. Глазкова "Відродження казацької держави в 1917-1921 рр.", що опирається на численні джерела.

І нарешті стаття "Експлуатація дитячої праці в ССРСР".

В цьому ж самому числі "Дергі" опубліковано спеціальне звернення до можливих співробітників цього журналу, яке рівночасно дає пояснення методів наукової праці.

На закінчення в журналі поміщено три рецензії: д-ра Кири-мала про книгу генерала Клеменса Рудницького "На польськiм шляху" (спогади 1939-1947 рр.), інж. Т. Малiнського про працю Лебеда i Яковлева "Гiдротехнiчнi споруди ССРСР" i М. Актая про перше число "Українського Збiрника", що дає позитивну харак-теристику i оцiнку цiєї книги.

В останньому - третьому числі "Дергі" (липень-вересень 1955 р.) поміщені статті таких авторів:

Мірза Бала, "Колонізаційна політика Советів в Азербайджані".

Д-р Едиге Киримал, "Становище кримсько-турецької родини i жінки до i після революції 1917 р." (стаття супроводжується ілюстраціями i документами).

В.С. Мерцалов, "Сучасне положення сільського господарства ССРСР".

Мустафа Айтуган, "Большевицька політика винищення турків Ідель-Уралу.

Я. Мiнський, "Чому i як була створена Білоруська Советська Республіка".

М.К. Тюркекул, "Азербайджанський композитор Узейр Хаджи-бейлі i його творчість".

А. Акку, "Довготривала криза залізничного транспорту ССРСР". Султан (С. Уфан), Аяз Ісхакі Іділі (некролог).

Проф. В. Дубровський, "Погляд новiйшої советської історіо-графії на турецький світ".

А. Смерхан, про появу "Історії Узбекської ССР". Проф. Г. фон Штакельбері, рецензія на журнал "Central Asian Review".

В. Нухогту, рецензія на книгу турецького дипломата Мехнут Те-зеля "Їду з Москви".

Хроніка советського Сходу.

Готується до друку чергове четверте число журналу.

Українські видання Інституту

В цьому, 1955 році вийшли друком:

І. "Український Збірник" книга 2, з таким змістом:

Від Видавничої Колегії Інституту(передмова).

Є. Гловінський. Фінанси Української ССР в системі фінансів СРСР.

Б. Крупницький. Мазепа і советська історіографія.

С. Гірш. Умовні рефлекси і деспотія.

А. Лебідь. Проблема меліорації земель України й Криму.

Д. Соловей. Українське село в роках 1931-1933.

П. Лютаревич. Цифри і факти про голод в Україні.

С. Кульчицький. Пубертатність і адолесценція в очах советських виховників і психологів.

Це завдання доповнене резюме в англійській, німецькій і французькій мовах, та короткими біографічними даними про авторів в англійській мові.

2. "Український Збірник", книга 3, з таким змістом:

О. Юрченко. Опанування України большевицькою диктатурою в світі сучасних советських джерел.

Д. Чижевський. Советська історія української літератури.

Б. Крупницький. Богдан Хмельницький і советська історіографія.

М. Семчишин. Система шкільної освіти в сучасній Україні.

Є. Гловінський. Проф. д-р В.П. Тимошенко (до 70-ліття з дня народження).

І. Мірчук. "Ератання" слов'янських народів на тлі большевицької дійсности.

Я. Вакуленко. До питання освоєння цілинних і перелогових земель в СРСР, тощо.

Це число "Українського Збірника" вийшло ротаторним способом. Готується до друку це саме число в англійській мові; до якого увійдуть і деякі статті з попередніх Збірників.

3. Крім того вийшла друком книга проф. д-ра Н. Полонської-Василенко "Українська Академія Наук" (нарис історії), частина I. Книга стисло охоплює історію Української Академії Наук за роки 1918-1930, тобто до часу остаточного опанування Академії більшовиками.

Зміст книги такий:

Передмова.

Постання Української Академії Наук.

Всеукраїнська Академія Наук за період 1918-1923 рр.

Українська Академія Наук за Гетьманату та Директорії.

ВУАН за часів "воєнного комунізму".

Чільні академики.

I Історико-філологічний Відділ

II Фізико-математичний Відділ

III Соціально-економічний Відділ.

Спільне зібрання.

Загальні умовини праці ВУАН за часів непу.

Повернення академіка М.С. Грушевського.

Процес Центра Дій.

Самогубство Д.Н. Щербаківського.

Перші кроки совєтизації ВУАН.

Вибори Президії ВУАН.

Вибори академіків.

Перевибори Президій Відділів.

Процес СВУ.

Всеукраїнська Академія Наук за період 1924-1930 рр.

I Історико-філологічний Відділ.

II Фізико-математичний Відділ.

III Соціально-економічний Відділ.

Установи при Спільному Зібранні ВУАН.

Філії ВУАН поза Києвом.

Видання ВУАН.

Чільні академики.

В книзі вміщено 10 додатків та резюме в англійській і німецькій мовах.

Книга має 152 сторінки.

З М І С Т

	Стор.
<u>Є. Гловінський.</u> Структура рільництва України і повоєнні зміни	7
<u>Н. Ворончук.</u> Стан харчування людности в ССССР	41
<u>П. Котович.</u> Ідеї сучасної української советської драматургії	62
<u>М. Васильів.</u> До питання про природу советського господарства і соціального устрою.	87
<u>Василь Плиш.</u> Сучасний стан медичної допомоги населенню в УССР та оцінка його стану за джерелами советської медичної преси.	110
<u>П. Лютаревич.</u> Історія одного повстання на Пол- тавщині, та українське підпілля в роках 1920-1926	131
<u>О. Архимович.</u> Зернові культури в Україні.	152
Анотації про нові книжки:	
Р.Зибенка про книгу Charles Bettelheim. "Problèmes the- riques et pratiques de la planification"	184
Є.Г. про книжку Romain Yakemtchouk, "L'U.N.U. La sécu- rité régionale et le problème du Régionalisme"	186
З нових видань Інституту	187
Українські видання Інституту	191